

2(12)-ojo lietuvių policijos
bataliono ltn. Jurgis Juodis.
Karo metų nuotr. (LYA)

Izoliacijos fabriko ir sprogstamųjų medžiagų sandėlio A. Juozapavičiaus pr. 84 (3 žm.), skystojo kuro ir ginklų sandėlių Aukštojoje Fredoje, J. Bakanausko g. (6 žm.), šaudmenų sandėlio V forte (7 žm.), šaudmenų ir sprogstamųjų medžiagų sandėlių IV forte (4 žm.). Šiuos objektus saugojo bataliono 3-iosios kuopos kareiviai²⁶⁵. Be to, bataliono 1-osios kuopos kareiviai buvo skiriami saugoti sandėlių Aleksote, H. Minkauskio g. 104 (13 žmonių), Arsenalo sandėlių Napoleono g. (12 žm.), skystojo kuro sandėlių Piliakalnio g. 3 (3 žm.), „Maisto“ fabriko Aleksote (3 žm.) ir Karo mokyklos (6 žm.). Už Kauno miesto 30 bataliono kareivių saugojo sovietinius karo belaisvius Ežerėlio durpyne ir 15 bataliono kareivių – Durpių trešte. Taip pat bataliono kariai ėjo vidaus sargybą prie kareivinių vartų (3-ioji kuopa), patruliavo kareivinių rajone²⁶⁶. 1941 m. rugsėjo 10 d. bataliono vado įsakymu 43 kariai buvo komandiruoti į Pageležių ir Zapyškio durpynus²⁶⁷.

1941 m. rugsėjo 11–12 d. A. Impulevičiaus vadovaujamas batalionas vykdė baudžiamąją operaciją Jonavos valsčiaus Užusaliao kaime. Jos metu bataliono kariai suėmė ir sušaudė 48 asmenis²⁶⁸.

Bataliono veikla Baltarusijoje. 1941 m. rugsėjo 14 d. vermachto vadas Ostlande Walteris Brämeris kreipėsi į Ostlando komisarą Heinrichą Lohsę, Ostlando ir Šiaurės Rusijos aukštesnįjį SS ir policijos vadą Hansą Prützmanną, reikalaudamas dėl partizanų keliamos grėsmės pagreitinti SS ir policijos pajėgų panaudojimą²⁶⁹. Netrukus Ostlando

265 Įsakymas 2-ajam pagalbinės policijos tarnybos batalionui Nr. 1 (1941 09 02), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 1, l. 2.

266 Ibid., l. 2, 2a.

267 Įsakymas 2-ajam pagalbinės policijos tarnybos batalionui Nr. 16 (1941 09 10), ibid., l. 132 a. p.

268 A. Impulevičiaus ir kt. baudžiamosios bylos 1962 10 20 nuosprendis, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 850, l. 286.

269 Ch. Gerlach, op. cit., S. 610–611.

komisariato tvarkos policijos vadas policijos grupenfiureris G. Jedicke išsiuntė vokiečių 11-ąją rezervinės policijos batalioną, vadovaujamą mjr. F. Lechthalerio. H. Prützmannas nurodė batalionui kovoti su partizanais Minsko, Borisovo ir Slucko zonoje, „nukenksminti“ žydus, palaikančius ryšius su partizanais²⁷⁰. Kauno komendantūra, remdamasi 1941 m. spalio 3 d. mjr. F. Lechthalerio nurodymu, 1941 m. spalio 4 d. įsakė 2-ojo PPT bataliono vadui mjr. A. Impulevičiui kartu su savo batalionu 1941 m. spalio 6 d. 5 val. ryto išvykti į Minsko, Borisovo ir Slucko sritis ir užsiimti užfrontės teritorijos valymu – sunaikinti ten bolševikų kariuomenės likučius ir bolševikų partizanus. Nuo išvykimo momento 2-asis PPT batalionas turėjo pereiti tiesioginę mjr. F. Lechthalerio valdžion ir vykdyti jo įsakymus²⁷¹.

Istorikas A. Rukšėnas teigia, kad 1941 m. spalio 6 ir 8 d. į Baltarusiją išvyko 485 2(12)-ojo bataliono kariai, turintys karininko, puskarininkio, kareivio laipsnį. 41 bataliono karys į Minską neišvyko²⁷². Minske lietuvių bataliono kariai apsistojo Červenės gatvėje, buvusiose aviacijos kareivinėse²⁷³. Vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono 1941 m. spalio 21 d. operatyviniame pranešime nurodyta, kad lietuvių bataliono štabą sudaro 4 karininkai, 5 administracijos valdininkai, 1 gydytojas, 9 meisteriai ir vachtmeisteriai, autoskyrių – 18 meisterių ir vachtmeisterių, 1-ąją kuopą – 4 karininkai, 139 meisteriai ir vachtmeisteriai, 2-ąją kuopą – 5 karininkai, 141 meisteris ir vachtmeisteris, 3-iąją kuopą – 4 karininkai, 129 meisteriai ir vachtmeisteriai (iš viso 459 asmenys)²⁷⁴.

Nuo pat pirmųjų atvykimo į Baltarusiją dienų A. Impulevičiaus vadovaujamą batalioną naciai panaudojo masinėms žydų ir sovietinių karo belaisvių žudynėms.

Dukora, Uzlianai, Jeziora. 1941 m. spalio 8 d. vokiečių 11-asis rezervinės policijos batalionas 30 km į pietryčius nuo Minsko esančiuose Dukoros, Uzlianų ir Jezioros miesteliuose, 1 km į rytus nuo Uzlianų, miške, surengė žydų, partizanų, „banditų“, „politiškai nepatikimų elementų“ paiešką. Suimta 618 asmenų, 617 iš jų buvo sušaudyta²⁷⁵.

Puchovičių rajono Dukoros miestelio Balačianskajos ir Smilovičskajos gatvių keliuose namuose buvo įsteigtas žydų getas, kuriame per dvi 1941 m. spalio ir lapkričio

270 Ibid., S. 611–612.

271 Įsakymas 2-ajam PPT batalionui Nr. 42 (1941 10 06), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 159.

272 Įsakymai 2-ajam PPT batalionui Nr. 42 (1941 10 06) ir Nr. 44 (1941 06 13), *ibid.*, l. 159–163, 165; Įsakymas 2-ajam apsaugos batalionui Nr. 59 (1941 12 06), *ibid.*, l. 334.

273 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 428.

274 *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 310.

275 Baltarusijos komendanto 1941 10 19 pranešimas apie padėtį Baltarusijoje 1941 10 01–1941 10 15, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 6, l. 13–14.

mėn. vykusias naikinimo akcijas nužudyti 669 kaliniai²⁷⁶. Vykdydami vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono karininko įsakymą, 1941 m. spalio 8 d. į Dukorą sunkvežimiais atvyko 2(12)-ojo lietuvių policijos bataliono 1-osios kuopos kariai, vadovaujami kuopos vado lt. Z. Kemzūros. Kartu lengvuju automobiliu atvažiavo 4 ar 5 vokiečių karininkai. Bataliono kariai apsupo miestelį ir varė žydus į turgaus aikštę. Iš aikštės pasmerktuosius, surikiuotus į koloną, Rečnajos gatve (ji vedė į Rudenską) per Svisločės upelio tiltą konvojavo į pievą už miesto. Čia pagal bataliono karininkų duodamas komandas lietuvių kariai pasmerktuosius šaudė, o vokiečių kariai pribaidavo dar likusius gyvus. Vėliau vietos gyventojai iškasė duobes ir palaidojo nužudytuosius²⁷⁷. Žudynėse dalyvavęs 1-osios kuopos būrio vadas J. M. Plungė egzekuciją Dukoroje prisiminė taip: „Surinkę visas žydų šeimas ir aukščiau nurodytus vietinius gyventojus, mūsų kuopos kareiviai, apsupę iš visų pusių, nusivarėme iš miestelio apie du kilometrus ir ten juos sušaudėme. Prisimenu, kad varėme juos tiltu per upelį, o paskui iš plento pasukome į kairę ir maždaug vieno kilometro atstumu sustojome pievoje. Ten būrys kareivių pasiimdavo apie 15–20 žmonių, nusivarydavo apie 500 metrų nuo likusiųjų, liepdavo nusirengti viršutinius rūbus ir juos sušaudydavo. Komandą kareiviams, kurie juos šaudydavo, „Pasiruošt, ugnis“ paduodavo mūsų kuopos karininkai Gecevičius, Stankaitis ir kiti, nes juos šaudė visų būrių kareiviai.“²⁷⁸

Įvykių liudinininkų Dukoros gyventojų duomenimis, už miestelio buvusioje pievoje nužudyta nuo 400 iki 500 žydų²⁷⁹. Po šaudymo tikrinant mišką sulaukyti 7 asmenys. Juos sušaudė 2 vokiečių ir 4 lietuvių bataliono kariai²⁸⁰. A. Rukšėno teigimu, 2(12)-ojo policijos bataliono kariai 1941 m. spalio 8 d. akcijos metu sušaudė 394 (iš buvusių apie 669) Dukoros žydų geto kalinius (58,9 proc.), taip pat apie 27 iš kitur atvestus žydus ir 4 miške aptiktus nežinomos tautybės žmones, iš viso 425 asmenis²⁸¹.

Rudenskas ir jo apylinkės, Sergejevičiai. Vokiečių 11-asis rezervinės policijos batalionas Rudensko apylinkėse (43 km į pietryčius nuo Minsko, palei kelią į Bobruiską) 1941 m. spalio 10–11 d. vykusios akcijos metu suėmė 189 asmenis; iš jų 188

276 S. Podolnik, V. Tropaškos 1962 03 23 tardymo protokolai, *ibid.*, t. 5, l. 117–119; М. Ботвинник, *Памятники геноцида евреев Беларуси*, Минск, 2000, c. 45–46, 76–77, 91.

277 J. Davalgos 1961 10 25, 1961 10 27 ir 1961 11 02 tardymo protokolai, K. Ūzo ir Z. Kemzūros 1962 06 07, K. Ūzo ir J. Knýrimo 1962 06 07, J. Davalgos ir P. Plančiūno 1962 05 25 akistatos protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 2, l. 23, 34–35, 44–45; t. 5, l. 173, 211–212, 240; M. Dudėno 1963 07 04 tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47439/3, t. 1, l. 67–68; J. M. Plungės 1979 04 10 tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47745/3, t. 2, l. 84–85.

278 J. M. Plungės 1979 04 10 tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47745/3, t. 2, l. 85.

279 S. Podolnik, V. Tropaškos 1962 03 23 tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47386/3, t. 5, l. 117–118, 119.

280 *Ibid.*

281 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 430.

buvo sušaudyti²⁸². Ch. Gerlacho duomenimis, akcija ties Rudensku vyko 1941 m. spalio 9–11 d., jos metu nužudyta apie 800 žmonių²⁸³.

Maždaug 1941 m. spalio 9 d. vokiečių kapitonas informavo 2(12)-ojo lietuvių policijos bataliono karininkus, kad Puchovičių rajono Sergejevičių kaime veikia sovietiniai partizanai ir juos reikia sunaikinti. Netrukus mjr. A. Impulevičiaus vadovaujami bataliono kariai išvyko į akciją prieš partizanus sunkvežimiais, o vokiečių karininkai – lengvuju automobiliu. Važiuojant keliu Šacko miestelio link, maždaug už 50 km nuo Minsko, buvo apšaudyti kolonos priekyje lengvąja mašina vykę vokiečių karininkai. Vienais duomenimis, buvo sužeistas vienas, kitais – du vokiečių karininkai. Bataliono kariams buvo įsakyta apsupti mišką. Nieko neradę, visi grįžo į Minską²⁸⁴.

Kitą dieną, spalio 10-ąją, 2(12)-ojo lietuvių policijos bataliono 1-osios kuopos kareiviai, vadovaujami lttn. Z. Kemzūros, kartu su vokiečių karininkais ir kareiviais išvyko į tą pačią vietovę, kur buvo apšaudyti. Pamiškėje buvusiam Sergejevičių kaime gyveno užfrontėje likusių raudonarmiečių. Dalis lietuvių kuopos karių, vykdydami karininkų įsakymus, šį kaimą apsupo ir saugojo, o kiti ėjo per namus ir liepė visiems, išskyrus vaikus, rinktis su dokumentais prie kaimo pastato (vienais duomenimis, prie kaimo tarybos, kitais – prie mokyklos). Kaimo gyventojų, čia gyvenusių raudonarmiečių dokumentus tikrino vokiečių karininkai ir kaimo seniūnas. Suimta 19 žmonių (tarp jų buvo raudonarmiečių ir vienas komunistas). Juos tardė lietuvių ir vokiečių karininkai. Išardytus suimtuosius lietuvių bataliono kariai sušaudė. Kitą dieną 2(12)-ojo bataliono kariai grįžo į Minską²⁸⁵.

Sudedamoji šios akcijos dalis buvo Puchovičių rajono Rudensko miestelio žydų geto likvidavimas. Getas buvo įsteigtas Dukoros gatvės rajone. Pasak Baltarusijos istoriko Marato Botvinniko, jame galėjo būti įkalinta apie 300 žydų, kurie nužudyti 1941 m. rugpjūtį ir spalį vykdytose naikinimo akcijose. Getas buvo sunaikintas 1941 m. spalio mėn.²⁸⁶

1941 m. spalio 10 d. į Rudenską iš Minsko prekiniais vagonais kartu su vokiečių kariais atvyko 2(12)-ojo lietuvių policijos bataliono 2-osios kuopos kariai. Karininkų

282 Baltarusijos komendanto 1941 10 19 pranešimas apie padėtį Baltarusijoje 1941 10 01–1941 10 16, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47439/3, t. 2, l. 109–111.

283 Ch. Gerlach, op. cit., S. 612.

284 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 430; J. Knyrimo 1961 10 11 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 287–288.

285 Z. Kemzūros 1961 10 09, J. Knyrimo 1961 10 11, B. Gaižausko 1962 03 02, K. Ūzo 1961 02 17, S. Varno 1962 05 05, S. Nėniaus 1961 12 01, S. Turšatovos, K. Jermako, E. Makarevič 1962 03 24 tardymo protokolai, 1962 10 (10–20) teisiamojo posėdžio protokolas, *ibid.*, t. 1, l. 99–100, 287–288; t. 2, l. 185–186; t. 3, l. 111–112, 169–171, 258–259; t. 5, l. 120–125; t. 9, l. 260; M. Dudėno 1963 07 03 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47439/3, t. 1, l. 61–62; J. M. Plungės 1979 04 04 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47745/3, t. 2, l. 80–81.

286 M. Ботвинник, op. cit., c. 45–46, 76, 90–91.

įsakymu dalis lietuvių karių apsupo ir saugojo miestelį. Kiti kartu su vokiečių žandais ėjo į žydų namus, suiminėjo vyrus, moteris, vaikus ir varė juos į aikštę šalia pašto. Iš ten pasmerktieji dviem grupėmis buvo nuvaryti į egzekucijos vietą šalia geležinkelio, prie žvyro ar smėlio karjero, kur buvo iškastos duobės. Čia 2-osios kuopos kariai, vadovaujami kuopos karininkų, pasmerktuosius sušaudė. Apie 15 kuopos karių šaudyti atsisakė, jiems kuopos vadas J. Krištaponis liepė pasitraukti į šoną²⁸⁷.

Bataliono karių teigimu, Rudenske sunaikinta nuo 60 iki 100 žmonių²⁸⁸. M. Botvinniko ir Rudensko komisijos 1944 m. spalio 10 d. akto duomenimis, 1941 m. spalio mėn. vakarinėje Rudensko miestelio dalyje, ties geležinkeliu, buvo sušaudyta 70 žmonių²⁸⁹. Tad galima teigti, kad 2(12)-ojo lietuvių policijos bataliono 2-osios kuopos kariai 1941 m. spalio 10 d. sušaudė apie 70 (iš maždaug 300 buvusių) geto kalinių (apie 23,3 proc.) ir sunaikino Rudensko getą²⁹⁰.

Smilovičiai. Červenės rajono Smilovičių miestelyje (apie 35 km į pietryčius nuo Minsko) iki įsteigiant getą gyveno apie 2 tūkst. žydų. 1941 m. rugsėjo mėn. Minsko, Vaskovajos ir Zelionajos gatvių rajone buvo įsteigtas getas. Žydus į jį varė vietos policininkai ir vokiečiai. Į getą buvo suvaryta mažiau nei 2 tūkst. žydų, nes dalis jų prasidėjus vokiečių okupacijai iš Smilovičių pasitraukė²⁹¹. Baltarusijos komendanto 1941 m. spalio 19 d. ataskaitoje teigiama, kad 1941 m. spalio 14 d. Smilovičiuose sušaudyti 1 338 žydai, komunistai ir kiti „nepatikimi elementai“²⁹². Archyviniai dokumentai rodo, kad į Smilovičius vyko mjr. A. Impulevičiaus vadovaujamo bataliono 1-osios ir 3-iosios kuopų bei vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono dviejų kuopų kariai. Lietuvių policininkai apsupo miestelį, o vokiečių kariai suiminėjo žydus. Suimtus pasmerktuosius vokiečiai konvojavo į egzekucijos vietą ties Minsko gatve, kur buvo iškasta duobė. Žydus sušaudė lietuvių bataliono 1-osios ir 3-iosios kuopų kariai. Egzekucijos metu pastebėtas lietuvių bataliono 3-iosios kuopos karių nenoras dalyvauti žudynėse, todėl jie buvo pašalinti²⁹³.

287 M. Kačiulio 1980 07 14, E. Guogos 1982 02 24, B. Stimburio 1982 02 23 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1159, l. 68–69, 217, 229; J. Plašinskio 1981 02 19 tardymo protokolai, ibid., b. 1287, l. 24; J. Vuosaičio 1961 04 24 tardymo protokolai, ibid., ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 278–279.

288 E. Guogos 1982 02 24, B. Stimburio 1982 02 23 tardymo protokolai, ibid., b. 1159, l. 217, 229; M. Kačiulio 1982 08 16, S. Gervino 1982 08 18 tardymo protokolai, ibid., b. 1160, l. 12, 66.

289 M. Ботвинник, op. cit., c. 90; Rudensko ypatingosios komisijos 1944 10 10 aktas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47760/3, t. 4, l. 8.

290 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 432.

291 Ch. Gareliko 1962 02 23, K. Germanovičiaus 1962 03 22 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 5, l. 129, 130; M. Ботвинник, op. cit., c. 59.

292 Baltarusijos komendanto 1941 10 19 ataskaita apie padėtį Baltarusijoje 1941 10 01–1941 10 15, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47760/3, t. 5, l. 255.

293 J. Ūselio 1962 01 25 tardymo protokolai, K. Adomaičio ir P. Plančiūno 1962 06 13 akistatos protokolai, ibid., b. 47386/3, t. 3, l. 56–60; t. 5, l. 236, 244.

A. Rukšėno teigimu, 2(12)-ojo bataliono kariai Smilovičiuose sušaudė apie 1,3 tūkst., arba apie 65 proc. šiame mieste iki įsteigiant getą gyvenusius žydus²⁹⁴.

Suchaja Gora. Vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono operatyviniame pranešime teigiama, kad 1941 m. spalio 15 d. buvo apiešotos Logojsko, Ponizovių, Jukovičių, Pleščenicų, Okolovų, Kurenų, Jakubovičių ir Suchaja Goros vietovės. Logojske sušaudyti 6 partizanai ir 1 komunistas, Pleščenicuose – 52 žydai ir 2 partizanai, Suchaja Goroje – šaudmenis slėpęs vyras²⁹⁵. Įvykių liudininkės Jadvyga Kučinskaja ir Sofija Janovskaja tvirtino, kad 1941 m. rudenį į Logojsko rajono Suchaja Goros kaimą atvyko vokiečių ir lietuvių karių. Aptikus šovinių ar ginklų, buvo suimtas gyventojos Subotkinos brolis komunistas Fedorovičius. Jis buvo nuvestas į šiaurinę kaimo dalį ir ten pamiškėje sušaudytas²⁹⁶. J. M. Plungė teigė, kad 1941 m. rudenį lietuvių bataliono 1-osios kuopos kariai (taip pat ir jis pats su savo būriu) dalyvavo baudžiamojame operacijoje už Minsko. Maždaug už 30 km nuo miesto jo būrio kariams kratant gyventoją Fedorovičiaus sodybą kareivis J. Šimonis šiaudiniame stoge aptiko 10 šautuvo šovinių. Apie tai J. M. Plungė pranešė kuopos vadui lttn. Z. Kemzūrai, o šis – vokiečių karininkui. Vokiečio įsakymu bataliono kariai Fedorovičių sušaudė²⁹⁷.

352-oji karo belaisvių stovykla. 2(12)-asis lietuvių policijos batalionas Baltarusijoje dalyvavo masinėse ne tik žydų, bet ir sovietinių karo belaisvių žudynėse. Vokiečių okupuotame Minske buvo įsteigta karo belaisvių stovyklą, kurios visos kartu nuo 1941 m. rugsėjo mėn. sudarė 352-ąją karo belaisvių stovyklą (*Stalag*)

352-ojoje karo belaisvių stovykloje vokiečių padarytus nusikaltimus tyrusios komisijos 1944 m. liepos mėn. akto duomenimis, stovyklos kaliniai buvo naikinami žudynių vietose, kurių viena buvo 400 m atstumu į pietryčius nuo miško stovyklos, ties Gliniščės kaimu, kita – 1,5 km atstumu į šiaurės vakarus nuo miško stovyklos, ties Petraškevičių kaimu, trečia – už 300 m į šiaurės vakarus nuo miško stovyklos, ketvirta – pietrytinėje Minsko kultūros ir poilsio parko dalyje. Vokiečių okupacijos laikotarpiu buvo sunaikinta apie 119 tūkst. 352-osios karo belaisvių stovyklos kalinių²⁹⁸.

Prie stovyklos kalinių naikinimo prisidėjo mjr. F. Lechthaleriui pavaldus 2(12)-asis lietuvių policijos batalionas. Atrodo, jis naikino 352-ajai karo belaisvių stovyklai priklausiusios miško stovyklos (*Waldlager*)²⁹⁹, įkurtos 5 km už Minsko, palei geležinkelį Mins-

294 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 432, 433.

295 *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 311, 312.

296 J. Kučinskajos ir S. Janovskajos 1979 04 21 tardymo protokolai, 1979 06 14 kaltinamoji išvada, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47745/3, t. 3, l. 193–198; t. 6, l. 138.

297 J. M. Plungės 1979 04 16 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47745/3, t. 2, l. 88.

298 1944 m. liepos mėn. komisijos aktas dėl 352-ajame Stalage ir jo apylinkėse nužudytų asmenų, *ibid.*, b. 47386/3, t. 6, l. 54–60.

299 *Verbrechen der Wehrmacht. Dimensionen des Vernichtungskrieges*, S. 227.

kas–Molodečnas, kalinius. Vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono operatyviniame pranešime teigiama, kad 1941 m. spalio 15 d. dvi lietuvių apsaugos dalių kuopos, vadovaujamos nuovados karininko, buvo pasiųstos į Minsko civilių belaisvių stovyklą, kur sušaudė 625 komunistus³⁰⁰. Šioje akcijoje dalyvavo 2(12)-ojo lietuvių policijos bataliono 1-osios ir 2-osios kuopų kariai. Buvęs bataliono kareivis Stasys Arštikaitis teigė, kad lietuvių bataliono kariai ankstų rytą mašinomis buvo nuvežti už Minsko, į karo belaisvių stovyklą. Pro stovyklos vartus vokiečiai išvarė karo belaisvių koloną, kurioje galėjo būti apie 300 žmonių. 2-osios kuopos kariai juos apsupo ir nuvarė į egzekucijos vietą apie 500 m atstumu nuo stovyklos. Dalis kuopos karių apsupę saugojo koloną, kiti kalinius grupelėmis varė į duobę. Pasmerktuosius šaudė 1-osios kuopos kariai. Sušaudžius pirmąją belaisvių koloną, 2-osios kuopos kariai iš stovyklos į egzekucijos vietą atvarė dar dvi kolonas po 300 žmonių. Juos taip pat šaudė 1-osios kuopos kariai³⁰¹. Buvęs bataliono karys Juozas Vėsa teigė, kad, praėjus 2–3 savaitėms po bataliono atvykimo į Minską, jo kuopa buvusi pasiųsta į karo belaisvių stovyklą netoli Minsko. Vokiečiams vadovaujant, tada buvo sušaudyta apie 500 belaisvių. Šaudė specialiai sudarytas būrys, vadovaujamas A. Gecevičiaus³⁰².

A. Rukšėno nuomone, 1941 m. spalio 16 d. lietuvių bataliono 1-osios ir 2-osios kuopų kariai sušaudė 625 352-osios karo belaisvių stovyklos kalinius³⁰³. Vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono operatyvinio pranešimo duomenimis, 1941 m. spalio 18 d. viena apsaugos dalių kuopa sunaikino 1 150 komunistų, kalintų Minsko civilių belaisvių stovykloje³⁰⁴. Kaip rodo vokiečių bataliono operatyvinio pranešimo duomenys ir 2(12)-ojo bataliono karių parodymai, 1941 m. spalio 16 ir 18 d. lietuvių bataliono kariai sunaikino apie 1 775 stovyklos kalinius.

Ypatingosios komisijos 1944 m. liepos mėn. akte minima, kad vokiečių okupacijos laikotarpiu buvo sunaikinta apie 119 tūkst. 352-osios karo belaisvių stovyklos kalinių. A. Rukšėno teigimu, 1941 m. spalio 16 ir 18 d. 2(12)-asis lietuvių policijos batalionas sunaikino apie 1,5 proc. per visą vokiečių okupacijos laikotarpį nužudytų tos karo belaisvių stovyklos kalinių³⁰⁵. 1941 m. rudenį šis batalionas Minsko srityje dar kelis kartus vykdė sovietinių karo belaisvių egzekucijas.

300 *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 312.

301 S. Arštikaičio 1962 02 19 tardymo protokolas, J. Knyrimo ir S. Arštikaičio 1962 06 05 akistatos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 270–272; t. 5, l. 207–208.

302 J. Vėsos 1962 01 24 tardymo protokolas, *ibid.*, t. 3, l. 355.

303 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 434, 435.

304 *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 312.

305 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 435.

Apibendrinamas surinktus duomenis, A. Rukšėnas teigia, kad 2(12)-asis lietuvių policijos batalionas 1941 m. spalį ir lapkritį per maždaug šešias akcijas sunaikino apie 2 360 352-osios karo belaisvių stovyklos kalinių, t. y. apie 1,98 proc. iš nužudytų per visą vokiečių okupacijos laikotarpį apie 119 tūkst. šios stovyklos kalinių³⁰⁶.

Kaidanava. Vokiečių kariuomenei okupavus Kaidanavos miestelį (nuo 1932 m. – Dzeržinskas, vokiečiai jį vadino senuoju pavadinimu), netrukus Oktiabrskajos ir Pervomaiskojės gatvių rajone buvo įsteigtas žydų getas³⁰⁷. Ypatingosios komisijos fašistų piktadaryboms tirti Dzeržinsko rajono paramos komisijos 1944 m. spalio 31 d. akto duomenimis, okupacijos laikotarpiu buvo sušaudyta daugiau nei 1 900 Dzeržinsko mieste gyvenusių žydų³⁰⁸. Pasak M. Botvinniko, Kaidanavos getas buvo sunaikintas 1941 m. spalio 21 d., kai atvykę vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono ir lietuvių policininkai sušaudė geto kalinius³⁰⁹. Minėtojo vokiečių bataliono operatyvinio pranešimo duomenimis, 1941 m. spalio 21 d. į Kaidanavą buvo komandiruotos jų bataliono 2-oji ir 4-oji kuopos ir dvi lietuvių apsaugos dalių kuopos, kurios turėjo patikrinti ir „išvalyti“ Kaidanavą (apie 40 km į pietvakarius nuo Minsko). Per akciją sunaikinta 1 tūkst. žydų ir komunistų³¹⁰. Archyviniai duomenys liudija, kad į Kaidanavą vyko 2(12)-ojo bataliono 1-osios ir 2-osios kuopų kariai, apie 20 vokiečių kareivių ir 3–4 gestapo karininkai. Tikėtina, kad vyko ir ne visos sudėties 3-ioji lietuvių bataliono kuopa. Kaidanavoje ltn. Z. Kemzūra įsakė 1-osios kuopos būrių vadams ir kariams eiti į žydų namus, suiminti jų gyventojus ir varyti į miesto turgaus aikštę. Į ją buvo suvaryta apie 1 tūkst. žydų vyrų, moterų ir vaikų. Paskui bataliono kariai konvojavo pasmerktuosius už miestelio, į žudynių vietą. Prieš egzekuciją žydai buvo nurengiami, iš jų atimami vertingesni daiktai. Nurengti padėjo ir vietiniai Kaidanavos policininkai. Tada lietuvių policininkai varė pasmerktuosius prie duobių ir šaudė pagal bataliono karininkų komandas. Po egzekucijos 2(12)-asis batalionas grįžo į Minską³¹¹. Žudynėse dalyvavęs 1-osios kuopos vadas Z. Kemzūra taip aprašė jų eigą:

„Žydus nuvarė maždaug kilometrą nuo miestelio, kur jau iš anksto buvo iškastos duobės. Galėjo būti iškastos 3–4 duobės, bet išmierių neprisimenu. Žydus sustatė nuo duobių maždaug 100 metrų atstumu. Ten vokiečių karininkai būrio vadui Gecevičiui pasakė, kad išskirtų šaudymui kareivius, todėl, kad jis mokėjo vokiečių kalbą ir buvo

306 Ibid., p. 438.

307 М. Ботвинник, *op. cit.*, c. 41.

308 Dzeržinsko komisijos 1944 10 31 aktas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 6, l. 89.

309 М. Ботвинник, *op. cit.*, c. 41.

310 *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 313.

311 Z. Kemzūros 1961 09 31, 1961 10 04, J. Knyrimo 1961 10 09, K. Adomaičio 1961 07 18, S. Bui-nevičiaus 1961 09 02 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 83–84, 94–95, 280–282; t. 3, l. 126, 153; M. Dudėno 1963 07 04 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47439/3, t. 1, l. 65–66; M. Sutkaus 1948 08 16 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 11238/3, t. 1, l. 21; P. Stanio 1978 12 27 tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 46, b. 1285, l. 84, 87.

vokiečių patikėtinis. Gecevičius apie tai pranešė ir kitiems būrių vadams, kad tie išskirtų žmones šaudyti. Buvo pasakyta, kad suskirstyti kareivius pamainomis po 4–5 žmones, ir jie pamainomis turės šaudyti. <...> Po to pirmos kuopos kareiviai maždaug po 10 žmonių varydavo prie duobės. Kareiviai įsakydavo sulipti į duobę ir atsiklaupti. Po to pagal būrių vadų komandą kareiviai iš šautuvų šaudė duobėse klūpančius žydus. <...> komanda būdavo sekanti – „Pasiruošk“ ir „Ugnis“. Kuomet buvo sušaudyta keletas tokių grupių, juos apkasdavo žemėmis. Kiek atsimenu, apkasdavo vietiniai gyventojai. Šaudymo metu jie stovėdavo už kareivių, kurie šaudė, užpakalyje. Šaudymui kareiviai keitėsi. Tie, kurie šaudė, eidavo varyti prie duobių ir saugoti, o tie, kurie saugojo ir varė, eidavo šaudyti. Vokiečiai nešaudė, o šaudė tik pirmosios kuopos kareiviai. Aš taip pat buvau sušaudymo vietoje. Kuopos karininkai asmeniškai nešaudė. Galima pasakyti, kad beveik visi kuopos kareiviai šaudė, bet buvo ir savanorių, kurie be pakaitos šaudė. Iš tokių savanorių, kurie buvo aktyvūs šaudymo metu, aš prisimenu Varną, Ūžą, Knyrimą. Buvo ir daugiau tokių kareivių, bet jų pavardžių dabar neprisimenu. Žydų šaudymas Kaidanavoje truko 2–3 valandas. Kuomet baigė žydų šaudymą, vokiečiai pasiėmė drabužius ir brangenybes ir išsivežė į Minską. Duobes užkasė vietos gyventojai. Po to aš su kuopos kareiviais grįžau į Minską.³¹²

M. Botvinniko duomenimis, Kaidanavos žydų žūties vieta buvo netoli karmelitų vienuolyno, ten buvo iškasta duobė³¹³. Vokiečių bataliono operatyvinio pranešimo duomenimis, 1941 m. spalio 21 d. Kaidanavoje buvo sunaikinta 1 tūkst. žydų ir komunistų. Bataliono kario K. Adomaičio parodymais, tą dieną sušaudyta apie 1 tūkst. žydų³¹⁴. Tokį pat aukų skaičių patvirtina ir istorikas A. Rukšėnas, teigdamas, kad 1941 m. spalio 21 d. A. Impulevičiaus vadovaujamas batalionas sušaudė apie 1 tūkst. Kaidanavos geto kalinių (apie 52,6 proc. iš visų ten buvusių apie 1,9 tūkst. asmenų)³¹⁵.

Į Kaidanavą buvo vykstama du kartus. 1941 m. lapkričio 1–14 d. ten buvo komandiruoti 138 1-osios kuopos kariai. Vyko bataliono štabo Rikiuotės skyriaus karininkai lt. Vladas Kvietinskas, 1-osios kuopos vadas lt. Z. Kemzūra, būrių vadai j. lt. J. M. Plungė, j. lt. A. Gecevičius³¹⁶. Kaidanavoje bataliono kariai apsistojo dviaukščiame mokyklos pastate³¹⁷. P. Lencevičius tvirtino, kad po penkių dienų nuo 1-osios kuopos karių atvykimo į Kaidanavą atvažiavo vokiečių kuopa (apie 60 žmonių). Jai vadovavo vokiečių karininkas, ant kurio milinės buvo SS ženklai – kaukolė su dviem sukryžiuotais kaulais. Tokie patys ženklai buvo ir ant vokiečių karių kepurų. Karininkas

312 Z. Kemzūros 1961 09 30 apklausos protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 85–86.

313 М. Ботвинник, *op. cit.*, c. 41, 65–66.

314 K. Adomaičio 1961 07 18 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 126.

315 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 439.

316 1941 11 17 įsakymas 2-ajam apsaugos batalionui Nr. 54, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 328–329.

317 P. Lencevičiaus 1961 09 13 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 178.

kpt. P. Pukiui įsakė kiekvienam bataliono kariui išduoti po 90 šovinių ir eiti suiminėti Kaidanavos žydų. Visi žydai – vyrai, moterys, vaikai – buvo suburti miesto aikštėje. Iš jų atrinkta grupė vyrų buvo nuvesta prie buvusio už miesto miško ir iškasė ten dvi duobes. Tada dalis lietuvių bataliono 1-osios kuopos karių konvojavo žydus į egzekucijos vietą, kita dalis šaudė pasmerktuosius pagal ltn. Z. Kemzūros komandas. Maždaug nuo 11 val. iki 17 val. buvo nužudyta daugiau nei 600 žmonių³¹⁸. Anot P. Lencevičiaus, praėjus savaitei po šios egzekucijos, vokiečių kuopa vėl atvyko. Lietuvių bataliono 1-osios kuopos kariams buvo išduota po 90 šovinių, paskui jie kartu su vokiečių kuopa išvyko į maždaug už 10 km nuo Kaidanavos esantį miestelį, kur surinko apie 150 žydų, nuvedė juos į giraitę už 1,5–2 km nuo miestelio ir ten sušaudė. Po žudynių visi grįžo į Kaidanavą³¹⁹. Galimas dalykas, kad šių žudynių metu vokiečiai tik pribaidavo po lietuvių šaudymo dar gyvus likusius žmones. P. Lencevičiaus tvirtinimu, praėjus trims dienoms po šios egzekucijos, vėl atvyko SS kuopos kariai ir vokiečių kapitonas. Jis įsakė skirti apie 50 karių, turėsiančių prižiūrėti duobių kasimą. Netrukus lietuvių bataliono 1-osios kuopos kariai kartu su vokiečiais išvyko į miestelį, kur buvo iškastos duobės. Miestelis buvo apsuptas, suimta per 200 įvairaus amžiaus abiejų lyčių žydų. Pasmerktieji buvo vedami 2 km už miestelio, į nedidelį krūmyną. Čia jie buvo padalyti į keturias grupes po 50 žmonių ir netrukus lietuvių policininkų sušaudyti. Šaudė tiek lietuvių policijos bataliono, tiek vokiečių kariai³²⁰.

Apibendrinamas žudynių Kaidanavoje duomenis, A. Rukšėnas teigia, kad 1941 m. lapkričio 1–14 d. 2(12)-ojo lietuvių policijos bataliono 1-osios kuopos kariai galėjo sušaudyti apie 950 žmonių. Iš viso Kaidanavoje ir jos apylinkėse 1941 m. spalio–lapkričio mėn. A. Impulevičiaus vadovaujamas batalionas sušaudė apie 1 950 žydų³²¹.

Nesvyžius. Minsko srities Nesvyžiaus miestą vokiečių kariuomenė okupavo 1941 m. birželio 28 (kitais duomenimis – 27) d. Nesvyžiuje tada gyveno apie 7 tūkst. žmonių. Apie 4,5 tūkst. iš jų buvo žydai. Čia buvo įsteigta vietos vokiečių komendantūra, kuriai vadovavo vrš. Antonas Spechtas. Jam buvo pavaldūs vokiečių 727-ojo pėsčininkų pulko 8-osios kuopos kariai (20–30 asmenų).

1941 m. liepos mėn. Nesvyžiuje buvo įsteigtas žydų getas³²². Spalio 23 d. komendantas A. Spechtas įsakė pradėti žydų naikinimo akciją. Geto žydai buvo rikiuojami į koloną ir vedami į miesto parką Radvilų dvaro teritorijoje, kur buvo iškastos duo-

318 P. Lencevičiaus 1945 06 30 tardymo protokolas, *ibid.*, t. 8, l. 19–20.

319 *Ibid.*, l. 20.

320 *Ibid.*

321 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 440.

322 *Ibid.*, p. 49; *Verbrechen der Wehrmacht. Dimensionen des Vernichtungskrieges*, S. 139; *Enzyklopädie des Holocaust*, Bd. 2, Frankfurt am Main, 1998, S. 995; *Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне 1941–1945. Энцыклапедыя*, Мінск, 1990, p. 386.

bės. Čia nužudyta apie 1,5 tūkst. senių, vyrų, moterų ir vaikų³²³. Archyviniai duomenys rodo, kad į Nesvyžių vyko vokiečių 11-asis rezervinės policijos batalionas ir 2(12)-ojo lietuvių policijos bataliono 3-iosios kuopos kariai, vadovaujami kpt. Juozo Ūselio. Atvykus į Nesvyžių, dalis žydų jau buvo miestelio aikštėje, juos saugojo vietiniai policininkai, ryšintys baltus raiščius su užrašu „Hilfspolizei“. Vykdydamas vokiečių bataliono 3-iosios kuopos vado kpt. Furcho įsakymą, J. Ūselis su kariais nuvyko prie Radvilų rūmų, o vokiečių bataliono kariai liko miestelio aikštėje. Vėliau lietuvių 3-iosios kuopos 1-ojo būrio kariai nuo rūmų buvo pasiųsti atgal į miestelį saugoti aikštėje žydų³²⁴. Ties rūmais buvo iškasta duobė, prie kurios netrukus pradėtos varyti žydų grupės. Lietuvių bataliono kariai varė žydus – vyrus, moteris ir vaikus – į duobes ir šaudė pagal būrių karininkų, skyrininkų komandas. Archyviniai duomenys rodo, kad šaudė ir vokiečiai, kad komandas šaudyti duodavo ir vokiečių karininkai. Kitą dieną lietuvių ir vokiečių batalionų kariai išvyko į Minską³²⁵.

M. Botvinnikas teigia, kad 1941 m. spalio 23 d. prie Radvilų dvaro nužudyta apie 1,5 tūkst. senių, vyrų, moterų ir vaikų³²⁶. Nesvyžiaus komisijos 1945 m. vasario 4 d. akto duomenimis, 1941 m. rudenį Nesvyžiaus miesto parke buvo sušaudyta apie 1,5 tūkst. moterų, vyrų ir vaikų³²⁷. Buvusio bataliono kario Vlado Griškalausko duomenimis, lietuvių bataliono 3-iosios kuopos kariai kartu su vokiečiais Nesvyžiuje sušaudė apie 1 tūkst. žmonių³²⁸. J. Ūselis teigė, kad jo kuopos kariai sušaudė 6–8 grupes po 20–25 žmones (nuo 120 iki 400 žmonių)³²⁹. A. Rukšėno nuomone, vokiečių ir lietuvių policininkai Nesvyžiuje, prie Radvilų rūmų, galėjo nužudyti apylygi skaičių žydų. Vadinas, 2(12)-asis lietuvių policijos batalionas 1941 m. spalio 23 d. Nesvyžiuje sušaudė apie 750 žydų, t. y. apie 16,7 proc. iki okupacijos šiame miestelyje gyvenusius žydų (gyveno 4,5 tūkst. žydų)³³⁰.

Sluckas. Vokiečių kariuomenė Slucką okupavo 1941 m. birželio 26 d. Netrukus buvo įsteigtas žydų getas, kuriame vokiečių okupacijos laikotarpiu buvo kalinama apie

323 M. Ботвинник, *op. cit.*, c. 50.

324 J. Ūselio 1962 01 23, A. Vasausko 1961 08 09 tardymo protokolai, teismo posėdžio 1962 10 (10–20) protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 52–54; t. 4, l. 71–72; t. 9, l. 187; Z. Noliaus-Biliūno 1983 12 14 tardymo protokolai, *ibid.*, b. P-15195, l. 155–156.

325 J. Ūselio 1962 01 23, J. Levicko 1961 07 24, A. Vasausko 1961 08 09, Z. Noliaus-Biliūno 1961 04 19 tardymo protokolai, J. Ūselio ir V. Griškalausko 1962 02 15 akistatos protokolai, teismo posėdžio 1962 10 (10–20) protokolai, *ibid.*, b. 47386/3, t. 3, l. 53–54; t. 4, l. 63–64, 72, 103–104; t. 5, l. 282–283; t. 9, l. 187; Z. Noliaus-Biliūno 1983 12 14 tardymo protokolai, *ibid.*, b. P-15195, l. 155–156; *Verbreden der Wehrmacht. Dimensionen des Vernichtungskrieges*, S. 142–143.

326 M. Ботвинник, *op. cit.*, c. 50.

327 Nesvyžiaus komisijos 1945 02 04 aktas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 6, l. 83.

328 J. Ūselio ir V. Griškalausko 1962 02 15 akistatos protokolai, *ibid.*, t. 5, l. 283.

329 J. Ūselio 1962 01 23 ir 1962 06 11 tardymo protokolai, *ibid.*, t. 3, l. 53, 95.

330 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 441.

18 tūkst. žmonių. Kaliniai buvo žudomi 1941–1943 m. Getas sunaikintas per 1943 m. vasario 8–9 d. vykusią masinę žydų naikinimo akciją³³¹. 1941 m. spalio 27 d. 8 val. ryto pas Slucko apygardos komisarą Karlą atvyko vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono vyr. leitenantas ir pranešė, kad batalionas gavo užduotį per dvi dienas sunaikinti visus Slucko žydus, kad atvyksta bataliono vadas su batalionu, kurį sudaro keturios kuopos (iš jų dvi – lietuvių), ir kad akcija turinti prasidėti nedelsiant³³². Archyviniai duomenys liudija, kad į Slucką vyko ne dvi, o trys mjr. A. Impulevičiaus vadovaujamo bataliono kuopos³³³. Vykdydami mjr. A. Impulevičiaus ir kitų karininkų įsakymus, Slucke lietuvių policininkai dvi dienas kartu su vokiečiais suiminėjo žydų vyrus, moteris, vaikus ir varė juos į miesto aikštę³³⁴. Čia pasmerktuosius saugojo vietos policininkai ir vokiečių kariai. Į aikštę buvo suvaryta keli tūkstančiai žmonių³³⁵.

Slucko apygardos komisarą Karlą labai papiktino vokiečių ir lietuvių batalionų karių veiksmai suvarant žydus. Slaptame pranešime Minsko generaliniam komisarui jis rašė, kad vokiečiai ir lietuviai elgėsi labai žiauriai, kad mieste tvyrojo netvarka³³⁶. Iš aikštės pasmerktieji buvo vežami į paruoštą už miesto žudynių vietą. 1-osios kuopos kariams buvo paskirta žydus šaudyti, 2-osios – vežti sunkvežimiais iš aikštės į egzekucijos vietą, 3-iosios – saugoti. Egzekucijos metu kuopos keitėsi vaidmenimis. Į mašinas buvo sodinama po 25–30 asmenų, juos lydėdavo keli kariai. Egzekucijos vietoje žydai buvo nurengiami iki apatinių ir vedami prie duobės. Ten 2(12)-ojo lietuvių policijos bataliono kariai juos šaudė pagal karininkų ir puskarininkių komandas. Žudynių vietoje esanti civilių gyventojų grupė kaskart apkasdavo nužudytųjų palaikus. A. Impulevičius su vokiečių kareiviais važinėjo iš Slucko į šaudymo vietą ir atgal, stebėjo egzekucijos eigą. Šaudė ir vokiečiai³³⁷. Žudynėse dalyvavęs bataliono kareivis K. Ūzas tardomas apie egzekuciją Slucke papasakojo:

331 G. Šmirkovičiaus 1962 03 24 tardymo protokolas, *ibid.*, t. 5, l. 146; М. Ботвинник, *op. cit.*, c. 51–53.

332 *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 314.

333 Z. Kemzūros 1961 09 30, M. Migonio 1961 07 21, S. Mineikio 1961 05 25 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 86–87; t. 3, l. 296; t. 4, l. 14; M. Dudėno 1963 07 03, S. Buinevičiaus 1961 09 02, L. Mickevičiaus 1961 09 01, J. Knyrimo 1961 09 09 tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47439/3, t. 1, l. 62, 131, 139, 165; J. Dainelio 1948 01 16 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 11238/3, t. 1, l. 54.

334 M. Migonio 1949 02 25 tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 46, b. 1285, l. 312.

335 Z. Kemzūros 1961 09 30, L. Mickevičiaus 1961 09 01, S. Buinevičiaus 1961 09 02, K. Majausko 1961 02 18, S. Mineikio 1961 05 25, A. Butkevičiaus 1947 12 11, A. Stragio 1946 03 01, M. Migonio 1949 02 25, Z. Juodžio 1948 07 27, J. Stanislovičiaus 1948 05 10 tardymo protokolai, *ibid.*, ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 86–87; t. 3, l. 145, 151, 194; t. 4, l. 14; t. 6, l. 135, 201–202, 224, 291, 324.

336 *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 315–316.

337 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 443.

„Atvežus žydus į sušaudymo vietą išlaipindavome juos iš sunkvežimio. Ten sušaudymo vietoje buvo būrių vadai Gecevičius, Plungė, Kvietinskas ir keletas vokiečių karininkų. Jie paskirdavo kiekvienas iš savo būrio kareivius ir kartu su tais kareiviais, kurie atvežė žydus, suvarydavo juos į duobes. Po to paminėti karininkai duodavo komandą „ugnis“ ir kareiviai iš šautuvų žydus sušaudydavo. Jeigu šaudydavo pirmo būrio kareiviai, tai komandą „ugnis“ duodavo Plungė, jeigu antro – tai komandavo Kvietinskas, o trečiam – Gecevičius. Kareiviai šaudyti žydus nuolat keisdavosi. Dalyvavę šaudyme važiuodavo atvežti kitą grupę žydų arba eidavo į apsupimą, nes šaudymo vieta aplink buvo saugoma, kad kas nepabėgtų, ir taip visą laiką keisdavo, iki sušaudė visus žydus. <...> Kiekvienas kareivis turėdavo duobėje nušauti po vieną žydą. Kareivius šaudymui sustatydavo ant duobės krašto. Šaudymas tęsėsi keletą valandų.“³³⁸

Po karo sovietų nuteistas buvęs bataliono 1-osios kuopos vadas Z. Kemzūra tardymo metu teigė, kad kai buvo vykdomos žudynės Slucke, jis vokiečių karininkui pareiškęs, jog lietuvių kariai šaudyti nenori. Į tai vokiečių karininkas pagrasino Z. Kemzūrai sušaudymu³³⁹. Pats Z. Kemzūra po masinių žydų žudynių Kaidanavoje ir Slucke ieškojo būdų, kaip išsilaisvinti iš tarnybos batalione. 1941 m. gruodžio pradžioje jis išvyko į Kauną taisyti pašlijusios sveikatos ir ten gyveno su žmona iki 1942 m. balandžio pabaigos. Kas mėnesį jis gaudavo nuo tarnybos atleidžiantį gydytojų pažymėjimą. 1942 m. balandžio pabaigoje Z. Kemzūra grįžo į batalioną Minske ir gavo bataliono vado A. Impulevičiaus sutikimą išeiti ir tarnybos³⁴⁰.

Baltarusijos istoriko M. Botvinniko teigimu, 1941 m. spalio 28 d. A. Impulevičiaus vadovaujamas batalionas žydus šaudė už Slucko, ties beržynu prie Seliščės kaimo, iškasose duobėse, 2 km pietų kryptimi nuo kaimo, ties Gorochovo gamtine riba³⁴¹. A. Rukšėnas daro prielaidą, kad 1941 m. spalio 27–28 d. Slucke sušaudyta apie 5 tūkst. žydų. Tai, kad žydus Slucke šaudė ir vokiečiai, leidžia teigti, jog visų 5 tūkst. žmonių 2(12)-ojo bataliono kariai negalėjo sušaudyti. Po karo tardomi, jie teigė, kad lietuvių policininkai Slucke nužudė nuo 1,5 iki 3 tūkst. žydų³⁴². A. Rukšėno nuomone, 2(12)-asis batalionas 1941 m. spalio 27–28 d. Slucke galėjo sušaudyti apie 2 250 žydų, t. y. apie 12,5 proc. iš visų buvusių 18 tūkst. geto kalinių³⁴³.

338 K. Ūzo 1978 12 22 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1285, l. 12.

339 Z. Kemzūros 1961 09 30 apklausos protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 87–88.

340 Z. Kemzūros 1961 10 09 apklausos protokolas, *ibid.*, l. 101.

341 М. Ботвинник, *op. cit.*, c. 51, 78.

342 Z. Kemzūros 1961 09 30, J. Knyrimo 1961 10 09, A. Stragio 1946 03 01, J. Stanislovaičio 1948 05 10 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 87, 283; t. 6, l. 201–202, 324; K. Ūzo ir P. Raškausko 1947 11 18 akistatos protokolas, *ibid.*, b. 12476/3, l. 41; Z. Juodžio 1948 07 29, B. Simanavičiaus 1948 06 22, J. Stanislovaičio 1948 07 09 tardymo protokolai, L. Mickevičiaus ir J. Kardoko 1948 07 20, L. Mickevičiaus ir J. Dainelio 1948 08 20 akistatos protokolai, *ibid.*, b. 11238/3, t. 1, l. 100, 101, 198, 210; t. 2, l. 221.

343 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 444.

Kleckas. Vokiečių kariuomenė Klecko miestą okupavo 1941 m. birželio 27 (kitais duomenimis – 26) d.³⁴⁴ Miesto žydai privalėjo nešioti skiriamuosius ženklus. Žydų žudynės prasidėjo nuo pirmųjų okupacijos dienų. Getas buvo įsteigtas tik po 1941 m. spalio 30 d. Klecko žydų žudynių, o likviduotas 1942 m. liepos 22 d., kai buvo sunaikinti paskutiniai geto kaliniai³⁴⁵. Buvęs 2(12)-ojo bataliono karys K. Ūzas teigė, kad į Klecką buvo vykstama kitą dieną po akcijos Slucke³⁴⁶. Vokiečių komendanto Kocho įsakymu 1941 m. rudenį į Klecko turgaus aikštę buvo suvaryti visi keletas tūkstančių miesto žydų. Aikštėje juos saugojo vietos policininkai. Netrukus atvykę A. Impulevičiaus vadovaujamo bataliono 1-osios, 2-osios ir 3-iosios kuopų lietuviai kariai ir vokiečiai apsupo aikštėje buvusius žydus. Iš jų buvo atrinkti kvalifikaciją turintys asmenys. Kita dalis žydų – seniai, moterys, vaikai – turėjo būti sušaudyti³⁴⁷. Bataliono kariai iš aikštės varė žydus į egzekucijos vietą ir ten juos sušaudė pagal karininkų komandas³⁴⁸. Žudynės Klecke buvo vykdomos panašiai kaip ir Slucke. Pasak žudynių dalyvio K. Ūzo, žydai buvo varomi iš miesto į žvyrduobę, kurioje buvo iškastas apie 7 m ilgio ir 2 m pločio griovys:

„Žvyrduobėje buvo pastatytas staliukas, prie kurio būdavo vokiečių karininkas, Kemzūra, Plungė, Gecevičius ir Kvietinskas. Atvestiems žydams paminėti karininkai ant staliuko liepdavo padėti laikrodžius, žiedus ir kitus vertingesnius daiktus. Po to būrio vadas, kieno kareiviai atvarydavo grupę žydų, kartu nuvarydavo juos prie griovio, liepdavo lipti į griovį ir kareiviams paduodavo komandą „ugnis“, ir tokiu būdu jie buvo šaudomi. Aš atvariau keletą grupių žydų, galėjo būti iš viso apie 10 žmonių, ir dalyvavau jų sušaudyme. <...> Komandą „ugnis“, pagal kurią mes šaudėme žydus, duodavo Gecevičius. Kada žydus šaudydavo pirmo būrio kareiviai, tai tokią komandą duodavo Plungė. Ten būdamas tai aš gerai mačiau. Iš viso ten sušaudėme virš 200 žmonių. Surinktas iš pasmerktųjų vertybes pasiėmė vokiečiai. Sušaudytųjų lavonus ten palikome neužkastus. Iš ten sugrįžome į Minską.“³⁴⁹

A. Rukšėno tyrimo duomenimis, 1941 m. spalio 30 d. Klecke lietuvių policininkai galėjo sušaudyti apie 2 tūkst. žydų. Remiantis bendru per visą vokiečių okupacijos laikotarpį Klecke nužudytų žydų skaičiumi (4–6 tūkst. žmonių), galima teigti, kad lietuvių

344 *Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне 1941–1945*, c. 265; Kleck, <http://kleck1127.narod.ru/c-5.html>.

345 M. Ботвинник, op. cit., c. 41–42, 66–67, 86; V. Zadalino, L. Govšos 1962 03 21, N. Zadalino 1945 04 14, A. Mareničiaus 1945 04 15 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 5, l. 162, 164–165; t. 6, l. 70–71, 74, 81.

346 K. Ūzo 1978 12 22 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1285, l. 13.

347 V. Zadalino, L. Govšos 1962 03 21, N. Zadalino 1945 04 14, A. Mareničiaus 1945 04 15 tardymo protokolai, *ibid.*, ap. 58, b. 47386/3, t. 5, l. 162, 164–165; t. 6, l. 70–71, 74, 81.

348 K. Ūzo 1961 02 17, S. Buinevičiaus 1961 09 02, J. Arlauskio 1961 09 01, M. Migonio 1949 02 25 ir kt. buvusių bataliono karių tardymo protokolai, *ibid.*, b. 11238/3, t. 1, l. 20.

349 K. Ūzo 1978 12 22 tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 46, b. 1285, l. 13.

batalionas galėjo sušaudyti nuo 33,3 proc. iki 50 proc. per tą laikotarpį Klecke nužudytų žydų³⁵⁰. Pasak Vokietijos istoriko Ch. Gerlacho, po žudynių Klecke vokiečių 11-asis rezervinės policijos batalionas žudynėse daugiau nebefigūruoja, lietuvių apsaugos bataliono veiklą kitose akcijose greičiausiai reguliavo vokiečių SD vadas Schlegelis³⁵¹.

Molodečnas. Vokiečių kariuomenei 1941 m. birželio 26 d. okupavus Molodečną, prasidėjo žydų naikinimo akcijos. M. Botvinniko duomenimis, nuo 1941 m. pabaigos iki 1942 m. spalio mėn. nacistiniai okupantai ir kolaborantai sunaikino nuo 600 iki 3 tūkst. žydų. Egzekucija vyko 0,2 km nuo miesto, ties keliu Molodečnas–Vileika³⁵². Tikėtina, kad žydai buvo žudomi per kelis kartus, vienoje iš akcijų dalyvavo ir 2(12)-asis lietuvių policijos batalionas. Buvęs bataliono karys J. Knyrimas teigė, kad 1941 m. rudenį jų bataliono 1-osios kuopos kariai, vadovaujami lt. Z. Kemzūros, kartu su vokiečių karininkais ir kariais vyko mašinomis į Molodečną. Geto žydai buvo konvojuojami apie 2 km už miesto, prie iškastų duobių. Ten juos lietuvių policininkai šaudė pagal lt. Z. Kemzūros ir būrių vadų komandas³⁵³. Buvęs bataliono karys Stanislovas Gervinas teigė, kad 1941 m. rudenį jų bataliono 1-oji ir 2-oji kuopos vyko į Molodečną. 2-osios kuopos kareiviai saugojo apsupę kvartalą miesto pakraštyje, kur buvo laikomi žydai. 1-osios kuopos kareiviai ir vokiečiai mašinomis vežiojo pasmerktuosius į pušyną ir šaudė. Ten sušaudyta apie 200 žmonių³⁵⁴.

A. Rukšėnas patvirtina, kad 1941 m. spalio mėn. Molodečno mieste dvi 2(12)-ojo bataliono kuopos galėjo sušaudyti apie 200 žydų. Žinant, kad nuo 1941 m. pabaigos iki 1942 m. spalio mėn. sunaikinta apie 3 tūkst. Molodečno žydų, išeitų, kad lietuvių policininkai sušaudė apie 6,7 proc. visų tuo laikotarpiu nužudytų žydų³⁵⁵.

Šackas. Puchovičių rajono Šacko mieste vokiečių okupacijos laikotarpiu buvo įsteigtas žydų getas. Baltarusijos istorikas M. Botvinnikas teigia, kad 1941 m. spalio mėn. kelių Šackas–Puchovičiai sankirtoje vokiečiai ir lietuviai sunaikino apie 635 žydus³⁵⁶. Yra duomenų, kad 1941 m. rudenį į Šacką vyko 2(12)-ojo lietuvių policijos bataliono lt. Z. Kemzūros vadovaujamos 1-osios kuopos kariai. Atvykę jie suiminėjo žydus, varė juos už miesto ir ten šaudė pagal karininkų komandas. Sušaudyta apie 80 žmonių. Po egzekucijos visa kuopa grįžo į Minską³⁵⁷.

350 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 445.

351 Ch. Gerlach, op. cit., S. 617.

352 М. Ботвинник, op. cit., с. 57, 72, 89; *Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне 1941–1945*, с. 325.

353 J. Knyrimo 1961 10 11 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 286–287.

354 S. Gervino 1962 02 13 ir 1962 02 14 tardymo protokolai, ibid., b. 47386/3, t. 4, l. 50–51, 57–58.

355 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 446.

356 М. Ботвинник, op. cit., с. 77–78.

357 J. M. Plungės 1979 01 18 ir 1979 04 26 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47745/3, t. 2, l. 27–28, 112–113.

Pasak A. Rukšėno, 2(12)-ojo bataliono kariai, 1941 m. rudenį (apie spalio mėn.) sušaudydami apie 80 žydų, nužudė apie 12,6 proc. per visą okupacijos laikotarpį Šacke sunaikintų žydų³⁵⁸.

Minskas. 1926 m. duomenimis, Baltarusijos sostinėje Minske gyveno 53 686 žydai (40,8 proc. visų miesto gyventojų). Vokiečių kariuomenė Minską okupavo 1941 m. birželio 28 d., daugeliui žydų nespėjus iš ten išvykti. Karo lauko komendantūra liepos pradžioje įsteigė Žydų tarybą, kurios nariams buvo įsakyta suregistruoti ir pažymėti žydus. Liepos 20 d. pasirodė karo lauko komendanto įsakymas žydams per 5 dienas persikelti į getą. Persikėlimas vyko iki rugpjūčio 1 d. Geto kaliniai buvo žudomi nuo 1941 m. liepos 19 d. iki 1943 m. spalio 23 d. Pasak M. Botvinniko, Minsko gete būta nuo 80 iki 100 tūkst., o pasak Ch. Gerlacho, – nuo 50 iki 60 tūkst. kalinių³⁵⁹.

1941 m. lapkričio pradžioje buvo laukiama į Minską atvykstančių apie 25 tūkst. Vokietijos, Austrijos ir Čekijos žydų. Jiems reikėjo parūpinti gyvenamąsias vietas, todėl buvo planuojama sunaikinti apie 12 tūkst. geto žydų. A. operatyvinės grupės štabas su minėtais nusikaltimais susijusį įsakymą davė 1941 m. spalio viduryje į Minską išsiųstam SS šturmbanfiureriui Hansui Hermannui Remmersui, kuris vadovavo iš įvairių operatyvinių būrių narių sudarytam būriui. Jis, vykdydamas nurodymą, paprašė Baltarusijos SS ir policijos vado Carlo Zennerio paramos. Šis H. H. Remmersui pranešė, kad artimiausiu metu pradės dideles akcijas prieš žydus³⁶⁰. Tuo metu Minsko geto žydai buvo suimami ir gabenami į stovyklas, iš kurių vėliau turėjo būti konvojuojami į egzekucijos vietas ir ten šaudomi. Archyviniai duomenys rodo, kad žudynėse galėjo dalyvauti 2(12)-asis lietuvių policijos batalionas. S. Nėnius teigė, kad 1941 m. antrojoje spalio pusėje lietuvių bataliono kariai buvo išrikiuoti prie kareivinių. Bataliono vadas vokiečių majoras paaiškino, kad reikės Minske suiminėti žydus, ir nurodė vietas, kur tai turės būti daroma. Lietuvių policininkai suiminėjo ir varė žydus į stovyklą, kuri buvo miesto pakraštyje, ant upės kranto, aptverta spygliuota viela. Suėmimai vyko apie keturias dienas³⁶¹. Į stovyklą, kurią saugojo vokiečiai, buvo suvaryta apie 1 tūkst. žydų. J. Arlauskas teigė, kad lietuvių bataliono 1-osios, 2-osios ir 3-iosios kuopų kariai, vykdydami vokiečių vadovybės nurodymą, 1941 m. spalio pabaigoje suiminėjo Minske žydus ir gabeno juos į skirtingas vietas. Atskiros kuopos žydus suiminėjo jiems nurodytose skirtingose miesto dalyse³⁶². 1941 m. lapkričio 7 d. rytą vokiečiai, ukrainiečiai ir lietuvių polici-

358 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 447.

359 *Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации (1941–1944). Сборник документов и материалов*, Иерусалим, 1991, с. 86–87; М. Ботвинник, *op. cit.*, с. 11–21; *Enzyklopädie des Holocaust*, Bd. 2, S. 950–951; Bd. 3, S. 1570; Ch. Gerlach, *op. cit.*, S. 625; *Минское гетто*, <http://www.minskoldnew.com/Getto/Getto.htm>.

360 Ch. Gerlach, *op. cit.*, S. 625.

361 S. Nėniaus 1947 09 26 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 9592/3, l. 48.

362 J. Arlausko 1948 07 02 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 11238/3, t. 1, l. 121.

ninkai apsupo Minsko geto dalį (apie 15 kvartalų), kuri buvo Nemigos, Chlebnajos, Respublikanskajos ir Ostrovskajos gatvių rajone. Jie ėjo į gyvenamuosius namus, žydus suiminėjo ir varė į Jubilejnajos aikštę. Čia žydai buvo rikiuojami į koloną, jiems buvo išdalytos raudonos vėliavos su sovietine simbolika. Iš Žydų tarybos pastato išėję civiliskai apsirengę asmenys kino kameromis filmavo eiseną. Žydams buvo liepta šypsotis, atrodyti laimingiems. Kolona pajudėjo link Opanskio gatvės, kur jau stovėjo mašinų kolonos. Žydai buvo sodinami į mašinas, vežami į Tučinkių kaimą (Kalvarijų kapinių rajonas) ir ten šaudomi. Mašinos iš Minsko geto Tučinkių kryptimi kursavo visą dieną³⁶³. „Enzyklopädie des Holocaust“ duomenimis, 1941 m. lapkričio 7 d. prie Tučinkių kaimo nužudyta apie 12 tūkst. žydų³⁶⁴. Vokietijos istorikas Ch. Gerlachs teigia, kad 1941 m. lapkričio 7–11 d. buvo nužudyti 6 624 žydai³⁶⁵.

Po karo teisiams A. Impulevičiaus bataliono kariai pateikė žinių apie Minsko žydų geto kalinių naikinimą iš geto į egzekucijos vietą juos vežant mašinomis. Tad galima teigti, kad jie parodė apie 1941 m. lapkričio 7 d. žydų naikinimą. Žudynių dieną išrikiuotiems lietuvių bataliono kariams bataliono ryšių karininkas vokietis Schpangenbergas pasakė kalbą, kviečiančią kovoti su komunistais, sovietiniais partizanais ir naikinti žydus. Prieš išvykdamį kariai gavo po sausojo maisto daavinį. Paskui bataliono kariai buvo nuvesti į Minsko getą Komjaunimo gatvėje. 1-osios kuopos karius jis paskyrė šaudyti, 2-osios – pristatinėti žydus į sušaudymo vietą, 3-osios – saugoti getą ir sodinti žydus į mašinas. Žydai – vyrai, moterys ir vaikai – sunkvežimiais (maždaug po 30 asmenų) buvo vežami 5–6 km už miesto į poligoną, kur laukė iškastos duobės. Čia, be bataliono karių, buvo ir vokiečių karių. Žydai buvo išrengiami iki apatinių, varomi į duobę ir joje rikiuojami į eilę, veidu į duobės kraštą. Ant priešingo duobės krašto stovintys lietuvių bataliono 1-osios kuopos kariai pasmerktuosius šaudė pagal karininkų komandas. Po kurio laiko šaudyti buvo paskirti 2-osios kuopos kariai, o 1-osios kuopos – vežioti žydų iš Minsko į egzekucijos vietą. Vėliau šaudyti paskirta 3-ioji kuopa, kuriai žudynių metu vadovavo kpt. J. Ūselis. Jis su vokiečių karininkais buvo prie duobių ir davė nurodymus. 2-oji kuopa buvo išsiųsta į getą, o 1-oji vežiojo žydus į egzekucijos vietą³⁶⁶. 2(12)-asis lietuvių policijos batalionas buvo ne vienintelis egzekucijos vykdytojas. Archyviniai duomenys rodo, kad tą dieną, kai Minsko žydai buvo mašinomis vežami į egzekucijos vietą, juos suiminėjo ir konvojavo latvių ir ukrainiečių batalionų kariai, taip pat vokiečiai,

363 M. Ботвинник, op. cit., c. 15; *Черная книга*, Вильнюс, 1993, c. 112–113; *Минское гетто*, <http://www.minskoldnew.com/Getto/Getto.htm>.

364 *Enzyklopädie des Holocaust*, Bd. 2, S. 951.

365 Ch. Gerlach, op. cit., S. 625.

366 J. Arlauskio 1961 09 01, T. Kelpšos 1962 04 23 tardymo protokolai, J. Ūselio ir T. Kelpšos 1962 04 23 akistatos protokolai, J. Arlauskio 1948 08 05, P. Lupeikio 1944 09 20 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 364; t. 4, l. 128–129; t. 5, l. 278; t. 6, l. 293–294; t. 8, l. 5–6.

kad žydus šaudė ir ukrainiečiai, vokiečiai³⁶⁷. Po karo teistų bataliono karių pateiktais duomenimis, lietuviai sušaudė nuo 500 iki 2 tūkst. žydų³⁶⁸. 1941 m. lapkričio 7 d. akcijos aukų skaičius (iki 12 tūkst.) leidžia teigti, kad 2(12)-asis batalionas tą dieną galėjo sušaudyti apie 2 tūkst. žydų³⁶⁹.

Vokiečių okupacijos metais netoli Malyj Trosteneco kaimo (11 km už Minsko, palei kelią Minskas–Mogiliovas) buvo įsteigta koncentracijos stovykla. Į ją buvo vežami karo belaisviai, politiniai kaliniai, Minsko žydai, taip pat žydai iš Austrijos, Čekoslovakijos, Lenkijos ir Vokietijos. Jie buvo konvojuojami į Blagovčinos vietovę ir ten šaudomi. Komisija, tyrusi hitlerininkų nusikaltimus, šioje vietoje aptiko 34 duobes. Čia buvo sunaikinta apie 206 tūkst. (kitais duomenimis, 250–500 tūkst.) žmonių³⁷⁰. Archyviniai duomenys leidžia teigti, kad šioje vietoje buvo žudomi žydai, suimti 1941 m. spalio antrojoje pusėje, siekiant atlaisvinti dalį Minsko geto iš užsienio atvežamiems žydams.

Buvęs 2(12)-ojo bataliono 1-osios kuopos būrio vadas J. M. Plungė teigė, kad 1941 m. spalio mėn. buvo gautas įsakymas sušaudyti į getą suvartų žydų šeimas. Nuo Červenės gatvėje buvusių kareivinių žydų šeimų stovykla buvo maždaug už kilometrą. Ten, į žemę sukasus stulpus, stovyklos plotas (apie 100 m²) buvo apjuostas spygliuota viela. Vokiečių saugomoje stovykloje buvo laikomi keli tūkstančiai žydų vyrų, moterų ir vaikų. Atvykę trijų 2(12)-ojo lietuvių policijos bataliono kuopų kariai iš stovyklos į sušaudymo vietą nuvarė apie 1 tūkst. į koloną surikiuotų žydų. Egzekucijos vieta buvo maždaug 4 km nuo Minsko, kairėje plento Minskas–Smolenskas pusėje. Čia lietuvių bataliono kariai, stebimi vokiečių karininkų, sušaudė apie 1 tūkst. žydų³⁷¹. J. M. Plungė teigė, kad po keleto dienų lietuvių batalionas toje pat vietoje vėl šaudė iš tos pat stovyklos paimtus žydus. Sušaudyta per 1 tūkst. žmonių³⁷². Tardomas J. M. Plungė smulkiai papasakojo apie žudynių eigą:

„Žydų šaudyme tą dieną dalyvavo visos trys mūsų bataliono kuopos. <...> atvartų žydų kolona buvo sustabdyta pievoje prieš kalniuką ir ten juos dalis kareivių saugojo. Kiti mūsų bataliono kareiviai saugojo aplink sušaudymo vietą, kad kas nors nepabėgtų. Be to, kiekvienos kuopos kareiviai grupėmis buvo skiriami tiesiogiai šaudyti žydus. Žydai ten buvo šaudomi grupėmis po 15–20 žmonių. Tokį pat skaičių paskirdavome ir

367 T. Kelpšos 1962 04 23, J. Kliuko 1948 11 05, A. Juodžio 1947 12 04 tardymo protokolai, *ibid.*, t. 4, l. 129; t. 6, l. 183, 264–265.

368 J. Arlauskio 1961 09 01, L. Stonkaus 1981 03 20 tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47730/3, t. 2, l. 63; A. Juodžio 1947 12 04, P. Lupeikio 1944 09 20 tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47386/3, t. 3, l. 364; t. 6, l. 265; t. 8, l. 6.

369 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 448.

370 М. Ботвинник, *op. cit.*, c. 21–27; Komisijos 1944 07 15 aktas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47745/3, t. 4, l. 281–285.

371 J. M. Plungės 1979 03 23 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47745/3, t. 2, l. 74–76.

372 *Ibid.*, l. 76–77.

juos sušaudyti kareivių, kurie nuėję paimdavo 15–20 žydų iš atvartytos kolonos, nusi-
vesdavo juos už kalniuko, ten liepdavo nusirengti viršutinius rūbus ir sulipti į duobę. Jei
nelipdavo, tai kareiviai juos įstumdavo į duobę. Kareiviai išrikiuodavo ant duobės kraš-
to ir pagal karininkų arba puskarininkų komandą „pasiruošt, ugnis“ juos sušaudydavo.
Sekančią grupę pasmerktųjų varydavo į duobę tiesiog ant sušaudytųjų lavonų. Pasmerk-
tieji, ypač moterys ir vaikai, klykdavo, vienu žodžiu, sušaudymo vietoje buvo žiaurus
vaizdas. <...> Iš bataliono karininkų sušaudymo vietoje buvo leitenantas Kemzūra, jau-
nesnysis leitenantas Gecevičius, leitenantas Kvietinskas ir kiti, kurių pavardžių aš dabar
jau neprisimenu.“³⁷³

J. M. Plungės minimose žudynėse dalyvavo ir latvių bei vokiečių policininkų.
A. Rukšėnas daro išvadą, kad per abi akcijas lietuvių policininkai galėjo sušaudyti apie
trečdalį visų nužudytųjų, t. y. apie 666 asmenis. Ši akcija galėjo vykti po 1941 m. lapkričio
9 ir 10 d. Borisovo miesto žydų geto naikinimo akcijos, kurioje dalyvavo ir 2(12)-asis
batalionas³⁷⁴.

Ankstyvą 1941 m. lapkričio 20 d. rytą vokiečiai, ukrainiečių ir lietuvių policinin-
kai apsupo kelis Minsko geto kvartalus. Gyventojams buvo liepta išeiti į Špalernajos ga-
tvę. Tada žydai buvo rikiuojami į kolonas po 200–250 žmonių (vyrų, moterų, vaikų) ir
varomi į Tučinkų kaimą, kur buvo iškastos duobės ir paruošta kalkių. Čia pasmerktieji
buvo nurengiami, statomi prie duobės krašto ir šaudomi³⁷⁵. M. Botvinniko duomeni-
mis, 1941 m. lapkričio 20 d. buvo sušaudyta nuo 10 iki 15 tūkst.³⁷⁶, „Enzyklopädie des
Holocaust“ duomenimis, – apie 7 tūkst.³⁷⁷, liudininkų prisiminimų duomenimis, – apie
5 tūkst.³⁷⁸, Ch. Gerlacho duomenimis, – taip pat apie 5 tūkst. žydų. Žudynių priežastis
ta, kad buvo neįvykdytas ankstesnės nacių akcijos planas nužudyti apie 12 tūkst. žydų³⁷⁹.

Vienas iš 1941 m. lapkričio 20 d. Minsko geto žydų naikinimo bruožų buvo tas,
kad iš geto į egzekucijos vietą pasmerktieji buvo konvojuojami kolonomis. Po karo tei-
siami A. Impulevičiaus bataliono kariai liudijo apie Minsko geto žydų naikinimo akciją,
kurios metu žydai iš geto į žudynių vietą buvo varomi kolonomis. Tai leidžia manyti,
kad jie parodė apie 1941 m. lapkričio 20 d. akciją. Kaip liudija archyviniai duomenys,
žudynių dieną visi 2(12)-ojo lietuvių policijos bataliono karininkai ir kareiviai nuvyko
į Minsko žydų getą, suvarė žydų moteris, vyrus ir vaikus į ten buvusią aikštę ir saugojo.

373 Ibid., l. 75–76.

374 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Bal-
tarusijoje“, p. 449.

375 М. Ботвинник, *op. cit.*, c. 16; *Черная книга*, c. 114; *Минское гетто*, <http://www.minskoldnew.com/Getto/Getto.htm>.

376 М. Ботвинник, *op. cit.*, c. 16; *Черная книга*, c. 114.

377 *Enzyklopädie des Holocaust*, Bd. 2, S. 951.

378 *Черная книга*, c. 115.

379 Ch. Gerlach, *op. cit.*, S. 625.

Anot J. Knyrimo, jo bataliono kariai suvarė apie 1,5 tūkst. žmonių. J. Knyrimas minėjo, kad apsuptą žydų koloną (1,5 tūkst. žmonių) lietuvių policininkai varė 4–5 km į negyvenamą vietą už miesto, kur buvo iškastos duobės. Ten atvyko ir keletas vokiečių karininkų bei kareivių. Bataliono kariai varė pasmerktuosius į duobes ir šaudė pagal karininkų komandas. Šaudė visi bataliono kariai³⁸⁰.

Apibendrindamas žudynių Minske duomenis, A. Rukšėnas teigia, kad 2(12)-asis lietuvių policijos batalionas per 1941 m. lapkričio 7 ir 20 d. akcijas sušaudė 4 166 Minsko geto žydus³⁸¹.

Borisovas. Minsko srities Borisovo miestą vokiečių kariuomenė okupavo 1941 m. liepos 2 d. Karinei administracijai vadovavo komendantas plk. Rosenfeldas, miesto burmistru buvo paskirtas S. Stankevičius, policijos viršininku – P. Kovalevskis (jis dirbo policijoje dar carinės Rusijos laikais), saugumo policijos viršininku – Zembino miesto gyventojas vokiečių Davidas Egofas (kilęs iš Pavolgio vokiečių). 1941 m. rugpjūčio pabaigoje mieste pradėtas steigti žydų getas, kurio teritorija apėmė Krasnoarmejskojės, Slobodkės ir Polocko gatvių rajoną. Getas buvo aptvertas dygliuota viela, jame buvo kalinama apie 10 tūkst. kalinių³⁸².

1941 m. lapkričio 8 d. į Borisovą atvyko apie 80 rajono valsčių policininkų ir grupė policininkų iš Minsko srities Pleščenicų rajono. Iš Minsko atvažiavo atsakingas vokiečių SD darbuotojas oberšturmfiureris Kraffe su vertėju unteršarfiureriu Eiche, apie 50 SS karininkų ir kareivių, tarp kurių buvo daug latvių. Iš viso Borisove susirinko apie 200 policininkų. Ties miesto aerodromu karo belaisviai iškasė tris 3 m pločio ir 2 m gylio duobes, kurių bendras ilgis – 400 m³⁸³.

Lapkričio 9 d. prie geto atvyko policininkai, atvažiavo mašinos. Policininkai varė žydus į aikštę, sodino į mašinas ir vežė į egzekucijos vietą, kuri buvo 2–3 km už Borisovo, ties aerodromu, 15 m nuo kelio Borisovas–Zembinas, dauboje prie miško³⁸⁴. Žydai buvo varomi ir pėsčiomis 70–80 žmonių grupėmis. Žudynių vietoje jie buvo nurengiami, varomi į duobes ir šaudomi. Pasak D. Egofo, lapkričio 9 d. buvo sušaudyta 7 tūkst., lapkričio 10 d. – dar apie 1 tūkst. žydų³⁸⁵, taigi iš viso per abi dienas – apie 8 tūkst. žydų.

380 J. Knyrimo 1961 10 06, J. Davalgos 1961 10 25, 1961 11 02, Z. Juodžio 1961 09 03, S. Varno 1962 05 05 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 274–276; t. 2, l. 24–25, 45–46; t. 3, l. 159–160, 168.

381 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 450.

382 М. Ботвинник, оп. cit., с. 32–34, 60; *Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации (1941–1944)*, с. 136–137; D. Egofo 1947 02 28 tardymo protokolas, 1945 09 12 aktas Nr. 5, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 5, l. 157; t. 6, l. 86–87.

383 D. Egofo 1947 02 28 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 5, l. 157–158.

384 M. Epštein 1981 03 20 tardymo protokolas, 1981 03 20 apžiūros protokolas, *ibid.*, ap. 46, b. 1287, l. 71, 81–82; М. Ботвинник, оп. cit., с. 33–34, 61.

385 D. Egofo 1947 02 28 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 5, l. 158–161.

Archyviniai duomenys liudija, kad 2(12)-asis lietuvių policijos batalionas dalyvavo 1941 m. lapkričio 9 ir 10 d. Borisovo žydų geto kalinių naikinimo akcijoje. Buvęs bataliono karys Antanas Butkevičius teigė, kad 1941 m. spalio ar lapkričio mėn. jis su batalionu dvi dienas buvo Borisove. Lietuvių ir vokiečių kariai varė žydus iš butų į aikštę, sodino į mašinas ir vežė už miesto, paskui varė pėsčiomis į mišką už maždaug 2 km, kur buvo paruoštos duobės. Ten pasmerktieji buvo nurengiami, varomi prie duobių ir šaudomi. Sušaudyta apie 1 tūkst. žmonių³⁸⁶. S. Nėnius teigė, kad už Borisovo buvo sušaudyta nuo 700 iki 1 tūkst. žydų³⁸⁷, J. M. Plungė tvirtino, kad Borisove per dvi dienas sušaudyta 5–6 tūkst. žydų³⁸⁸. A. Rukšėno nuomone, 1941 m. lapkričio 9 ir 10 d. 2(12)-ojo bataliono kariai sušaudė apie 1 tūkst. žydų, t. y. apie 10 proc. Borisovo geto kalinių³⁸⁹.

2(12)-asis lietuvių policijos batalionas į Borisovą vyko du kartus. Buvęs bataliono karys J. Rutkauskas teigė, kad 1941 m. rudenį mjr. A. Impulevičiaus vadovaujamo bataliono kariai kartu su vokiečių batalionu traukiniu vyko į Borisovą vykdyti akcijos prieš partizanus. Pakeliui traukinys buvo apšaudytas. Borisove suimta apie 300 žmonių, iš kurių apie 100 buvo žydai. Apie 100 suimtų žydų ir apie 50 suimtų baltarusių, įtariamų palaikius ryšius su partizanais, buvo sušaudyti. Į egzekucijos vietą palei geležinkelį aukas varė lietuvių bataliono kariai, kartu ėjo vokiečiai ir vietos policininkai. Ltn. J. Krištaponis šaudymui buvo paskyręs 2-osios kuopos 1-ąją būrį, bet dauguma jos karių šaudyti atsisakė. Tada buvo pasiūlyta šaudyti savanoriams – tokių iš kitų kuopų surinkta apie 30. Kiti apie 150 suimtų asmenų buvo suvaryti į vagonus ir išvežti į Minską³⁹⁰. Taigi per dvi naikinimo akcijas Borisovo mieste 2(12)-asis lietuvių policijos batalionas sunaikino apie 100 žydų ir apie 50 baltarusių³⁹¹.

Baranovičiai. Prieš Antrąjį pasaulinį karą Baranovičiuose gyveno apie 12 tūkst. žydų. Vokiečių kariuomenės 1941 m. birželio 27 d. okupuotame mieste buvo apie 10 tūkst. žydų. Getas čia įsteigtas tik 1941 m. lapkričio–gruodžio mėn., jame įkalinta apie 15 tūkst. Baranovičių ir aplinkinių miestelių žydų. Geto Žydų tarybai vadovavo Yehoshua Isiksonas. Pagrindinis žydų žudynių organizatorius buvo Baranovičių vokiečių saugumo policijos ir SD viršininkas untersturmfüreris Waldemaras Amelungas.

Baranovičių ir aplinkinių miestelių žydai buvo naikinami nuo 1941 m. liepos pradžios iki 1942 m. pabaigos vykusių akcijų metu; dalis žydų deportuoti į koncentracijos

386 A. Butkevičiaus 1947 12 11 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 12476/3, l. 67–68.

387 S. Nėniaus 1947 12 24 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 95.

388 J. M. Plungės 1979 05 29 tardymo protokolas, *ibid.*, t. 2, l. 108.

389 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 451.

390 J. Rutkausko 1961 11 18, 1961 11 22 ir 1981 01 27 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 28916/3, l. 86–87; b. 47386/3, t. 3, l. 335–336; ap. 46, b. 1287, l. 19–20.

391 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 451, 452.

stovyklą, įsteigtą prie Baranovičių rajono Koldičevo kaimo³⁹². Yra archyvinių duomenų, kad 1941 m. rudenį į Baranovičius buvo atvykę visų trijų 2(12)-ojo lietuvių bataliono kuopų kariai. Jie geto kalinius grupėmis varė apie 1 km už miesto prie duobių ir ten šaudė. Sušaudyta apie 400 žydų (vyrų, moterų ir vaikų)³⁹³. A. Rukšėnas teigia, kad 1941 m. lapkritį ar gruodį lietuvių bataliono kariai sušaudė apie 400 Baranovičių geto žydų, t. y. apie 2,7 proc. iš apie 15 tūkst. geto kalinių³⁹⁴.

Kapylis. Vokiečių kariuomenei 1941 m. birželio 26 d. užėmus Kapylio miestą, čia buvo įsteigtas žydų getas, kuris egzistavo iki 1942 m. liepos 23 d. Jame buvo kalinama 3,5–5 tūkst. žmonių, kurie sunaikinti per kelias akcijas³⁹⁵. Buvęs 2(12)-ojo bataliono karys Kazys Aržuolaitis teigė, kad vieną 1941 m. rudens rytą jo bataliono 1-osios ir 3-iosios kuopų kariai kartu su vokiečių kareiviais ir karininkais sunkvežimiais nuvyko į Kapyli. Žydai buvo suvaryti į 1,5 km atstumu nuo miestelio esančią daržinę, netoli kurios buvo iškasta duobė. Dalis kareivių apsupę saugojo žudynių vietą, kiti žydus grupelėmis varė prie duobės ir šaudė. Sušaudyta apie 300 žydų. Trims žydams pavyko pabėgti į mišką užmušus vokiečių jiems iš paskos paleistus šunis. Baigus šaudymą lavonai buvo palikti neužkasti³⁹⁶. Buvęs bataliono kariškis J. M. Plungė teigė, kad Kapylyje lietuviai sušaudė apie 200 žmonių³⁹⁷. Apibendrindamas surinktus duomenis, A. Rukšėnas tvirtina, kad 1941 m. lapkritį ar gruodį 2(12)-ojo bataliono kariai sušaudė apie 250 Kapylio žydų, t. y. 5,5–7,85 proc. iš gete kalintų 3,5–5 tūkst. kalinių³⁹⁸. Be to, j. ltn. A. Gecevičiaus įsakymu bataliono kareiviai 1942 m. sušaudė 3 sovietinius partizanus³⁹⁹.

Berezinas. Vokiečių kariuomenei 1941 m. liepos 3 d. okupavus Minsko srities Berezino miestą, tų metų rugpjūčio mėn. Internacionalnajos gatvėje buvo įsteigtas getas. Į jį naciai ir vietiniai kolaborantai suvarė visus Berezino žydus. Už išėjimą iš geto grėsė sušaudymas. Getas egzistavo iki 1942 m. liepos mėn., jame buvo kalinama apie 2 tūkst. žmonių⁴⁰⁰.

392 М. Ботвинник, *op. cit.*, c. 98; *Enzyklopädie des Holocaust*, Bd. 1, S. 153; *Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне 1941–1945. Энцыклапедыя*, c. 60–61.

393 Z. Noliaus-Biliūno 1961 04 19 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 4, l. 102–103.

394 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 452.

395 М. Ботвинник, *op. cit.*, c. 42, 56, 67, 86; *Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне 1941–1945. Энцыклапедыя*, c. 249.

396 K. Aržuolaičio 1979 03 15 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 1285, l. 75–76.

397 J. M. Plungės 1979 05 25 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47745, t. 2, l. 104.

398 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 453.

399 K. Adomaičio 1979 04 09 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1285, l. 26.

400 М. Ботвинник, *op. cit.*, c. 31; *Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне 1941–1945. Энцыклапедыя*, c. 85.

M. Botvinnikas teigia, kad viena iš Berezino žydų naikinimo akcijų vyko 1941 m. gruodžio 25–28 d. Atrinkti geto gyventojai buvo vedami prie iškastos iš anksto duobės 150 m atstumu nuo Internacionalnajos gatvės. Čia baudėjai iki sąmonės netekimo mušė žydus geležiniais virbais, o sukritusius į duobę šaudė automatais. Žydų vaikai buvo gyvi metami į duobę⁴⁰¹.

Archyviniai dokumentai liudija, kad į Berezino miestą kartu su vokiečiais buvo atvykę ir čia geto kalinius šaudė mjr. A. Impulevičiaus vadovaujamo bataliono 1-osios ir 2-osios kuopų kariai. Vokiečiai fotografavo šaudymą. Mjr. A. Impulevičius sustabdė egzekuciją ir paliepė nefotografuoti. Vokiečiams sutikus, buvo šaudoma toliau. Duobės su nužudytųjų palaikais užkasė vietos gyventojai⁴⁰². M. Botvinnikas teigia, kad 1941 m. gruodžio 25–28 d. buvo nužudyta nuo 940 iki 1 tūkst. žmonių⁴⁰³. K. Adomaičio duomenimis, Berezine sušaudyta per 1 tūkst. žmonių⁴⁰⁴. Remiantis įvykių liudininkų parodymais, galima teigti, kad 2(12)-ojo bataliono kariai per 1941 m. gruodžio 25–28 d. vykdytą akciją galėjo sušaudyti apie 500 žmonių, t. y. apie 25 proc. Berezino žydų geto kalinių (gete buvo apie 2 tūkst. žmonių)⁴⁰⁵.

1941 m. lapkričio 6 d. iš Minsko sugrįžusio 2-ojo lietuvių policijos bataliono karininko lt. J. Barzdos tvirtinimu, A. Impulevičiaus vadovaujamas batalionas iki tol sušaudė per 46 tūkst. vietinių Baltarusijos ir iš Lenkijos atgabentų žydų, rusų komunistų ir rusų belaisvių; per 10 žmonių buvo pakarta; korime dalyvavusius išrikiuotus lietuvių batalionus fotografavo šimtai vokiečių⁴⁰⁶. Ši žinia tada sukėlė Lietuvos nacionalistų partijos narių nepasitenkinimą. Partijos 1941 m. lapkričio 7 d. rašte pirmajam generaliniam ir vidaus reikalų generaliniam tarėjui gen. Petrui Kubiliūnui buvo išreikštas nepasitenkinimas lietuvių bataliono karių padėtimi ir kad ji blogesnė už vokiečių karių. Esą lietuvių kariai Baltarusijoje turi atlikti Lietuvą ir Lietuvos kariuomenės vardą žeminančius darbus, jiems pavesta šaudyti Baltarusijos, taip pat iš Lenkijos atvežtus žydus, rusų komunistus, sovietų armijos karo belaisvius⁴⁰⁷.

Istoriko A. Rukšėno nuomone, vienas 2(12)-asis lietuvių policijos batalionas 1941 m. spalio mėn. ir lapkričio pradžioje negalėjo nužudyti 46 tūkst. žmonių. Šis skaičius veikiausiai atspindi lietuvių bataliono karių kartu su vokiečių 11-ojo rezervinės polici-

401 M. Ботвинник, *op. cit.*, c. 32, 60, 83.

402 J. Adomaičio 1961 07 18 tardymo protokolas, K. Adomaičio ir P. Plančiūno 1962 06 13 akistatos protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 128–129; t. 5, l. 180, 245.

403 M. Ботвинник, *op. cit.*, c. 32, 60.

404 J. Adomaičio 1961 07 18 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 128.

405 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 454.

406 *Geležinis vilkas*, Vilnius, 1965, p. 102.

407 Lietuvos nacionalistų partijos 1941 11 07 raštas pirmajam generaliniam tarėjui ir vidaus reikalų generaliniam tarėjui, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47745/3, t. 5, l. 8–9.

jos bataliono kariais ir kitomis represinėmis struktūromis naikinimo akcijų metu nužudytų žmonių skaičių. Lietuvių batalionas galėjo nužudyti tik dalį iš 46 tūkst. žmonių⁴⁰⁸.

Istorikas Ch. Gerlachas teigia, kad 1941 m. spalio antrojoje pusėje žmonių naikino akcijose kartu su mjr. F. Lechthalerio vadovaujamo vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono kariais dalyvavo 457 lietuviai⁴⁰⁹.

1942–1944 m. 2(12)-asis lietuvių policijos batalionas masinėse žudynėse nedalyvavo – jis buvo naudojamas kovai su sovietiniais partizanais ir karinių objektų apsaugai.

Pirmoji ne prieš žydus nukreipta baudžiamoji akcija, kurioje dalyvavo 2(12)-asis batalionas, vyko Minske 1941 m. spalio 26 d. Tos dienos rytą bataliono vadas mjr. A. Impulevičius sukvietė kuopų vadus ir pareiškė, kad reikės dalyvauti kariant pogrindininkus, – batalionas turės juos saugoti korimo metu. Egzekucijoje turėjo dalyvauti visi bataliono kariai, išskyrusėjusius sargybas.

Netrukus mjr. A. Impulevičius, kiti bataliono karininkai nuvedė karius prie Minsko kalėjimo. Kareiviai buvo su šalmiais, ginkluoti šautuvais, apsirengę milinėmis, nes buvo gana šalta. Karininkai turėjo šalms, kardus, buvo ginkluoti pistoletais. Prie kalėjimo kariai buvo išrikiuoti abiejose gatvės pusėse ties šaligatviais. Rikiuojamasi buvo 9–10 val. ryto. Netrukus iš kalėjimo vokiečiai išvarė grupę žmonių – 8 vyrus ir 4 moteris. Moterims ant krūtinės buvo lentos su užrašais vokiečių ir rusų kalbomis: „Mes esame partizanai ir šaudėme į vokiečių kareivius.“ Visi surištomis rankomis buvo varomi gatvės viduriu. Priekyje, užpakalyje ir iš šonų ėjo ginkluoti vokiečių kareiviai su šunimis. Bataliono kareiviai ėjo iš šonų⁴¹⁰. Pasmerktieji buvo Olga Ščerbaševič, jos brolis Piotras Ščerbaševičius, Olgos sūnus Vladlenas Ščerbaševičius, Kirilas Trusovas, Nadežda Januškevič, Nikolajus Kuznecovas, Raudonosios armijos politinis vadovas Leonidas Sorinas ir kt.⁴¹¹ Iš tikrųjų šie žmonės nešaudė į vokiečių kareivius, o priklausė infekcinėje ligoninėje veikusiai pasipriešinimo organizacijai. Jie aprūpindavo sveikstančius raudonarmiečius suklustotais pasais ir civiliniais drabužiais, kad šie galėtų patekti į frontą pas saviškius⁴¹².

Pasmerktuosius keturiose Minsko vietose korė j. ltn. Antano Gecevičiaus vadovaujamos jagdkomandos nariai dalyvaujant mjr. A. Impulevičiui, 1-osios kuopos vadui Z. Kemzūrai, 3-iosios kuopos vadui J. Ūseliui, J. M. Plungei, J. Juodžiui ir kitiems karininkams. Taip pat dalyvavo mjr. F. Lechthaleris. Pirmojoje korimo vietoje – Mielių fabriko tarpuvartėje K. Vorošilovo gatvėje – pakarti 2 vyrai ir moteris. Moteriai

408 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 429.

409 Ch. Gerlach, op. cit., S. 612.

410 Z. Kemzūros 1961 09 28 ir 1961 10 04, J. Knyrimo 1961 10 06, J. Davalgos 1961 10 31, J. Ūselio 1962 01 01 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 80–81, 93–94, 277–279; t. 2, l. 37–38; t. 3, l. 45–46; M. Dudėno 1963 07 03 tardymo protokolai, ibid., b. 47439/3, t. 1, l. 60; *Verbrechen der Wehrmacht. Dimensionen des Vernichtungskrieges*, Hamburg, 2002, S. 475.

411 *Verbrechen der Wehrmacht. Dimensionen des Vernichtungskrieges*, S. 475.

412 Ibid.

2(12)-ojo lietuvių policijos bataliono 3-iosios kuopos vadas kpt. J. Ušelis (LKKAS)

buvo užkabinta lenta su užrašu. Vienas iš pakartųjų buvo pagrindžio organizatorius K. Trusovas⁴¹³, kiti du – Marija ir Kolia⁴¹⁴. Antroji korimo vieta buvo telegrafo ar elektros stulpai su pritvirtintu tarp jų skersiniu. Kai kuriais duomenimis, ši vieta buvo ties kryžkele, kurios vienas kelias vedė į Molodečną, kitas – į Vilnių. Ten pakarti 2 vyrai ir moteris. Moteriai ant nugaros buvo užkabinta lenta su užrašu. Prie skersinio privažiavo sunkvežimis, kurio kėbule buvo pasmerktieji. Vieną iš sunkvežimyje buvusių vyrų pakorė Veprauskas, o moterį – J. Knyrimas. Mašina pavažiavo į priekį, ir pasmerktieji liko kaboti ant virvių⁴¹⁵. Kazys Adomaitis teigė, kad šio korimo dalyviai buvo Stasys Varnas, Jonas Šimonis, Vladas Leikus ir Stasys Nėnius⁴¹⁶. Trečioji korimo vieta buvo skveras prie Dramos teatro, priešais Karininkų rūmus. Ten stovėjo keli stulpai, sujungti balkiu. Čia pakarti 2 vyrai ir moteris, kuriai iš priekio kabėjo lenta su užrašu⁴¹⁷. Ketvirtoji korimo vieta buvo skvere prie Dramos teatro augę medžiai. Liudininkas Dmitrijus Sirotinas teigė, kad tai buvo Karlo Markso aikštės medžiai. Čia ant šakų buvo pakarti du vyrai ir moteris. Vienam pakartam vyrui buvo užkabinta lenta su užrašu⁴¹⁸. Korimo prie teatro metu, kur buvo ir vietos gyventojų, vokiečių karininkas pasakė kalbą. Jis pareiškė, kad visų sovietinių partizanų, kurie veiks prieš

413 Ibid., S. 476–477; nuotraukos, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 6, l. 21; t. 9, l. 199; K. Ūzo 1979 05 09 tardymo protokolas, ibid., ap. 46, b. 1285, l. 20.

414 A. Trusovos 1962 03 16 tardymo protokolas, ibid., ap. 58, b. 47386/3, t. 5, l. 140.

415 J. Knyrimo 1961 10 06, K. Ūzo 1961 01 17, K. Adomaičio 1961 07 18, Z. Juodžio 1961 09 15, A. Trusovos 1962 03 16 tardymo protokoliai, nuotraukos, ibid., t. 1, l. 279; t. 3, l. 114, 123, 161–162; t. 5, l. 140; t. 6, l. 25; M. Dudėno 1963 07 03 tardymo protokolas, ibid., b. 47439/3, t. 1, l. 60; *Verbrechen der Wehrmacht. Dimensionen des Vernichtungskrieges*, S. 478.

416 K. Adomaičio 1961 07 18 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 123.

417 *Verbrechen der Wehrmacht. Dimensionen des Vernichtungskrieges*, S. 479.

418 LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 6, l. 23; D. Sirotino 1979 04 29 tardymo protokolas, ibid., b. 47745/3, t. 3, l. 232.

Sovietinių pogrindininkų egzekucija Minske (Baltarusija). 1941 m. spalio 26 d. (LYA)

Sovietinių pogrindininkų egzekucija Minske (Baltarusija). 1941 m. spalio 26 d. (LYA)

vokiečių karius, laukia toks pat likimas⁴¹⁹. Korimui prie teatro j. ltn. A. Gecevičius buvo paskyręs S. Varną, J. Šimonį, J. Knyrimą, Veprauską ir S. Nėnių. Akcijoje taip pat dalyvavo Kazys Ūzas, V. Leikus, vokiečiai. Kilpas nėrė S. Varnas, J. Šimonis, J. Knyrimas. Kiti patraukdavo laiptelius, ant kurių stovėjo pasmerktieji⁴²⁰. Egzekuciją vykdęs J. Knyrimas tardomas papasakojo: „Kuomet atėjome į miesto sodą, tai miesto sode buvo paruoštos kartuvės. Miesto sodas buvo prie Minsko teatro. <...> Mes turėjome užnerti kilpas pasmerktiesiems mirti. Miesto sode, kiek pamenu, pakorė keturis, tris vyrus ir vieną moterį. Kilpas užnėrė Šimonis ir Varnas. Miesto sode korė dviejose vietose po du žmones. Vienoje vietoje vienas pasmerktasis mirti vyras nukrito, nes atsirišo virvė. Aš pakėliau tą vyrą nuo žemės ir palaikiau, kol Varnas pritvirtino virvę. Po to aš tą vyrą atleidau ir jis pasiliko kaboti. Po to ėjome į kitą vietą, bet vietos neprisimenu. Ten reikėjo pakarti du: vyrą ir moterį. Jie buvo pakarti prie elektros ar telegrafo stulpų. Ten prie stulpų buvo prikaltas skersinis ir ant jo korė. <...> Prie to pačio stulpo aš pakoriau moterį, tai yra aš asmeniškai užmečiau kilpą ant kaklo. Prieš moters pakorimą Gecevičius man davė išgerti degtinės. Aš išgėriau apie 300 gramų. Taip pat davė ir kitiems išgerti.“⁴²¹

Po egzekucijos bataliono kariai saugojo korimo vietas. Iškaboję tris paras, lavonai buvo karo belaisvių nuimti ir išvežti⁴²². Korimas buvo fotografuojamas. Bataliono karys Mikolajūnas atnešė Minsko fotografui Vernerui išryškinti juostelę, iš kurios nuotraukų pasidarė ir Vernerio laborantas D. Sirotinas. 1941 m. spalio 26 d. lietuvių bataliono kariai kartu su vokiečiais Minske pakorė 12 pogrindininkų⁴²³.

1942 m. vasario 15 d. 2-asis batalionas pavadintas 12-uuju policijos batalionu. 1942 m. rugpjūčio 26 d. jame buvo 21 karininkas, 118 puskarininkų, 386 eiliniai⁴²⁴. Nuo 1942 m. pradžios bataliono veiklos specifika pakito. Kariai ėjo sargybas, dalyvavo kovose su partizanais. Iki 1942 m. rudens batalionas buvo dislokuotas Minske. Dalis jo karių saugojo nuo partizanų netoli Minsko buvusius durpynus, prižiūrėjo, kaip vietos gyventojai atlieka jiems skirtą prievolę dvi savaites atidirbti durpyne⁴²⁵. Vienas sar-

419 J. Ūselio 1962 01 19 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47386/3, t. 3, l. 47.

420 J. Knyrimo 1961 10 06, K. Ūzo 1961 01 17, K. Adomaičio 1961 07 18 ir 1962 02 28 tardymo protokolai, K. Ūzo ir J. Knyrimo 1962 06 07 akistatos protokolas, *ibid.*, t. 1, l. 278; t. 3, l. 114, 123, 137; t. 5, l. 213–214.

421 J. Knyrimo 1961 10 06 apklausos protokolas, *ibid.*, l. 278–279.

422 J. Ūselio 1962 06 11, K. Ūzo 1961 01 17, K. Adomaičio 1961 07 18 tardymo protokolai, *ibid.*, t. 3, l. 96, 114, 123, 124.

423 D. Sirotino 1962 03 17 tardymo protokolas, *ibid.*, t. 5, l. 144–145; A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 442.

424 Įsakymas 2-ajam apsaugos batalionui Nr. 48 (1941 10 28), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 320; Trumpa istorinė pažyma apie 2(12)-ąjį policijos batalioną, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1159, l. 6, 7.

425 S. Varno 1962 05 05, P. Lencevičiaus 1961 09 13 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 47386/3, t. 3, l. 172, 179; M. Dudėno 1963 07 03 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47439/3, t. 1, l. 69–71; J. Grigonio 1983 12 12 tardymo protokolas, *ibid.*, b. P-15195, l. 115.

gybos postas buvo prie Radijo gamyklos Smolensko plente. Į jį buvo paskirta 15 bataliono karių, kuriems vadovavo j. lt. J. Stankaitis. Radijo gamyklą saugojo ir 15 latvių bataliono kareivių. Šis postas veikė pirmojoje 1942 m. pusėje. Vėliau J. Stankaičio vadovaujama lietuvių karių grupė buvo perkelta saugoti durpyno už Minsko, Smolensko kryptimi. 1942 m. gruodžio mėn. J. Stankaičio grupė grąžinta į kareivines Minske⁴²⁶.

2(12)-asis policijos batalionas dalyvavo akcijose prieš partizanus. 1942 m. rudenį bataliono kariai automobiliais išvyko Smolevičių kryptimi. Smolevičiuose jie buvo persodinti į prekinį ešeloną ir išvažiavo į miškingą vietovę, per kurią ėjo geležinkelis. Už keleto kilometrų ešelonas sustojo. Kariams buvo duotas įsakymas apsupti netoli miško esantį namą. Iš pastato pradėjus šaudyti, lietuviai atidengė atsakomąją ugnį. Vėliau įsiveržę vidun kariai rado negyvą žmogų ir paėmė jo pistoletą. Per susišaudymą žuvo lietuvių bataliono karys ir vokiečiai. Buvo tikėtasi didesnio partizanų puolimo. Susėdę į ešeloną, bataliono kariai grįžo į Smolevičius, o iš ten – į Minską⁴²⁷.

Borisovo rajono Volokų ir Mstyžiaus kaimų apylinkėse 1942 m. rudenį veikė Dėdės Kolios partizanų brigada, kuriai vadovavo Piotras Lopatinas. Dalis šios brigados partizanų ir desantininkų 1942 m. spalio 3 d., šeštadienį, atvyko į Volokų ir Mstyžiaus kaimus ir apsistojo gyventojų namuose⁴²⁸. 1942 m. spalio 4 d., sekmadienį, apie vidurdienį, Begomlio keliu į Volokų ir Mstyžiaus kaimus atvyko mjr. A. Impulevičiaus vadovaujamo bataliono, taip pat latvių ir vokiečių batalionų kariai. Po susišaudymo buvo užimti Volokų ir Mstyžiaus kaimai⁴²⁹. Tada lietuvių, latvių ir vokiečių batalionų kariai suėmė 220–230 vietos gyventojų vyrų ir keletą moterų. Dalis suimtųjų buvo uždaryti pieninės rūsyje (kitais duomenimis, duonos kepyklos sandėlyje), kiti – daržinėje, kuri anksčiau priklausė kaimo tarybai⁴³⁰. Suimtas Volokų ir Mstyžiaus kaimų moteris ir vaikus baudėjai suvarė į kaimo parduotuvę. Pastatą su žmonėmis ketinta padegti: į parduotuvės langus buvo prikimšta šiaudų, jais apdėtas visas namas. Vėliau šio ketinimo atsisakyta, moterys ir vaikai paleisti⁴³¹. Pieninės rūsyje (duonos kepyklos sandėlyje) uždaryti suim-

426 J. Stankaičio 1961 11 23 apklausos protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 183.

427 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 454.

428 M. Salnik 1962 11 30, V. Kolodenco 1962 11 28, M. Volosevič 1962 11 29 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47439/3, t. 2, l. 25, 29, 34; A. Bubnys, „Lietuvių policijos 15-asis batalionas (1941–1944 m.)“, p. 75.

429 M. Dudėno 1963 07 05, P. Lencevičiaus 1962 11 24, V. Gutausko 1962 12 04, M. Salnik 1962 11 30 tardymo protokolai; „Metinių sukaktuvių žygis“, *Rytų savanoris*, 1942, Nr. 1, p. 10; LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47439/3, t. 1, l. 72–74, 201, 204–205, 235; t. 2, l. 25–37, 127.

430 M. Salnik 1962 11 30, V. Kolodenco 1962 11 28, M. Volosevič 1962 11 29 tardymo protokolai, *ibid.*, t. 2, l. 31, 35, 37; S. Buinevičiaus 1979 05 10, M. Novickajos 1979 04 19 tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47745/3, t. 2, l. 248; t. 4, l. 45.

431 M. Salnik 1962 11 30, V. Kolodenco 1962 11 28, M. Volosevič 1962 11 29 tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47439/3, t. 2, l. 31, 35, 37.

tieji 1942 m. spalio 4 d. buvo šaudomi prie pat to pastato, o sušaudytųjų palaikai meta-
mi į rūšį (sandėlį). Bataliono karys Petras Andriuškevičius matė, kaip pasmerktuosius
šaudė vokiečių viršila. Stanislovas Buinevičius teigė, kad prie rūšio galbūt sušaudyta per
50 vyrų. Jo žodžiais, prie rūšio pasmerktuosius lietuvių bataliono kariai atvesdavo iš
kažkokio kito pastato⁴³². Daržinė su suvartytais pasmerktaisiais naktį buvo padegta. Vo-
kiečiai ją apsupo ir šaudė į liepsnojančią pastatą. Šaudė ir lietuvių kariai⁴³³. P. Lencevičius
teigė, kad šioje akcijoje pakartas vienas vyras⁴³⁴. Ltn. J. Juodis bataliono laikraštyje „Rytų
savanoris“ šią baudžiamąją operaciją aprašė taip:

„Banditų gaujos atidengia stiprią ugnį ir paleidžia keletą minų. Jau Jagdkomanda
ir pirmieji daliniai kaunasi su priešu.

Šiam žygiui vadovavęs ltn. K. siunčia vieną kuopą, vadovaujamą j. ltn. S., ugnies
sustiprinimui. Vos tik kuopa įžengia į kolchozą V., iš kiekvieno namo lango ir kam-
po pasipila šautuvų ir pistoletų ugnis. Mūsų vyrai greit rankinėmis granatomis nutildo
ugnies šaltinius ir įsiveržia į kolchozą, kur drąsiu puolimu kartu su vok. kariais nukloja
bolševikų banditų lavonais laukus, ir visa... nutyla.

Prasideda bolševikų banditų belaisvių ir grobio varymas į stovyklą. Tarp sugau-
tųjų buvo belaisvių, buvo keletas ir maskviečių, matyt, desantininkų, kurių vienas, kaip
vėliau paaiškėjo, Lietuvoje „vandravojęs“. Na žinoma, šis buvo atitinkamai pagerbtas:
vietoje sušaudyti – pakartas.

Antras egzempliorius irgi gana įdomus, tai „gailestinga seselė“, kuri net ir sanita-
rinio paketo nesuspėjo numesti.

Civiliai gyventojai, kurie niekuo nesiskyrė nuo banditų gaujų ir stengėsi šioms vi-
sokiais būdais pagelbėti, susilaukė tokio pat likimo, kaip ir banditai.

Ši diena, palyginus su mūsų nežymiais nuostoliais, kurių net neverta minėti, ypač
buvo mums laiminga gal dėl to, kad šventėme savo metines ir atnešėm priešams žymių
nuostolių: vien tik užmuštais 150, 16 belaisviais ir didelį kiekį grobio, sprogstamos me-
džiagos, vežimų ir kt.⁴³⁵

Naktį, kai degė daržinė ir 2(12)-ojo bataliono kariai nakvojo kaime, atskridęs lėk-
tuvas numetė 5 bombas, bet jos lietuviams žalos nepadarė⁴³⁶. Įvykių liudininko Vasili-
jaus Kolodenkos duomenimis, akcijos metu sušaudyta ar sudeginta 220–230 žmonių.
Tokį nužudytųjų skaičių nustatė Volokų ir Mstyžiaus kaimų gyventojai⁴³⁷. Anatolijaus

432 S. Buinevičiaus 1979 05 10 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47745/3, t. 2, l. 248; P. Andriuškevičiaus 1979 04 18 tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 46, b. 1285, l. 293.

433 M. Dudėno 1963 07 05, P. Lencevičiaus 1962 11 24, V. Kolodenko 1962 11 28 tardymo proto-
kolai, *ibid.*, ap. 58, b. 47439/3, t. 1, l. 74, 201; t. 2, l. 31.

434 P. Lencevičiaus 1962 11 24 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 201.

435 „Metinių sukaktuvių žygis“, *Rytų savanoris*, 1942, Nr. 1, p. 10.

436 M. Dudėno 1963 07 05, P. Lencevičiaus 1962 11 24 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58,
b. 47439/3, t. 1, l. 74, 201; t. 2, l. 127.

437 V. Kolodenko 1962 11 28 tardymo protokolas, *ibid.*, t. 2, l. 31.

Firago žiniomis, vokiečiams ir lietuviams puolant kaimą nužudyta apie 10 partizanų, jų kūnų neaptikta⁴³⁸. Taigi iš viso žuvo 230–240 Volokų ir Mstyžiaus kaimų gyventojų ir partizanų. Nustatyti, kiek tos akcijos metu 2(12)-asis lietuvių policijos, taip pat vokiečių ir latvių batalionai kiekvienas atskirai nužudė žmonių, neįmanoma. A. Rukšėnas žmonių žūtį toje operacijoje vertina labiau kaip bendrą lietuvių, latvių ir vokiečių batalionų veikimo padarinį. Gali būti, kad kiekvienas batalionas nužudė maždaug po lygiai pasmerktųjų. Po egzekucijos vokiečių, lietuvių ir latvių kariai atiminėjo iš tų kaimų gyventojų naminius gyvulius, maisto produktus, drabužius, kitus vertingus daiktus⁴³⁹. Kitą dieną akcija prieš sovietinius partizanus vyko toliau. Vokiečių, lietuvių ir latvių batalionų kariai ėjo į aplinkinius miškus, kur įvyko susišaudymas su sovietiniais partizanais⁴⁴⁰.

1942 m. spalio pradžioje 2(12)-asis lietuvių policijos batalionas iš Minsko buvo perkeltas į Kapylių ir apsistojo mūriniame vieno aukšto pastate vidury miestelio. Bataliono kariai saugojo vokiečius, vykdavusius į kaimus atiminėti iš gyventojų maisto produktų⁴⁴¹. 1942 m. spalio 28 d. bataliono kariai, vadovaujami mjr. A. Impulevičiaus, kartu su vokiečių karininkais ir kariais vyko į tarybinį ūkį „Rim“ už 5–6 km nuo Kapylio. Bataliono kariai privalėjo saugoti vokiečius, turinčius išvaryti iš ūkio gyvulius ir rekvizuoti maisto produktus. Partizanai, norėdami tam sukliudyti, puolė lietuvių batalioną ir vokiečius. Bataliono kariai, kurie buvo apsupę ūkį, atsišaudydami pasitraukė, o vokiečiai spėjo išsivaryti gyvulius. Per susišaudymą partizanai nukovė 1-osios kuopos vrs. Vladą Petrauską (g. 1902 m.), du bataliono kariai buvo sužeisti, vienas jų, Jonas Krasinskas (g. 1911 m.), vėliau mirė. Abu žuvusieji buvo palaidoti Kapylio mieste⁴⁴².

Kapylyje į akcijas prieš partizanus dažnai vykdavo j. ltn. A. Gecevičiaus vadovaujamos jagdkomandos nariai⁴⁴³. 1942 m. rudenį Kapylyje buvo sugauti trys sovietiniai partizanai. Juos čia sušaudė jagdkomandos nariai⁴⁴⁴. Kadangi nuo 1942 m. rudens 2(12)-asis batalionas gana dažnai susidurdavo su sovietiniais partizanais, kai kurios jo kautynės aprašytos „Rytų savanoryje“. Štai kas rašoma apie 1942 m. lapkričio 13 d. vakarą miškingoje ir pelkėtoje Kapylio rajono vietoje partizanų surengtą pasalą dviem bataliono kuopoms:

438 A. Firago 1979 04 19 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47745/3, t. 4, l. 53.

439 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 455.

440 *Ibid.*, p. 456.

441 J. Davalgos 1961 11 27 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 2, l. 48–49; M. Dudėno 1963 07 05 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47439/3, t. 1, l. 75.

442 J. Davalgos 1961 11 27, L. Mickevičiaus 1961 09 01, S. Varno 1962 05 05, P. Lencevičiaus 1961 09 13, M. Migonio 1961 07 21 tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47386/3, t. 2, l. 49; t. 3, l. 146, 174, 297, 356; „Pirmosios mūsų aukos“, *Rytų savanoris*, 1942, Nr. 1, p. 79–80.

443 M. Dudėno 1963 07 05 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47439/3, t. 1, l. 75.

444 K. Adomaičio 1961 07 18, S. Varno 1962 05 05 tardymo protokolai, K. Adomaičio ir J. Knyrimo 1962 06 14 akistatos protokolas, *ibid.*, b. 47386/3, t. 3, l. 128, 174; t. 5, l. 219.

„Pasalose esanti partizanų banditų gauja, apie 800 vyrų stiprumo, ramiai praleido ne tik mūsų pirmuosius žvalgus, bet ir priekinės saugos būrį bei transporto voras. Vos tik pasirodė grupė, partizanai atidengė visų savo turėtų ginklų ugnį.

Kareiviai automatiškai sukrito į pakely esančius griovius ir atsisaukė. Bataliono vadas tuoj susiorientavo taip netikėtai ir staigiai užkluptoje padėtyje, davė kuopų vadams įsakymus ir pradėjo staigų ir racionalų prieš ugnies atrėmimą. Priekinės saugos vadas j. ltn. G. [Gecevičius. – *Aut. past.*] parodė savo sveiką iniciatyvą ir šonine kulkosvaidžių ugnimi privertė partizanų banditų ugnies šaltinius nutilti.

Po to greit partizanai banditai, prisidengdami mišku ir tamsa, palikę daug savo užmuštųjų, pasitraukė. Susišaudymas truko ne ilgiau 10–15 min. Banditus atmušus, sugaudyti išbėgioję su amunicija ir transportu arkliai su vežimais ir, susitvarkius vorai, žygis buvo tęsiamas toliau, jau be jokių žymesnių nuotykių.

Nors prieš puolimas buvo staigus ir netikėtas, jiems prisidengiant palankiomis sąlygomis – mišku ir tamsa, bet mūsų batalionui pažymėtinų nuostolių nepadarė, neskaitant vieno 1 kp. j. psk. G. sunkaus sužeidimo. Kiek daugiau nukentėjo civiliai, kurie vyko su transportu, bet ir tai tik arkliais ir vežimais.⁴⁴⁵

1942–1943 m. žiemą buvo gauta informacijos, kad Pinsko pelkėse (20–30 km atstumu nuo Kapylio) susitelkė didelės sovietinių partizanų pajėgos. 2(12)-asis ir 15-asis lietuvių policijos batalionai kartu su latvių kuopa ir vokiečių kariais vykdė partizanų paiešką. Šioms pajėgoms miškuose susidūrus su partizanų pajėgomis, prasidėjo mūšis, kurio metu sužeista apie 12 bataliono karių⁴⁴⁶. Buvusio bataliono 2-osios kuopos kario P. Andriuškevičiaus liudijimu, 1942 m. gruodžio 3 d. 2(12)-asis batalionas Minsko srityje kovėsi su sovietiniais partizanais. Kautynėse esą taip pat dalyvavo baltarusių policijos batalionas ir artilerijos kuopa. Po mūšio, kuris truko 4–5 val., sovietiniai partizanai pasitraukė į mišką. Kautynių metu esą buvę nukauti 30–35 partizanai⁴⁴⁷.

Kapylyje 2(12)-asis lietuvių policijos batalionas išbuvo iki 1943 m. sausio mėn. Tų metų sausio mėn. Šacko mieste partizanai nužudė apie 15 vokiečių policininkų. Po šio įvykio 2(12)-ojo bataliono 1-oji ir 2-oji kuopos buvo perkeltos į Šacką, o 3-ioji kuopa liko Kapylyje. Šacke batalionas išbuvo iki 1943 m. balandžio pradžios. Lietuvių kariai čia saugojo vokiečius, vykstančius į kaimus atiminėti iš gyventojų maisto produktų, taip pat durpynus⁴⁴⁸. 1943 m. pradžioje 2(12)-ojo policijos bataliono 1-osios ir 2-osios kuopų kariams esant Šacko mieste, buvo atvežti 2 sužeisti partizanai. Sanitaras Šalčiūnas perrišo sužeistiesiems žaizdas ir paguldė juos ambulatorijos koridoriuje. Sargybą tuo

445 „Pasalos prie miško R“, *Rytų savanoris*, 1942, Nr. 1, p. 48.

446 M. Migonio 1949 02 25 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 2, l. 51; t. 3, l. 208, 367; t. 6, l. 225.

447 P. Andriuškevičiaus 1949 05 11 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 13554/3, l. 24.

448 J. Šalčiūno 1948 06 24 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 13188/3, t. 1, l. 272; J. Davalgos 1961 11 27, L. Mickevičiaus 1961 09 01 tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47386/3, t. 2, l. 50; t. 3, l. 146, 180, 208; M. Dudėno 1963 07 05 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47439/3, t. 1, l. 76.

metu ėjo Martynas Kačiulis. Sužeistieji dėl savo būklės nebūtų pajėgę pabėgti. Partizanus tardė vokiečių karininkas kartu j. ltn. A. Gecevičiumi. Po tardymo 2 kareiviai neštuvais išnešė sužeistuosius į lauką prie tvarto ir išvertė ant žemės. Netrukus atėjo pistoletais ginkluoti 1-osios kuopos kareiviai Petras Jankūnas ir Leonas Šimonis ir partizanus sušaudė. Vėliau vietos gyventojai jų palaikus užkasė⁴⁴⁹.

1943 m. sausio 23 d. buvo sudegintas Uzdos rajono Rudkovo kaimas (per 10 namų), sunaikinta nuo 25 iki 30 jo gyventojų, įtariamų ryšiais su partizanais⁴⁵⁰. Prieš tai šalia kaimo įvyko vokiečių ir sovietinių partizanų susirėmimas, kurio metu vokiečiai patyrė didelių nuostolių. Šioje akcijoje dalyvavo ir lietuvių policininkai⁴⁵¹. Buvę bataliono kariai Henrikas Salelionis ir Leonas Stonkus teigė, kad 1943 m. pradžioje lietuviai netoli Šacko apsupo kaimą ir laikė jį apsuptą iki ryto. Ry tą bataliono kariai kaimą krėtė ieškodami partizanų. Gyventojai buvo suvaryti į pastatą, šis padegtas ir su žmonėmis sudegintas. L. Stonkus mini matęs nušautus 5–6 žmones. Žmones suiminėjo ir sudegino j. ltn. A. Gecevičiaus vadovaujama jagdkomanda⁴⁵².

1943 m. pavasarį 2(12)-asis lietuvių policijos batalionas buvo grąžintas į Minską. Kareiviai išskirstyti saugoti durpynų⁴⁵³. Viena grupė (sargybos viršininkas ir 8 kareiviai) buvo paskirta saugoti Kaikovo durpyno apie 2 km nuo Minsko. Šioje grupėje tarnavęs J. Knyrimas 1943 m. rugsėjo pradžioje pabėgo pas sovietinius partizanus ir vėliau pasižymėjo kovose prieš vokiečius⁴⁵⁴.

1943 m. gruodžio viduryje apie 150 gerai ginkluotų bataliono karių, vadovaujami vokiečių kapitono, išvyko į Serguno kaimą, esantį apie 9 km nuo Šacko. Atvykę į vietą, policininkai apsupo kaimą. Vokiečių kapitonas įsakė kaimo seniūnui visus vyrus suburti mokyklos pastate. Policininkai atrinko 17 vyrų ir tada po vieną vedė į mokyklos daržą, kur juos visus iš pistoleto į pakaušį nušovė srž. S. Varnas. Kiti sulaukyti kaimo vyrai buvo paleisti. Baudėjai sušaudė tuos, kurie palaikė ryšius su partizanais arba kurių giminaičiai buvo partizanų būriuose⁴⁵⁵.

Po šios operacijos praėjus apie dviem savaitėms, maždaug 1943 m. gruodžio pabaigoje, grupė 2(12)-ojo bataliono karių buvo pasiųsta į Slobodos kaimą apie 12 km nuo

449 M. Kačiulio 1961 09 03 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47386/3, t. 3, l. 287.

450 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 456, 457.

451 N. Bareišos 1981 06 09 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47760/3, t. 4, l. 91–99.

452 H. Salelionio 1981 05 26, 1981 07 16, L. Stonkaus 1981 05 29, 1981 07 16 tardymo protokolai, *ibid.*, t. 1, l. 239–240, 257; t. 2, l. 109, 123–124.

453 J. Davalgos 1961 11 27, P. Janyšio 1961 04 21 tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47386/3, t. 2, l. 51, 208; M. Dudėno 1963 07 05 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47439/3, t. 1, l. 76.

454 J. Knyrimo 1962 05 24 apklausos protokolas, *ibid.*, b. 47386/3, t. 1, l. 300–301.

455 P. Lencevičiaus 1945 07 02 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 45680/3, l. 25–26.

Nežinomo lietuvių policijos bataliono kariai Baltarusijoje.
1943 m. (LYA)

Šacko. Čia jie sušaudė 7 ryšiais su partizanais įtariamus asmenis⁴⁵⁶. 1944 m. sausio mėn. dalis bataliono karių buvo nusiųsta į baudžiamąją operaciją Varkalos kaime, 5–7 km nuo Šacko. Vokiečių pranešimais, šiame kaime gyveno kelios sovietinių partizanų šeimos. Operacijai vadovavo vokiečių leitenantas. Baudėjai apsupo kaimą. Vokiečių karininkas kartu su savo vietiniais informatoriais prieidavo prie namo, kuriame gyveno partizanų rėmėjas, išvesdavo sulaikytąjį į kiemą ir čia pat sušaudydavo. Taip sušaudytas 21 žmogus, iš jų 6 vaikai. Sušaudytųjų šeimų turtas buvo konfiskuotas. Nužudytųjų kūnai sumesti į jų namus ir 4 tokie namai vokiečių karininko įsakymu padegti⁴⁵⁷.

Batalionas baigiantis karui. Vienais duomenimis, 1943 m. rudenį, kitais duomenimis, 1944 m. 2(12)-asis lietuvių policijos batalionas buvo prijungtas prie 15-ojo lietuvių policijos bataliono, kuriam vadovavo mjr. Albinas Leveckis⁴⁵⁸. 1944 m. birželio 29 d. 15-asis lietuvių policijos batalionas kartu su dviem ukrainiečių ir baltarusių policijos batalionais traukėsi iš Minsko Lydos–Varėnos–Alytaus–Marijampolės–Šakių–Jurbarko–Tauragės kryptimi. 1944 m. liepos 26 d. atvykęs į Tauragę, 15-asis batalionas buvo išformuotas. Kareiviai buvo aprenkti vokiškomis vasarinėmis uniformomis ir išsiųsti į Štetiną (dabar Ščecinas), o karininkai – iš pradžių į Dancigą (dabar Gdanskas),

456 Ibid., l. 26.

457 Ibid., l. 27.

458 J. Davalgos 1961 11 27, S. Varno 1962 05 05, P. Janyšio 1961 04 21 tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47386/3, t. 2, l. 51; t. 3, l. 173–174, 208.

vėliau į Adlershorstą. Čia jie buvo laikomi 2–3 savaites, paskui grąžinti į Dancigą statyti priešlėktuvinių slėptuvių. 1944 m. rugsėjo pabaigoje buvę 15-ojo lietuvių policijos bataliono karininkai iš Dancigo atvežti į Telšius, kur buvo formuojami TAR pulkai. Dalis karininkų išsiųsti į Sedą, kur dalyvavo kariniuose veiksmuose prieš Raudonąją armiją⁴⁵⁹.

Dalis buvusio 2(12)-ojo bataliono karių iš Štettino (čia jie gyveno kareivinėse, statė slėptuves, valė griuvėsius) buvo išvežti į Italiją. Čia lietuviai atvyko apie 1944 m. rugpjūtį. Iš pradžių jie apsistojo Veronoje, vėliau buvo perkelti į Boloniją, kur iki 1945 m. balandžio statė apkasus. Archyviniai duomenys liudija, kad dalis bataliono karių buvo įtraukti į 4-ąją vokiečių oro desanto parašiutininkų diviziją kovoti su amerikiečiais. Jie priklausė divizijos darbo batalionams: statė tiltus, kitus įrenginius. A. Gecevičiaus vadovaujama kuopa buvo išsiųsta į frontą, kur perėjo į anglų pusę. Vokietijai kapituljavus, lietuvių kariai pateko amerikiečiams į nelaisvę ir buvo laikomi Neapolio karo belaisvių stovykloje. Netrukus ten atvyko Sovietų Sąjungos atstovai spręsti repatriacijos klausimų. Dalis karių pareiškė norą grįžti į Lietuvą. Jie slėpė nuo sovietų tarnybos batalione faktą, teigė buvę išvežti priverstinių darbų į Vokietiją. Dalis jų atsidūrė Donbase, kiti grįžo į Lietuvą⁴⁶⁰.

Bataliono nuostoliai. 1942–1944 m. kovose su sovietiniais partizanais 2(12)-asis lietuvių policijos batalionas patyrė nemažų nuostolių. „Rytų savanorio“ laikraštyje paminėta dešimt 1942 m. žuvusių arba mirusių bataliono karių: lt. Antanas Laurinavičius (žuvo (mirė) 1942 m. gegužės 17 d.), vrš. V. Petrauskas (žuvo prie Kapylio 1942 m. spalio 28 d.), psk. Petras Janušas (žuvo 1942 m. birželio 28 d. Plesos kaime kovoje su sovietiniais partizanais), j. psk. Aleksas Ruseckas (1941 m. gruodžio 17 d.), j. psk. Petras Račiauskas (1942 m. gruodžio 3 d.), grnd. Vladas Milašauskas (1942 m. sausio 12 d.), grnd. Juozas Gaigalas (1942 m.), eil. Antanas Petrauskas (1942 m. sausio 30 d.), eil. Jonas Juškevičius (1942 m. kovo mėn.) ir eil. J. Krasinskas (1942 m. spalio 28 d. žuvo prie Kapylio)⁴⁶¹.

2(12)-ojo bataliono kareivio Prano Raškausko liudijimu, kovose su sovietiniais partizanais žuvo apie 40 bataliono karių. Jis paminėjo žuvusius 1-osios kuopos karius L. Šimonį, Petrą Tinterį, Vincą Liutviną, Adolfą Kulikauką, Veprauską (vardas nežinomas)⁴⁶².

Tarp žuvusių bataliono karių minimi ir 2-osios kuopos 1-ojo būrio j. srž. Juozas Tiškus, tos pačios kuopos eil. Balys Rimkevičius (1942 m. birželio 2 d.), j. srž. Antanas Lobikas, eiliniai Jonas Sutkaitis, Kazys Lideika, Richardas Pumpolas ir grnd. Pranas Tirevičius⁴⁶³.

459 A. Bubnys, „Lietuvių policijos 15-asis batalionas (1941–1944 m.)“, p. 76–77.

460 P. Raškausko 1947 11 17, 1947 12 03 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 12476/3, l. 16, 17, 21–22; J. Stanislovaičio 1948 03 15, J. Šalčiūno 1948 06 19, 1948 06 24, P. Steponkaus 1948 08 19 tardymo protokolai, *ibid.*, b. 13188/3, t. 1, l. 77, 266, 270; t. 2, l. 50; M. Migonio 1988 09 30 tardymo protokolai, *ibid.*, ap. 46, b. 1144, l. 38.

461 *Rytų savanoris*, 1942, Nr. 1, p. 83.

462 P. Raškausko 1947 11 12 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 13554/3, l. 54.

463 *Ibid.*, ap. 46, b. 1287, l. 2, 5, 6, 10, 11, 14.

Vrš. V. Petrauskas ir kareivis Bražinskas buvo nušauti 1942 m. spalio mėn., kai bataliono kariai kartu su vokiečiais vykdė gyvulių rekviziciją tarybiname ūkyje „Rim“⁴⁶⁴.

Išvados. Nacių okupacinė valdžia okupuotose Rytų teritorijose vykdė žydų persekiojimo ir naikinimo politiką. Tai lėmė, kad okupacijos pradžioje 2(12)-asis lietuvių policijos batalionas buvo panaudotas Baltarusijos Minsko srities miestuose ir miesteliuose įsteigtiems žydų getų kaliniams naikinti. Žmonių naikinimo akcijose dalyvavo apie 450 lietuvių karių, t. y. visos trys šio bataliono kuopos.

2(12)-asis lietuvių policijos batalionas 1941 m. spalio–gruodžio mėn. daugiau nei keturiolikoje Baltarusijos vietovių sunaikino 15 452 žydus, t. y. 1,9–3 proc. visų per vokiečių okupacijos laikotarpį Baltarusijoje nužudytų žydų.

2(12)-asis lietuvių policijos batalionas taip pat buvo panaudotas karo belaisvių stovyklų kalinių žudynėms – 1941 m. spalio–lapkričio mėn. per maždaug šešias akcijas jis sunaikino apie 2 360 352-osios karo belaisvių stovyklos kalinių, arba apie 2 proc. (iš 119 tūkst.) per visą vokiečių okupacijos laikotarpį nužudytų šios stovyklos kalinių.

Nacių okupacinė valdžia okupuotose Rytų teritorijose persekiojo ir naikino sovietinius partizanus, su jais ryšius palaikančius asmenis, pagrindininkus ir paprastus gyventojus. Tam naciai taip pat panaudojo 2(12)-ąjį lietuvių policijos batalioną. 1941–1943 m. jis daugiau nei dešimtyje vietovių sunaikino 209 žmones. Šiose akcijose dalyvavo visų trijų lietuvių bataliono kuopų kariai.

Apibendrinamas egzekucinę 2(12)-ojo bataliono veiklą, A. Rukšėnas teigia, kad 1941–1943 m. jo kariai nužudė 18 021 žmogų⁴⁶⁵.

3(11)-iasis lietuvių policijos batalionas

Bataliono suformavimas ir veikla Kaune. 3(11)-iojo bataliono užuomazgos sietinos su pirmuoju Kaune suformuotu TDA batalionu. 1941 m. liepos 17 d. pradėta formuoti 7-oji TDA bataliono kuopa. Jos vadu paskirtas buvęs Lietuvos kariuomenės 3-iojo dragūnų pulko 2-ojo eskadrono vadas kpt. A. Švilpa, jo padėjėju – lttn. Antanas Gudelis. Rugpjūčio 1 d. TDA bataliono 7-ojoje kuopoje tarnavo 5 karininkai, 2 viršilos, 11 puskarininkių, 10 grandinių ir eilinių (iš viso 28 kariškiai)⁴⁶⁶. Rugpjūčio pradžioje vadovavimą lietuvių policijos daliniams perėmė vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono vadas mjr. F. Lechthaleris. Rugpjūčio 7 d. jis nusiuntė įsakymą Kauno karo komendantui kpt. S. Kviecinskui dėl TDA bataliono reorganizavimo į du atskirus ba-

⁴⁶⁴ P. Stanio 1978 12 27 apklausos protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 47745/3, t. 2, l. 188.

⁴⁶⁵ A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 458.

⁴⁶⁶ S. Knezys, „Kauno karo komendantūros Tautinio darbo batalionas 1941 m.“, p. 132, 137.

talionus ir savanorių verbavimo į būsimą 3-įją batalioną⁴⁶⁷. 3-iasis batalionas oficialiai pradėtas sudaryti rugpjūčio 15 d. Tą dieną formuojamo naujo pagalbinės policijos bataliono vadu Kauno karo komendanto įsakymu buvo paskirtas kpt. A. Švilpa, jo pavaduotoju – kpt. Pranas Šopaga, adjutantu – j. ltn. Eduardas Čižinauskas (1941 m. spalio 7 d. bataliono vado adjutantu tapo iš 1-ojo bataliono atkeltas ltn. Aleksandras Kemeklis), 1-osios kuopos vadu – kpt. Andrius Juškevičius (1941 m. lapkričio 26 d. šias pareigas jis perdavė ltn. Gustavui Narušiiui ir pasitraukė iš tarnybos). 1-osios kuopos 1-ojo būrio vadu tapo j. ltn. Jonas Kalnietis, 2-ojo būrio – j. ltn. Alfonsas Putna, 3-iojo būrio – j. ltn. Jonas Petrutis, 4-ojo būrio – Antanas Račinskas. 2-osios kuopos vadu paskirtas ltn. Justinas Pakalniškis, šios kuopos būrių vadais – jaunesnieji leitenantai Klemensas Baltokas, Mikas Abraitis, Benys Garlauskas ir Justinas Puskunigis⁴⁶⁸.

3-iasis batalionas daugiausia buvo formuojamas iš neseniai priimtų į tarnybą karininkų, puskarininkių ir eilinių. Į batalioną stojo savanoriai iš įvairių Lietuvos apskričių (Alytaus, Marijampolės, Raseinių, Šakių ir kt.). Taip buvo suformuotas bataliono štabas ir dvi kuopos. 3-iaja kuopa tapo rugsėjo 1 d. iš 1-ojo PPT bataliono atkelta 7-oji kuopa (142 puskarininkiai ir eiliniai). Jos vadu tą pačią dieną buvo paskirtas ltn. A. Gudelis. Šios kuopos būrių vadais tapo jaunesnieji leitenantai Jonas Stelmokas, Jonas Rūkas ir Napoleonas Černius.

Iki 1941 m. rugsėjo pradžios 3-iasis batalionas iš esmės buvo suformuotas. Jį sudarė trys kuopos⁴⁶⁹. Rugpjūčio 30 d. žiniomis, bataliono 1-ojoje kuopoje tarnavo 149, 2-ojoje – 150, ūkio komandoje – 39 puskarininkiai ir kareiviai, bataliono štabo komandoje – 7, Sanitarijos skyriuje – 5 kareiviai. Rugsėjo 3 d. žiniomis, 3-iajame batalione tarnavo 527 kariai: 25 karininkai (iš jų 9 – bataliono štabe ir 15 – trijose kuopose), 3 viršilos (po vieną kiekvienoje kuopoje), 151 puskarininkis ir 348 eiliniai⁴⁷⁰. Rugsėjo pabaigoje 3-iajame batalione buvo suformuota ugniagesių komanda (jos viršininku 1941 m. gruodžio 5 d. tapo ltn. Bronius Bielkevičius). Į ją atkelti 34 puskarininkiai ir eiliniai iš trijų bataliono kuopų⁴⁷¹.

Stojantieji tarnauti į batalioną rašydavo pasižadėjimą. Archyve išlikęs kpt. P. Šopagos 1941 m. spalio 1 d. pasirašytas pasižadėjimas: „Aš, žemiau pasirašęs kapitonas Šopaga Pranas <...>, nuo 1941 m. rugpjūčio mėn. 12 d. stoju savanoriu į Pagelbinį Policijos Batalioną vieniems (1) metams ir Didžiojo Vokiečių Reicho Vado Adolfo Hitlerio vadovybėje kuriant naują Europą pasižadu man uždedamas tarnybos pareigas atlikti

467 Ibid., p. 138.

468 Įsakymas 3-iajam PPT batalionui Nr. 2 (1941 08 25), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 30.

469 S. Knezys, „Kauno karo komendantūros Tautinio darbo batalionas 1941 m.“, p. 139; Įsakymas 3-iajam PPT batalionui Nr. 4 (1941 09 01), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 34; Įsakymas 3-iajam PPT batalionui Nr. 3 (1941 08 30), *ibid.*, l. 31–38 a. p.

470 Žinios apie 3-iojo bataliono sudėtį (1941 09 03), *ibid.*, ap. 2, b. 5, l. 18.

471 Įsakymas 3-iajam batalionui Nr. 17 (1941 09 24), *ibid.*, b. 3, l. 47.

3(11)-iojo lietuvių policijos bataliono vadas kpt. Antanas Švilpa (LKKAS)

3(11)-iojo lietuvių policijos bataliono vado pavaduotojas kpt. Pranas Šopaga (LKKAS)

Lietuvių policijos batalionuose tarnavęs lt. Benediktas Garlauskas (LKKAS)

sąžiningai, pasiduoti karinei drausmei, už tarnybinius nusikaltimus ir nusižengimus atsakyti prieš Karo teismus, šventai laikyti kariuomenės paslaptis ir nepriklausyti prie kariuomenei draudžiamųjų organizacijų; priešams jokių žinių neteikti ir visa, ką tik apie juos sužinosiu, tuojau pranešti savo viršininkams.⁴⁷²

Bataliono dienotvarkė tarnybos Kaune metu buvo tokia: 6–6.40 val. – kėlimasis ir ruošą, 6.40–7 val. – rytinis patikrinimas, 7–8 val. – pusryčiai ir pasirengimas užsiėmimams, 8–11 val. – užsiėmimai, 11–13 val. – pietūs, 13–15 val. – poilsis, 15–17 val. – užsiėmimai, 17–18 val. – vakarienė, 18–21 val. – laisvalaikis ir pasirengimas vakariniam patikrinimui, 21 val. – vakarinis patikrinimas, 22 val. – gulimasis. Bataliono štabas dirbo nuo 8 iki 16 val.⁴⁷³

Kai 1941 m. spalio 8 d. vokiečių policijos įsakymu lietuvių PPT batalionai buvo pavadinti apsaugos batalionais, taip imtas vadinti ir 3-iasis batalionas⁴⁷⁴. Kaune batalionas iš pradžių dislokavosi Žaliakalnyje, vėliau Šančių kareivinėse; kareiviai vilkėjo Lietuvos kariuomenės uniformas⁴⁷⁵.

Vyko kariniai bataliono mokymai, kariai saugojo karinius sandėlius, svarbesnius viešuosius miesto pastatus ir Kauno žydų getą. Išlikusiame slaptame įsakyme Nr. 1 nurodyta, kad batalionas saugo amunicijos sandėlį VIII forte (Vilijampolėje) ir getą (32

472 Kpt. P. Šopagos 1941 10 01 pasižadėjimas, *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 165, l. 4.

473 Įsakymas 3-iajam batalionui Nr. 4 (1941 09 01), *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 34.

474 S. Knezy, „Kauno karo komendantūros Tautinio darbo batalionas 1941 m.“, p. 140.

475 M. Lekavičiaus 1949 06 07 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-19612, l. 34.

sargybiniai). Įsakyme nurodyta geto sargybos paskirtis: „Neišleisti nė vieno žydo iš užtvarto kvartalo.“⁴⁷⁶ Sargybiniai geto apsaugai dažniausiai buvo skiriami iš 3-iojo bataliono 3-iosios kuopos. Yra žinoma, kad šios kuopos kariai (vadas j. lt. A. Gudelis) getą saugojo 1941 m. rugsėjo 7, 8, 17, 21, 23–30 d.⁴⁷⁷ Rugsėjo 26 d. iš Vilijampolės geto į Kauno IV fortą buvo išvežti sušaudyti 1 608 žydai⁴⁷⁸. Tą dieną getą saugojo 3-iosios kuopos kariai. Tačiau patikimų žinių apie šio bataliono kareivių dalyvavimą žydų žudynėse IV forte ir kitur nėra. Paprastai masines žydų žudynes Kauno fortuose ir Kauno apskrityje tada vykdė Kauno 1-ojo policijos bataliono 3-ioji kuopa kartu su vokiečių gestapininkais. Pasak liudytojų, getą saugojo jaunesniųjų puskarininkių Kazio Narbuto ir Benedikto Laurušonio vadovaujami 3-iosios kuopos 1-ojo būrio skyriai (abiejuose po 16 kareivių)⁴⁷⁹. Bataliono 3-iosios kuopos eil. Pranas Korsakas už geto sargybos taisyklių pažeidimą buvo nubaustas penkiomis paromis paprastojo arešto. Bataliono vado įsakyme rašoma:

„3 Kp eil. Korsakas Pranas š. m. rugsėjo mėn. 24 d. būdamas sargybinio Vilijampolėje prie Ghetto vaikštinėjo su pašaliniais asmenimis susikabinęs už rankų, stumdėsi, o tuo tarpu kitiems leido laisvai per tvoras prekiauti su žydais. <...> Įpareigoju sargybų vadus ir sargybinius pastebėtus Ghetto patvoriais slankiojančius ar prekiaujančius su žydais asmenis sulaikyti ir pristatyti Komendantūron.

Įspėju visus Bataliono karius, kad Ghetto sargybą eitų prideramai, nes už panašius nusikaltimus <...> atiduosiu kariniam teismui.“⁴⁸⁰

Kaip matyti iš 1941 m. lapkričio 29 d. įsakymo, bataliono kariai Kaune saugojo šiuos objektus: 1) kuro sandėlius Napoleono g. 5 (1 postas, 4 žm.), 2) radiofoną S. Daukanto g. 13 (1 postas, 3 žm.), 3) maitinę Girstupio ir Šiaulių g. kampe (3 žm.), 4) pašarus 3-iojo bataliono dislokacijos rajone (3 žm.), 5) karo belaisvius, imamus dirbti iš stovyklos Maironio g. 2 (15 žm.), 6) prie geležinkelio tilto dirbančius karo belaisvius (10 žm.) ir 7) žydus, dirbančius Vytauto prospekte, „Gamybos“ artelėje (4 žm.)⁴⁸¹. Buvęs 3-iojo bataliono eil. M. Lekavičius tardomas paliudijo, kad bataliono kareiviai saugojo getą ir prižiūrėjo mieste dirbančius žydus. Jis pats su kitais kareiviais kasdien konvojuodavo į darbą Kauno pašte iš geto paimtus 40–45 žydus. Po darbo žydai su apsauga buvo grąžinami į getą⁴⁸².

1941 m. gruodžio 16 d. 1-ųjų Lietuvos apsaugos dalių vadas pasiūlė mjr. F. Lechtaleriui paaugštinti laipsnius šiems 3-iojo bataliono karininkams: kpt. A. Švilpai su-

476 Įsakymas 3-iajam PPT batalionui Nr. 1 sl. (1941 09 01), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 1, l. 3.

477 Ibid., b. 3, l. 36, 41, 45–51.

478 *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 135.

479 M. Lekavičiaus 1949 05 14 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-19612, l. 25, 26.

480 Įsakymas batalionui Nr. 19 (1941 09 26), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 49.

481 Įsakymas 3-iajam apsaugos batalionui Nr. 5 (1941 11 29), *ibid.*, b. 1, l. 38.

482 M. Lekavičiaus 1949 05 09 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-19612, l. 18, 19.

teikti majoro, leitenantams A. Gudeliui, J. Pakalniškiui ir Albinui Lastui – kapitono, jaunesniesiems leitenantams Alfonsui Šernui, J. Stelmokui ir J. Kalniečiui – leitenanto laipsnį⁴⁸³.

1942 m. kovo 15 d. Kauno komendanto įsakymu 3-iasis batalionas pavadintas 11-uuju. Batalionui tada vadovavo mjr. Juozas Gruodis⁴⁸⁴. Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. balandžio 1 d. įsakymu batalionui priskirtas vokiečių ryšių karininkas policijos sekretorius W. Fischeris⁴⁸⁵.

Veikla Ukrainoje ir Baltarusijoje. Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. kovo 23 d. įsakyme rašoma apie pasirengimą išsiųsti keturis lietuvių policijos batalionus (4-ąjį, 7-ąjį, 8-ąjį ir 11-ąjį) į Ukrainą. Konkreti 11-ojo bataliono kelionės kryptis ir tikslai šiame įsakyme nenurodyti⁴⁸⁶. Tų pat metų balandžio 28 d. 11-asis batalionas – 15 karininkų, 99 puskarininkiai ir 326 kareiviai – išvyko į Ukrainą. Prieš kelionę batalionas buvo išrikiuotas aikštėje prie kareivinių. Ryšių karininkas W. Draubas pasakė kalbą apie išvykimo tikslus ir uždavinius; jis ypač pabrėžė kovos su sovietiniais partizanais svarbą⁴⁸⁷.

Iš pradžių batalionas traukiniu per Varšuvą atvyko į Žitomyrą, o gegužės mėn. persikėlė į Korostenį (Žitomyro sr.). Žitomyro srityje batalionas, suskirstytas į grupes po keliasdešimt kareivių, gavo užduotį saugoti nuo partizanų antpuolių geležinkelius ir kitus karinės reikšmės objektus. 1-oji kuopa buvo išsiųsta į Olevską, 2-oji – į Ovručą, 3-ioji – į Jelsko (Baltarusija) miestus (dalis baltarusiškų rajonų tada buvo priskirti Ukrainos reicho komisariato Žitomyro generaliniam komisariatui). Bataliono štabas ir dalis kareivių (4-oji kuopa) liko Korostenyje ir gyveno karinio miestelio kareivinėse. 1943 m. pradžioje į šias kareivines buvo atkeltas vokiečių dalinys, o 11-asis batalionas perkeltas į tris gyvenamuosius namus I. Franko gatvėje. Bataliono štabas Korostenyje liko maždaug iki 1943 m. liepos pabaigos.

Apie 1942 m. liepos mėn. 11-asis batalionas buvo perkeltas į Pripetės rajoną ir čia išbuvo maždaug iki 1943 m. gegužės mėn. Liepos pabaigoje batalionas išvyko į Krivoj Rogą, dar po kelių mėnesių – į Novomoskovsko miestą netoli Dniepropetrovsko⁴⁸⁸. Kai kurių bataliono kariškių parodymais, 1943 m. vasarą 11-asis batalionas Dniepropetrovso-

483 1-ųjų Lietuvos apsaugos dalių vado 1941 12 16 raportas mjr. F. Lechthaleriui, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 2, l. 57.

484 LSSR KGB 1975 12 18 pažyma apie 11-ąjį lietuvių policijos batalioną, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 295, l. 148.

485 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 04 01 įsakymas Nr. 2, LCVA, f. R-689, ap. 1, b. 5, l. 255.

486 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 03 23 išankstinis įsakymas, *ibid.*, b. 1, l. 131.

487 V. Leipaus 1961 10 19 apklausos protokolo ištrauka, LYA, f. K-1, ap. 8, b. 190, l. 70.

488 K. Dėdelės 1951 01 31 tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 25638/3, l. 18–20; I. Overčiuko 1952 03 22 apklausos protokolas, *ibid.*, b. 24993/3, t. 1, l. 152; V. Leipaus 1947 01 05 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 8557/3, l. 10 a. p.

ko srityje saugojo Dniepropetrovsko–Pavlogrado autostradą, karo belaisvių stovyklą, kelio darbus dirbančius civilius ir karo belaisvius, vėliau – karinius sandėlius Kovelyje (Volynės sr.)⁴⁸⁹. Bataliono kareiviai buvo ginkluoti vokiškais šautuvais ir granatomis, karininkai ir puskarininkiai – pistoletais. Kiekvienas būrys turėjo po 1 sunkųjį ir 2 lengvuosius kulkosvaidžius, 1–2 minosvaidžius. Vėliau dar buvo sudaryta sunkiųjų ginklų kuopa, kuriai priklausė 2 sunkiųjų minosvaidžių ir 2 sunkiųjų kulkosvaidžių būriai bei 2 lengvųjų minosvaidžių skyriai. Be to, batalionas turėjo vieną 70 mm patranką, lengvąją automobilį vokiečių karininkams, 30 arklių, 10 porinių vežimų ir 21 radijo imtuvą⁴⁹⁰.

1942 m. liepos–spalio mėn. 11-asis batalionas aktyviai kovėsi su partizanais Gluškevičių, Ozeranų, Narovlios, taip pat kitose Ukrainos ir Baltarusijos pasienio vietovėse. Visur vyko smarkios, kartais kelias dienas trukdavusios kautynės su partizanais. Buvusio bataliono kareivio Eduardo Žukausko liudijimu, tuose rajonuose lietuviai sudegino apie 20 kaimų ir sušaudė daug civilių gyventojų. Pasak jo, užėmus ir sudeginus Ozeranų kaimą, bataliono vado įsakymu buvo suimta ir sušaudyta apie 20 vyrų ir moterų. Narovlios kaime bataliono kareiviai esą sušaudė 30 vietos gyventojų, tarp jų kelis vaikus, Gluškevičių kaime – taip pat apie 30 civilių. Panašių atvejų buvo ir daugiau. Iš viso minėtu laikotarpiu bataliono kareiviai esą sušaudė daugiau kaip 100 vietos civilių gyventojų. Į nelaisvę paimti partizanai buvo siunčiami į koncentracijos stovyklą, o sužeistieji čia pat nušautami⁴⁹¹. Vis dėlto E. Žukausko parodymai sovietų saugumui apie masinį kaimų deginimą ir civilių gyventojų žudynes kelia daug abejonių. Jo faktų nepatvirtina kitų nuteistų bataliono kareivių ir karininkų parodymai ar kiti archyviniai dokumentai. Gali būti, kad per tardymą palūžęs E. Žukauskas gerokai sutirštino spalvas ir prikaltėjo nebūtų dalykų.

1942 m. rugpjūčio 21–rugsėjo 21 d. beveik visoje Baltarusijos teritorijoje buvo vykdoma didelė antipartizaninė operacija „Pelkių karštinė“ (vok. *Sumpffieber*). Joje dalyvavo SS 1-oji pėstininkų brigada, 2 vokiečių policijos batalionai, vokiečių saugumo policija ir 7 kitų tautų policijos batalionai (iš viso apie 6 500 ginkluotų policininkų). Įsakymą pradėti operaciją davė pats H. Himmleris. SS ir policijos daliniams buvo iškelta užduotis per kelias savaites sutriuškinti partizaninį judėjimą Baltarusijoje⁴⁹². Šioje operacijoje dalyvavo ir tuo metu Baltarusijoje dislokuoti lietuvių policijos batalionai. „Pelkių karštinės“ metu buvo masiškai naikinami partizanus remiantys kaimai, iškeldinami ir žudomi civiliai gyventojai, naikinami operacijų zonoje esantys žydų getai. Patikimų žinių, kad 11-asis batalionas dalyvavo civilių gyventojų žudynėse, nėra. Vokiečiams ir jų talkininkams nepavyko apsupti ir sunaikinti didesnių partizanų pajėgų. Partizaninis judėjimas Baltarusijoje vis labiau stiprėjo.

489 V. Jakimavičiaus 1989 11 29 apklausos protokolas, *ibid.*, b. 36674/3, l. 215; K. Dėdelės 1947 08 27 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 25638/3, l. 144, 145.

490 A. Žvinakio parodymai (be datos), *ibid.*, f. 1, ap. 1, b. 98, l. 212.

491 E. Žukausko 1944 12 10 tardymo protokolo išrašas, *ibid.*, ap. 8, b. 193, l. 3, 4.

492 Ch. Gerlach, *op. cit.*, S. 899, 930, 931.

1942 m. birželio–liepos mėn. 11-ojo bataliono 3-ioji kuopa vykdė operaciją Korostenio rajono miškuose. Tai galėjo būti baigiamoji operacijos „Bamberg“ dalis. Pagrindinės šios operacijos pajėgos buvo vermachto 707-oji pėstininkų divizija, 102-asis slovakų pėstininkų pulkas ir 315-asis vokiečių policijos batalionas. 1942 m. liepos 18 d. vokiečių žandarmerijos būriai sunaikino 5 Jelsko rajono kaimus ir nužudė apie tūkstantį civilių gyventojų. Pasigailėta tik vokiečių kilmės asmenų ir vietinių policininkų šeimų⁴⁹³. Viename kaime netoli Baltarusijos sienos 3-ioji kuopa susidūrė su sovietiniais partizanais. Kautynėse 2 bataliono kariai žuvo, 7 buvo sužeisti. Lietuviams į pagalbą atskubėjęs slovakų batalionas iš minosvaidžių apšaudė ir sudegino namą su partizanais. Žuvusių partizanų skaičius nežinomas. Bataliono kareiviai sunkvežimiais grįžo į Korostenį⁴⁹⁴.

Kituose šaltiniuose rašoma, kad 1942 m. birželio 13 d. mūšyje prie Vystopovičių vienkiemio (Jelsko r.) žuvo 11-ojo bataliono j. psk. Adolfas Krištaponis ir eil. Jurgis Tutinas, be to, 5 kariai (psk. Zenonas Bakaitis, grnd. Petras Lavinskas, eiliniai Pranas Beniušis, Vladas Balkevičius ir Juozas Mažeika) buvo sužeisti⁴⁹⁵. Šį mūšį nežinomas autorius aprašė ir „Kario“ savaitraštyje:

„Vos tik mūsiškiai priartėjo prie namo ir rengėsi į jį paleisti granatas, kaip staiga iš vidaus prapliumpa automatinių pistoletų ugnis ir išmestų iš vidaus granatų sprogi-nėjimas. Nors mūsiškiai suspėjo sumesti į vidų granatas, tačiau į vidų įsiveržti nepavyko. Nuo pirmųjų priešų granatų sužeidžiamas vienas vyrų. Ugnis iš vidaus kaskart vis stiprėja, ypač kada pradėjo šaudyti pro stogo angas ir mūsų vyrus priplakė prie žemės. <...> Atvykus į kautynių vietą reikalaujama pagalbai, nuspręsta namą padegti ir tuo būdu visus sunaikinti: arba karštoji ugnies liepsna privers juos apleisti namą, arba bus priversti sudegti. Neužilgo pastatyti į ugniavietę minosvaidžiai pradeda savo darbą. <...> Iš namo vis dar šaudoma. Visi laukiame, kada iš jo pasirodys, neapkęsdami liepsnų, kas nors iš ten buvusiųjų. Tačiau iš jo niekas neišeina, visi žūva liepsnoje. <...> Kova baigta, purvini vyrai kyla iš savo vietų ir skuba į nurodytą susirinkimo vietą. Tačiau du kovos draugai nesikelia. Jų jau nebežadina nei komandų garsai, nei draugų šauksmai. Pasigirsta komanda „Žuvusius ginklų gerbk!“ <...> Sekančią dieną ligi pusiau stiebo nuleista trispalvė skelbė, kad šiandieną laidojami žuvusieji kovos draugai. Atlaikomos gedulingos pamaldos, kuriose, be bataliono karių, dalyvavo slovakų dalinio vadas ir karininkai.“⁴⁹⁶

1942 m. vasaros pabaigoje bataliono 4-osios kuopos kareiviai, suskirstyti nedidelėmis grupelėmis, buvo išsiųsti į Korostenio rajono kaimus paimti vokiečių armijai

493 Ibid., S. 942.

494 J. Cirtauto 1951 03 21 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 27343/3, l. 67.

495 Įsakymas Kauno apygardos apsaugos dalims Nr. 46 (1942 07 24), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 30, l. 80.

496 „Vienos gaujos sunaikinimas“, *Karys*, 1942, spalio 3, Nr. 41.

valstiečių derliaus ir gyvulių. Vrš. Stasio Marcinkaus vadovaujamas skyrius buvo išsiųstas į Lenino kolūkį. Čia kareiviai paėmė 8–10 t grūdų, 5–6 t bulvių, 2 karves, kiaulę, 4–5 avis ir keliolika vištų. Paimtas kolūkio turtas buvo išvežtas į geležinkelio stotį netoli Korostenio⁴⁹⁷.

1942 m. rudenį apie 30 km į vakarus nuo Korostenio bataliono ryšių karininko W. Draubo nurodymu už ryšius su partizanais buvo sudegintas vienas kaimas, jo gyventojai sulaikyti ir perduoti policijai. Šioje baudžiamojoje akcijoje dalyvavo ir 11-asis batalionas⁴⁹⁸. Korostenio rajone bataliono kareiviai ne tik kovojo su partizanais, bet ir saugojo nuo jų puolimo kolūkių turtą ir derlių nuimančius kolūkiečius⁴⁹⁹. Ovručo rajone bataliono kareiviai gavo užduotį surinkti ir nuvaryti į geležinkelio stotį kolūkio gyvulius. Kartu su gyvuliais iš kolūkiečių atimta ir grūdų. Kolūkio turtas išvežtas nežinoma kryptimi – galbūt į Vokietiją⁵⁰⁰.

1942 m. rudenį 11-asis batalionas atvyko į Mozyrių (Baltarusija), iš kur netrukus buvo nuvežtas į Narovlią, prie Pripetės upės. Čia įvyko dar vienas susidūrimas su partizanais. Gausios sovietinių partizanų pajėgos apsupo apie 100 lietuvių karių, vokiečių žandarų ir vietinių policininkų būrį ir prispaudė prie upės. Apsuptieji tris dienas atmušinėjo partizanų atakas. Į pagalbą atskridusi vokiečių aviacija bombardavo partizanų pozicijas. Lietuviams ir vokiečiams pavyko išsiveržti iš apsupties. Mūšyje žuvo apie 20 lietuvių karių ir vokiečių žandarų. Partizanų nuostoliai nežinomi. Po šių kautynių bataliono 3-ioji kuopa gavo dvi savaites poilsio⁵⁰¹.

„Kario“ savaitraštis aprašė 1942 m. gruodžio pabaigoje vykusias bataliono karių kautynes su partizanais. Batalionui buvo priskirta latvių kuopa ir pagalbinių dalinių. Žygyje lietuviai susidūrė su dideliais partizanų būriais, turinčiais net patrankėlių ir minosvaidžių. Iš pradžių kariams teko atremti naktinį partizanų puolimą miške. Partizanai mėgino užimti kuopos stovyklą. Šias kautynes aprašė lt. G. Narušis:

„Miške tamsu, nors į akį durk. Kulkosvaidžiai trata nepalijaujami, be galo ilgom serijom. Pagaliau suprantu – puolamas 3-ios kuopos ir latvių užimtas baras, iš šiaurės. <...> Priešas nesitikėjo mus čia sutikti, nes užėjo tiesiai ant mūsų pozicijų. Gavęs staigų ugnies smūgį, palikęs nukautuosius, vežimus ir ginklus, spruko atgal. <...> Kitos dienos rytą visi greitai susitvarko, nes šiandien bus vykdomas kaimo puolimas.

Vos raketai iškilus, iš visų pusių pasipila į mūsų stovyklą šūviai; tuo pat metu į juos atsako ir mūsų ginklai. <...> Didžiausias priešų spaudimas į dešinįjį 2-os kuopos ir kairįjį 1-os kuopos sparną, kur tankūs krūmai įsikverbia į pačias pozicijas. <...> Kritiškas momentas: bolševikai per krūmus priartėjo iki 10–30 m nuo mūsų priekinių linijų, nuo

497 S. Marcinkaus 1952 06 16 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 24993/3, t. 2, l. 9.

498 J. Jackūno 1952 01 19 tardymo protokolas, ibid., t. 1, l. 28.

499 A. Mataro 1945 11 27 tardymo protokolas, ibid., b. 27421/3, l. 4.

500 J. Jackūno 1952 01 19 tardymo protokolas, ibid., b. 24993/3, t. 1, l. 27.

501 J. Cirtauto 1951 04 02 tardymo protokolas, ibid., b. 27343/3, l. 79–80, 81–82.

šūvių nebepataisomai sugedo lengv. kulkosvaidis ir keli šautuvai, taip pat sugedo 1-os kuopos kairiajame sparne šaudęs sunkusis kulkosvaidis. Vyras jau kaunasi rankinėmis granatomis. Taip pat kritiška padėtis ir 2-os kuopos bare. Mestas ton vieton rezervas šiek tiek padėtį pataiso, be to, padeda mažiau spaudžiami kaimyniniai skyriai. Sunkusis kulkosvaidis vėl sutaisytas ir savo retu nepaliaunamu kalenimu lemiamai įsikiša į kautynes. Toje vietoje priešo puolimas atremtas, bet kitur kautynės tebeverda. Kautynėms aptilus, pasipildom šaudmenis, prikėmšam kulkosvaidžių juostas ir sutaisom ginklus. Pas mus jau yra sužeistų ir du nukauti, jų tarpe ir lt. K., bet šie nuostoliai dar labiau paskatina mūsų užsispyrimą ir norą atkeršyti už artimųjų žmonių mirtį.⁵⁰²

Po kelias valandas trukusių kautynių batalionui kartu su vokiečių kuopa pavyko užimti partizanų ginamą ir degantį kaimą. Iš kautynių aprašymo galima spėti, kad būtent šiame mūšyje žuvo lt. A. Kemeklis. Jis buvo palaidotas savo paties suprojektuotose Korostenio karių kapinėse⁵⁰³.

1943 m. sausio mėn. gauta žinių apie slaptą partizanų aerodromą. 11-asis batalionas kartu su vokiečių ir slovakų daliniais išvyko į operaciją prieš partizanus (tikriausiai į Žitomyro sritį). Viename kaime kareivius apšaudė partizanai. Kaimas buvo apsuptas ir iškirstas, bet partizanai kartu su kaimiečiais jau buvo spėję pasitraukti. Tada vokiečių įsakymu 2 be gyventojų likę kaimai buvo sudeginti. Netoli šių kaimų rastas tuščias partizanų aerodromas⁵⁰⁴.

Tų metų pavasarį 11-asis batalionas kartu su lietuvių policijos 12-uoju batalionu dalyvavo didelėje antipartizaninėje operacijoje Pinsko pelkių rajone⁵⁰⁵. Šios operacijos epizodą savaitraštyje „Karys“ aprašė lt. K. Baltokas:

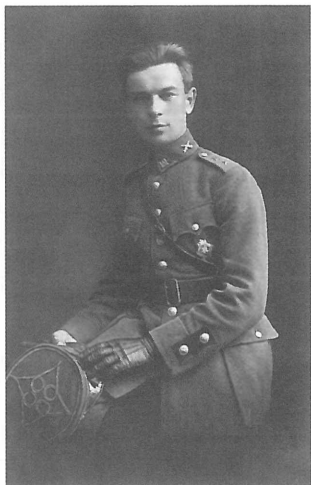
„Artėjant Velykoms, batalionas gavo gana sunkų uždavinį – išvalyti nuo bolševikų miškus ir kaimus, kurie randasi tarp nepereinamų pelkių ir miškų. Tos gaujos, gyvendamos lyg atskirame pasaulyje, ten visiškai savarankiškai tvarkėsi. Jos ne tik tų kaimų gyventojus teroro būdu sumobilizavo, bet ir trukdė geležinkelio susisiekimui, kuris ypač svarbus šiame ruože. Kad jų stovyklos nebūtų išaiškintos ir sunaikintos, jie sudegino tiltus, užvertė ir užminavo kelius. Šį darbą jie atliko dideliu kruopštumu ir, matyt, jautėsi saugiai galėsią ilgą laiką čia šeimininkauti. Pagal surinktas žinias, jų ten slėpėsi apie 5 000. <...> Aušo balandžio 28 d. rytas, mūsų bataliono Rytuose metinių diena. Ketvirtą valandą (lygiai prieš metus net tą pačią valandą pajudėjome iš Tėvynės) staiga prapliumpa kulkosvaidžiai ir verčia nutraukti miegą. Bolševikai puola kaip tik mūsų lauktina kryptimi ir prieiga. Žvilgteliu pro langą ir matau degančią daržinę, kurioje ilsėjosi mūsų kulkosvaidininkai. Bolševikai šaudė padegamaisiais šoviniais ir nori mus išrūkinti. Šviesos pėdai, kuriuos siunčia mums bolševikų kulkosvaidžiai, padega

502 G. Narušis, „Dvigubos kautynės prie vieno kaimo“, *Karys*, 1943, kovo 13, Nr. 11.

503 G. Narušis, „Atsiveikinimas“, *ibid.*, rugsėjo 4, Nr. 36.

504 J. Cirtauto 1951 04 02 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 27343/3, l. 83.

505 LSSR KGB 1975 12 18 pažyma apie 11-ąją policijos batalioną, *ibid.*, ap. 45, b. 295, l. 148.

11-ojo lietuvių policijos bataliono
vadas mjr. Juozas Gruodis
(LKKAS)

dar keletą namų. <...> Mes dūmų ir ugnies sūkuryje tildome bolševikų ginklus. Keleto sunkių minų ir kulkosvaidžių ugnis iš kapinaičių bei kitų postų pamažu nutildo priešų ugnį mūsų bare. Bet tuo pačiu metu prasideda smarkus šaudymas kitame kaimo gale. Kita priešų grupė iš ten nori pasiekti ir užimti aukštumas. Bet aukštumose irgi mūsų sunkieji ginklai! Bolševikai gaivališkai slenka artyn. Jiems nepavyks, nes jau juos pasigavome lygioje pievoje. Kulkosvaidžių serijos ir taikli minosvaidžių ugnis verčia juos blaškytis ir trauktis atgal. Aiškiai matyti, kad jų vadovavimas pakrinka, nes minos krinta tiesiog į taikinį. Jiems pievoje nebėra vietos, o mums tik įdomumas stebėti krintančius ir besiblaškančius.

Iš priešų pusės ugnis silpnėja. Aukštumoje vadovaujantis lt. l. P. lengvai sužeistas į koją. Bolševikai, patyrę didelių nuostolių nukautais ir sužeistais, pasitraukė. Jų mėginimas nuėjo niekais.⁵⁰⁶

1943 m. balandžio mėn. 11-asis batalionas kartu su 2 vokiečių batalionais ir 1 latvių batalionu dalyvavo operacijoje prieš Ukrainos sukilėlių armijos partizanus Rovno–Kostopolio apylinkėse. Jungtinės vokiečių, lietuvių ir latvių policijos pajėgos prie Bialy (Bielaja?) miestelio sumušė ukrainiečių partizanų brigadą. Per kautynes lietuviai apie 25 partizanus nukovė ir apie 120 paėmė į nelaisvę. Apie 30 sužeistų belaisvių buvo nušauti vietoje, kiti 90 išsiųsti į belaisvių stovyklas⁵⁰⁷.

Pirmojoje 1943 m. pusėje 11-asis batalionas su partizanais kovojo Baltarusijos Mozyriaus, Pinsko ir Janova Dolinos rajonuose. Pasak sovietinių šaltinių, per šias operacijas sunaikinta 30 kaimų ir nužudyta apie 500 žmonių⁵⁰⁸. Birželio pabaigoje–liepos

506 K. Baltokas, „Per sudegintus tiltus“, *Karys*, 1943, liepos 31, Nr. 31.

507 E. Žukausko 1944 12 11 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 4508/3, l. 37–38.

508 E. Žukausko 1944 12 10 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 25.

pabaigoje Mozyriaus ir Ovručo rajonuose buvo vykdoma antipartizaninė operacija „Seydlitz“. Jos teritorija buvo padalyta į dvi zonas. Pirmojoje numatyta sunaikinti tik tuos kaimus, kuriuos tiesiogiai kliudys kovos veiksmai. Šių kaimų gyventojai turėjo būti išskeldinami. Antrojoje zonoje numatyta sunaikinti visus kaimus ir ūkius. Visi gyventojai ir gyvuliai iš šios zonos turėjo būti evakuoti. Tokiais veiksmais okupacinė valdžia siekė nutraukti antrojoje zonoje partizanams teikiamą paramą ir visiškai sunaikinti jų pragyvenimo šaltinius. Antroji zona apėmė Mozyriaus ir Jelsko apylinkes, teritoriją į vakarus nuo Korostenio–Mozyriaus geležinkelio linijos ir į šiaurę nuo Pinsko–Gomelio geležinkelio linijos. Svarbiausia jėga šioje operacijoje turėjo būti SS kavalerijos divizija⁵⁰⁹. 11-asis batalionas galėjo dalyvauti nebent pradiniam operacijos etape, nes liepos antrojoje pusėje buvo perkeltas į Krivoj Rogą. Buvęs bataliono 1-osios kuopos 2-ojo būrio vadas K. Dėdelė liudijo, kad 1943 m. jo būrys dalyvavo kautynėse su partizanais Janova Dolinos miestelio apylinkėse. Susišaudymas truko apie dvi valandas, abi pusės patyrė nuostolių⁵¹⁰. Maždaug 1943 m. spalio–lapkričio sandūroje bataliono 1-oji kuopa vėl susidūrė su partizanais Bielajos stoties rajone. Abiejų pusių nuostoliai mūšyje nežinomi.

1944 m. sausio mėn. batalionas rengė pasalas Krivoj Rogo apylinkėse, bet su partizanais nesusidūrė⁵¹¹. 1944 m. pavasarį 1-oji kuopa buvo nusiųsta saugoti Znamenskos geležinkelio stoties ir aplinkinių geležinkelių. Priartėjus frontui, kuopa pasitraukė į Dniepropetrovską, o iš ten traukiniu per Rumuniją ir Lenkiją grįžo į Kauną⁵¹².

Vadovybės pokyčiai 1942–1943 m. 1942 m. gegužės 21 d. 11-ojo bataliono vadu buvo paskirtas kpt. Jonas Jackūnas⁵¹³. Jis vadovavo iki 1943 m. pavasario, kada, jo paties žodžiais, buvo atleistas dėl nesutarimų su bataliono ryšių karininku W. Draubu. Pasak kai kurių šaltinių, J. Jackūną pakeitė vyr. lttn. Albinas Lastas-Lastauskas, jis bataliono vadovu buvo iki 1943 m. vasaros. Yra žinoma, kad vėliau (iki 1943 m. spalio mėn.) batalionui vadovavo kpt. Juozas Butėnas⁵¹⁴. Vėlesni 11-ojo bataliono vadai nežinomi. Bataliono kuopų vadais 1942–1943 m. buvo leitenantai G. Narušis (1-osios kuopos; šios kuopos būrių vadai esą buvo N. Černius, j. lttn. Antanas Gelažėla, j. lttn. E. Jarašius, M. Abraitis), Antanas Tallat-Kelpša (2-osios kuopos), A. Gudelis (3-iosios kuopos), A. Lastas (4-osios kuopos)⁵¹⁵. 1942 m. rugsėjo 1 d. į 11-ąjį batalioną iš 255-ojo lietuvių

509 Ch. Gerlach, op. cit., S. 990, 991.

510 K. Dėdelės 1951 02 06 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 25638/3, l. 28.

511 Ibid., l. 28, 29.

512 Ibid., l. 29.

513 Įsakymas Kauno apygardos savisaugos daliniams Nr. 46 (1942 07 24), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 30, l. 94.

514 J. Jackūno 1952 01 19 ir 1952 02 20 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 24993/3, t. 1, l. 26, 52.

515 K. Dėdelės 1951 02 20 tardymo protokolas, ibid., b. 25638/3, l. 39–42.

policijos bataliono buvo atkeltas ir būrio vadu paskirtas ltn. Jonas Verbyla⁵¹⁶. Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. lapkričio 30 d. įsakymu 11-ojo bataliono ltn. Petras Dumčius ir ltn. Kazys Puodžiūnas buvo perkelti tarnauti į 251-ąją, o ltn. A. Gudelis – į 9-ąją lietuvių policijos batalioną⁵¹⁷. 1942 m. gruodžio 1 d. į tarnybą 11-ajame batalione būrių vadais priimti ltn. Balys Lukošius ir j. ltn. Balys Norvaiša⁵¹⁸.

Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 m. kovo 19 d. rašte dėl naujų laipsnių suteikimo policijos batalionų karininkams paminėti šie 11-ojo bataliono karininkai: kpt. Balys Matulevičius, kpt. J. Jackūnas, vyr. leitenantai A. Lastas, G. Narušis, J. Verbyla, K. Baltokas, A. Tallat-Kelpša, M. Abraitis ir A. Kemeklis, leitenantai J. Stelmokas ir N. Černius⁵¹⁹.

Batalionas baigiantis karui. Kada ir kaip 11-asis batalionas buvo išformuotas, neaišku. Trūkstant autentiškų dokumentų neįmanoma tiksliai atskleisti bataliono istorijos nuo 1943 m. rudens iki 1944 m. rudens. Anot daugumos šaltinių, batalionas išformuotas jau 1943 m. vasarą arba rudenį, o jo kareiviai perkelti į 4-ąją ir 8-ąją lietuvių policijos batalionus. Vrš. Vladas Leipus tardomas teigė, kad 1943 m. rugsėjo mėn. Krivoj Roge batalionas buvo išformuotas, prijungtas prie 4-ojo lietuvių policijos bataliono, o vėliau išsiųstas į Kovelį⁵²⁰. Kad batalionas išformuotas 1943 m. rugsėjo mėn., paliudijo ir buvęs bataliono būrio vadas ltn. N. Černius. Nuo tada iki 1944 m. vasario mėn. jis tarnavo vokiečių 13-osios armijos 37-ojo žandarmerijos pulko lietuvių kuopos būrio vadu. Jam buvo suteiktas vermachto leitenanto laipsnis. Už tarnybą šiame dalinyje N. Černius per mėnesį gaudavo 70, o jo šeima – dar 130 reichsmarkių (RM). 1944 m. vasario 4 d. N. Černius su savo būriu (23 kariais) Rovno srityje pateko į sovietų nelaisvę⁵²¹. Batalione vyr. batsiuviu tarnavusio Antano Žvinakio (g. 1917 m.) liudijimu, 11-asis batalionas buvo išformuotas 1943 m. gruodžio pradžioje. Dalis kareivių buvo išvežti į Vokietiją. Liko tik viena sunkiųjų ginklų kuopa, kuriai vadovavo ltn. K. Baltokas. Šioje kuopoje A. Žvinakis tarnavo iki 1944 m. vasario mėn., vėliau dezertyravo. Iš bataliono pabėgusį A. Žvinakį sulaikė su bolševikais kovoję UPA (Ukrainos sukilėlių armijos) kariai. 1944 m. kovo mėn. Raudonajai armijai užėmus tas Ukrainos sritis, banderininkai išsislapstė. A. Žvinakis buvo paimtas į Raudonąją armiją, iš pradžių išsiųstas į Rovno miestą, o vėliau perkeltas į 234-ąją atsargos pulką⁵²².

516 Įsakymas Kauno apygardos savisaugos dalims Nr. 54 (1942 09 05), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 51.

517 Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 11 30 įsakymas, *ibid.*, l. 4.

518 Įsakymas lietuvių savisaugos dalims Nr. 70 (1942 11 27), *ibid.*, l. 6 a. p.

519 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 03 19 raštas dėl naujų laipsnių suteikimo policijos batalionų karininkams, *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 102, l. 10.

520 V. Leipaus 1947 01 05 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 8557/3, l. 10 a. p.

521 1944 03 17 duomenys apie lietuvių savisaugos dalinius, *ibid.*, f. 3377, ap. 58, b. 265, l. 110; A. J. Munoz, *op. cit.*, p. 31; N. Černiaus 1945 05 10 tardymo protokolas, *ibid.*, f. K-1, ap. 58, b. 42354/3, l. 10, 12–14.

522 A. Žvinakio liudijimas (be datos), *ibid.*, f. 1, ap. 1, b. 98, l. 208–209.

Buvęs bataliono 2-osios kuopos kariškis Jonas Paškauskas teigė, kad maždaug 1943 m. vasaros ir rudens sandūroje buvo gautas bataliono vado įsakymas visiems padaliniais susirinkti Pavlograde. Vokiečiai batalioną išskirstė nedidelėmis grupėmis (po 20 ir mažiau karių) ir išsiuntinėjo po įvairias vietas. J. Paškausko būrys buvo išsiųstas į Brodų miestą (Lvovo sr.). Pakeliui į Brodus daugiau kaip pusė būrio narių dezertyravo ir J. Paškauskas į paskyrimo vietą atvyko tik su 8 kariais. Iš čia jie buvo nusiųsti į lietuvių kuopą netoli Dubno miesto, dar po kelių dienų – į Kremenecą. Lietuvių kuopai priskirti 2 vokiečių karininkai faktiškai perėmė vadovavimą į savo rankas. Lietuviai buvo išsiųsti į frontą, kur juos smarkiai apšaudė Raudonosios armijos daliniai. Kuopa patyrė nemenkų nuostolių – žuvo vadas ir nemažai kareivių. Tik dėl vokiečių dalinio kontrpuolimo lietuvių kuopai pavyko pasitraukti iš apšaudymo zonos į Kremenecą. Vėliau kuopa traukėsi į Brodus, o iš ten traukiniu buvo nuvežta į Lvovą. Ten vokiečiai leido kuopos likučiams, atidavus ginklus, grįžti į Kauną.

1944 m. pavasarį grįžę į Kauną, kuopos kariai buvo apgyvendinti Žaliakalnio kareivinėse. Po dviejų savaičių lttn. Edmundas Jarašius iškvietė J. Paškauską į kuopos raštinę, kur jam buvo įteiktas Geležinis kryžius. Sovietų kariuomenei priartėjus prie Kauno, vieni bataliono kareiviai dezertyravo, kiti pasitraukė į Vokietiją⁵²³.

Tačiau kai kurių kitų bataliono kariškių žodžiais, 11-asis batalionas veikė ir 1944 m. pirmojoje pusėje. Antai buvęs 1-osios kuopos būrio vadas vrs. K. Dėdelė, kalbėdamas apie bataliono atsitraukimą iš Ukrainos 1944 m. pavasarį, ir toliau savo dalinį vadino 11-uoju batalionu. Esą 1944 m. pavasarį batalionas iš Ukrainos grįžo į Kauną. Čia jo 1-oji kuopa ir kiti būriai buvo apgyvendinti Žaliakalnio kareivinėse K. Petrausko g. Kareiviams buvo suteiktos dviejų savaičių atostogos ir įteikti apdovanojimai. 1-osios kuopos būrio vadas K. Dėdelė su grupe kitų lietuvių karių apdovanojimas antrosios klasės Karo nuopelnų kryžiumi su kardais (vok. *Das Kriegsverdienstkreuz 2. Klasse mit Schwertern*). Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1944 m. balandžio 19 d. įsakyme nurodyta, kad šie kariai priklauso lietuvių policijos 4-ajam ir 8-ajam batalionams. Iš to darytina išvada, kad 11-asis batalionas tuo metu jau nebeegzistavo, o jo kariai buvo išskirstyti po kitus batalionus. Pats K. Dėdelė teigė, kad 11-asis batalionas 1944 m. buvo reorganizuotas į lietuvių policijos 258-ąjį batalioną. K. Dėdelės pavardė 258-ojo lietuvių policijos bataliono įsakymuose minima nuo 1944 m. balandžio 2 d.⁵²⁴

1944 m. vasaros pabaigoje batalionas buvo išsiųstas į Kazlų Rūdos apylinkes saugoti geležinkelio ir geležinkelio tilto, o priartėjus sovietų kariuomenei pasitraukė į Tilžę. Ten bataliono likučiai buvo perkelti į Cingsto miestą netoli Belgijos sienos statyti gynybinių įtvirtinimų. Po trijų savaičių lietuvių kariai išsiųsti prie Šveicarijos

523 J. Paškausko 1961 07 14 apklausos protokolo ištrauka, *ibid.*, ap. 8, b. 190, l. 46–48.

524 K. Dėdelės 1951 02 20 tardymo protokolai, *ibid.*, ap. 58, b. 25638/3, l. 43; Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1944 04 19 įsakymas Nr. 4, LCVA, f. R-686, ap. 1, b. 7, l. 11 a. p.; įsakymas Nr. 59 mokymo daliai (1944 04 02), LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1250, 21 vokas, l. 12.

sienos tiesti naujų elektros linijų. Čia 1945 m. gegužės pradžioje buvę bataliono kareiviai pateko į amerikiečių nelaisvę⁵²⁵.

Bataliono nuostoliai. Pirmuosius nuostolius 11-asis batalionas patyrė 1942 m. birželio 13 d. kaudamasis su partizanais – tada žuvo A. Krištaponis ir J. Tutinas, dar 5 kareiviai buvo sužeisti⁵²⁶. Kovose su partizanais tą patį metų lapkričio 18 d. žuvo 3-iosios kuopos eil. Juozas Radzevičius⁵²⁷, o gruodžio 23 d. Korostenio apylinkėse – lttn. A. Kemeklis. Pastarasis ir dar 4 įvairiu laiku žuvę bataliono kariai – eil. Kazys Anukštis (žuvo 1943 m. lapkričio 16 d.), būrio vadas Rapolas Markevičius (1942 m. lapkričio 20 d.), srž. Petras Krištaponis (1943 m. birželio 16 (18?) d.), eil. Zigmas Šidlauskas (1943 m. lapkričio 9 d.) – buvo palaidoti Korostenio kapinėse⁵²⁸. 1943 m. sausio 6 d. Žitomyro srityje žuvo 11-ojo bataliono šaulys Bronius Stanišauskas⁵²⁹.

1943 m. birželio mėn. „Karyje“ buvo išspausdintas vrš. A. Ivanausko straipsnis, skirtas 11-ojo bataliono veiklos Rytuose metinėms paminėti. Straipsnyje rašoma, jog batalionui tarnaujant Ukrainoje ir Baltarusijoje žuvo ar mirė apie 10 karių, nors „pikti gandai Lietuvoje buvo paskelbę, kad žuvęs beveik visas mūsų batalionas“⁵³⁰.

Taigi tikėtina, kad iki 1943 m. rudens žuvo arba mirė apie 10 bataliono karių. Nežinomas skaičius karių žuvo ir batalionui traukiantis iš Ukrainos į Lietuvą. Sužeistųjų skaičius taip pat nežinomas, bet kažin ar jis galėjo viršyti kelias dešimtis žmonių.

Pirmas savavališko pasišalinimo iš bataliono atvejis užfiksuotas 1941 m. rugsėjo 15 d. – tada pabėgo 1-osios kuopos grnd. Antanas Samuilis⁵³¹. Už laikiną pasišalinimą iš bataliono 3-iosios kuopos j. psk. Vincas Adomaitis ir eil. Ignas Šileikis bataliono vado 1941 m. spalio 16 d. įsakymu buvo uždaryti į bataliono areštinę⁵³².

1943 m. balandžio pradžioje iš bataliono su uniforma ir ginklu pasišalino grnd. J. Cirtautas⁵³³. Gegužės mėn. vrš. S. Marcinkus gavo atostogų ir į batalioną nebegrižo⁵³⁴, o spalio mėn. Krivoj Roge iš tarnybos pasišalino pats bataliono vadas kpt. J. Butėnas su 12 kareivių grupe. Su padirbtais dokumentais per Vinicą, Lvovą ir Varšuvą jie parvyko į Kauną. Tokiam žingsniui juos paskatino lietuvių antinacinio pasipriešinimo spauda, kuri agitavo lietuvių karius dezertyruoti iš batalionų ir grįžti į Lietuvą.

525 K. Dėdelės 1951 02 06 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 25638/3, l. 30.

526 Ibid., f. R-1444, ap. 1, b. 30, l. 80.

527 R. Zizas, „Lietuvių savisaugos (apsaugos) batalionų karių nuostoliai Vokietijos ir SSRS karo metu (1941–1945)“, *Karo archyvas*, 2004, t. 19, p. 317.

528 Korostenio kapinių 1952 03 22 apžiūros aktas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 24993/3, t. 1, l. 274; R. Zizas, op. cit., p. 234.

529 Žuvusių LSD karių kortelė, LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 147, l. 102.

530 A. Ivanauskas, „Paminėjome savo metines Rytuose“, *Karys*, 1943, birželio 26, Nr. 26.

531 Įsakymas Nr. 16 batalionui (1941 09 23), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 46.

532 Įsakymas Nr. 44 batalionui (1941 10 23), *ibid.*, l. 74.

533 J. Cirtauto 1951 04 02 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 27343/3, l. 83.

534 S. Marcinkaus 1952 07 17 apklausos protokolas, *ibid.*, b. 24993/3, t. 2, l. 13.

Kareivio E. Žukausko liudijimu, bataliono vadas J. Butėnas skaitydavo slaptą anti-vokišką spaudą (laikraščius „Į laisvę“, „Lietuva“, „Apžvalga“ ir kt.) ir duodavo ją skaityti savo pavaldiniams, informuodavo kareivius apie padėtį Lietuvoje ir frontuose. Pasak E. Žukausko, iš 11-ojo bataliono dezertyravo apie 120 (maždaug trečdalis)⁵³⁵, o pasak A. Žvinakio, – 80–90 karių, tarp jų ir karininkų. Per 1943 m. Kalėdas kuopos vadas lttn. K. Baltokas atostogų išleido 60 kareivių, iš kurių į kuopą tegrįžo vienas. Dauguma dezertyrų liko nesurasti ir nenubausti⁵³⁶.

Išvados. Pradėtas formuoti 1941 m. rugpjūčio mėn. Kaune ir tų metų rugsėjo pradžioje suformuotas 3(11)-iasis batalionas Lietuvoje saugojo įvairius karinės reikšmės objektus, dirbančius karo belaisvius ir Vilijampolės žydų getą. Tiesiogiai žydų žudynėse bataliono kariai nedalyvavo.

1942 m. balandžio mėn. batalionas buvo dislokuotas Ukrainoje ir Baltarusijoje, kur taip pat saugojo karinės reikšmės objektus ir aktyviai dalyvavo antipartizaninėse ir baudžiamosiose operacijose Žitomiro srityje ir Pripetės pelkių rajone. Per šias operacijas batalionas galėjo sunaikinti keletą kaimų ir nužudyti kelias dešimtis partizanus remiančių civilių gyventojų. Žydų žudynėse 1942–1944 m. Ukrainoje ir Baltarusijoje 3(11)-iasis batalionas nedalyvavo.

Kovose su partizanais ir sovietų kariuomenės daliniais batalionas patyrė nuostolių – keliolika jo karių žuvo, nežinomas skaičius buvo sužeisti, apie 100 dezertyravo. Kaip savarankiškas kovinis vienetas batalionas nustojo veikti 1943 m. rudenį. Dalis jo karių buvo įtraukti į įvairius vokiečių dalinius, kiti pasitraukė į Lietuvą arba dezertyravo. Nemažai buvusių bataliono karių 1944 m. pavasarį buvo įtraukti į 258-ąją lietuvių policijos batalioną ir tarnavo jame iki tų metų rudens.

4(7)-asis lietuvių policijos batalionas

Bataliono suformavimas ir veikla Lietuvoje. 4-asis lietuvių policijos batalionas pradėtas formuoti Kaune 1941 m. rugpjūčio 25 d. Jo vadu paskirtas kpt. Viktoras Klimavičius, vado pavaduotoju – kpt. J. Butėnas, ūkio viršininku – kpt. Alfonsas Petrulis, 1-osios kuopos vadu – Juozas Čerka, 2-osios – lttn. Jurgis Skaržinskas, 3-iosios – Aleksas Grinius (rugsėjo 1 d. jis tapo bataliono žinių karininku, o kuopos vadu vietoj jo – kpt. Stasys Vasiūnas)⁵³⁷. 1-osios kuopos būrių vadais paskirti lttn. Povilas Kasperavičius, lttn. K. Puodžiūnas, j. lttn. Juozas Numgaudas; 2-osios kuopos – lttn. Kazys Juodžbalis, j. lttn.

535 E. Žukausko 1944 12 10 tardymo protokolo išrašas, *ibid.*, ap. 8, b. 193, l. 5, 6.

536 A. Žvinakio parodymai, *ibid.*, f. 1, ap. 1, b. 98, l. 213, 214.

537 Įsakymas 4-ajam pagalbinės policijos tarnybos batalionui Nr. 1 (1941 08 30), LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, t. 2, l. 106; V. Stasiukyno 1950 11 13 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 41204/3, l. 94.

Juozas Katilius, j. ltn. Petras Gudynas, j. ltn. Aleksas Marcinkus; 3-iosios – ltn. P. Dumčius, j. ltn. Augustinas Valaitis, j. ltn. Pranas Damušis⁵³⁸.

Rugsėjo 8 d. j. ltn. Kazys Trečiokas buvo paskirtas bataliono vado adjutantu kuopos vado teisėmis⁵³⁹. Rugsėjo 10 d. į batalioną priimtas ir eiti ūkio komandos viršininko pareigų kuopos vado teisėmis paskirtas kpt. J. Semaška⁵⁴⁰. Iki rugsėjo vidurio batalionas iš esmės buvo suformuotas. Tuo metu jį sudarė trys kuopos ir ūkio būrys⁵⁴¹. Rugsėjo 4 d. žiniomis, 4-ajame batalione tarnavo 534 kariai: 18 karininkų, 5 viršilos, 136 puskarininkiai, 367 eiliniai (šauliai) ir 8 naujokai⁵⁴².

Rugpjūčio pabaigoje apie 80 vyrų į batalioną buvo atsiųsta iš Alytaus komendantūros. Stojantiesiems į batalioną reikėdavo pasirašyti pasižadėjimą. Jiems buvo sakoma, kad tarnyba truks šešis mėnesius, o paskui būsią paleisti namo⁵⁴³. Dauguma kareivių ir puskarininkių buvo jauni, 1908–1918 m. gimę vyrai ir tik kai kurie karininkai – vyresnio amžiaus.

Už savavališką pasišalinimą iš tarnybos grėsė baismės. Kauno karo komendantas 1941 m. išleistame įsakyme buvo rašoma: „Kariai, įstoję savanoriais ir pasirašę pasižadėtą laiką tarnauti, be ypatingai svarbių priežasčių pasiliuosuoti negali. Jei atsitiktų pabėgimų iš dalies, dalių vadai tuojau privalo pranešti man ir ieškoti pabėgusį per policiją. Sugauti dezertyrai bus atiduodami Karo teismui.“⁵⁴⁴

1942 m. vasario 1 d. 4-asis batalionas tapo 7-uju batalionu⁵⁴⁵. Kariai dislokavosi Kaune, Šančių kareivinėse. Jie buvo kariškai mokomi, saugojo svarbius pramonės ir karinius objektus: elektros stotį, „Maisto“ fabriką, ginklų, šaudmenų ir degalų sandėlius, elevatorių, vandentiekio bokštą, pontoninį tiltą, IV ir V fortus ir kt.⁵⁴⁶ Kariai vilkėjo Lietuvos kariuomenės uniformas su Gedimino stulpais, antpečiuose buvo skaitmuo „7“⁵⁴⁷. 1941 m. rugsėjo mėn. vienas bataliono būrys buvo išsiųstas į Ežerėlio durpyną, kur iki 1942 m. pradžios saugojo ten dirbančius sovietinius karo belaisvius⁵⁴⁸.

538 4-ojo bataliono vado 1941 08 26 raportas Kauno karo komendantui, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 18, l. 195.

539 Įsakymas 4-ajam PPT batalionui Nr. 6 (1941 09 10), *ibid.*, ap. 2, b. 1a, t. 2, l. 122.

540 4-ojo bataliono vado 1941 09 10 raportas Kauno karo komendantui, *ibid.*, ap. 1, b. 18, l. 232.

541 Įsakymas 4-ajam PPT batalionui Nr. 4 (1941 09 10), *ibid.*, ap. 2, b. 1a, t. 2, l. 111–116, 119–120.

542 4-ojo policijos bataliono vado 1941 09 04 raštas Kauno karo komendantui, *ibid.*, ap. 1, b. 5, l. 20.

543 B. Žuromsko 1948 02 13 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 35439/3, l. 11–12 a. p.

544 Įsakymas 4-ajam PPT batalionui Nr. 12 (1941 09 30), LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, t. 2, l. 129.

545 Įsakymas Kauno apygardos savisaugos dalims Nr. 9 (1942 02 01), *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 19, l. 16 a. p.

546 P. Lileikio 1949 12 26 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 35016/3, l. 22.

547 L. Masalskio 1947 06 04 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 5835/3, l. 25.

548 V. Stasiukyno 1950 11 13 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 41204/3, l. 94, 95.

1942–1943 m. bataliono vadovybė iš dalies keitėsi: vadu liko kpt. V. Klimavičius, 1-ajai kuopai vadovavo lt. Jurgis Skaržinskas, 2-ajai – lt. A. Grinius, 3-ajai – kpt. J. Semaška, 4-ajai – kpt. Vaitiekus Steponkus. Bataliono ryšių karininkas nuo 1942 m. kovo 12 d. buvo policijos kpt. W. Nietsche. 2-osios kuopos būrių vadais kurį laiką buvo lt. Silvestras Slavickas ir vyr. srž. Antanas Petraitis, 4-osios – lt. K. Juodžbalis, puskarininkiai Julius Domaševičius ir Marčaitis. K. Juodžbalis būriui vadovavo iki 1942 m. birželio mėn., kai buvo vokiečių suimtas už bendravimą su sovietiniais karo belaisviais ir vietiniais civiliais gyventojais. Vietoj K. Juodžbalio 1-ojo būrio vadu paskirtas lt. P. Damušis. Šis 1942 m. lapkričio mėn. susirgo ir išvyko gydytis. Jį pakeitė kuopos raštininkas Petras Eiva. Kuopos viršila buvo vyr. srž. Aleksandras Dagys⁵⁴⁹.

Bataliono veikla Ukrainoje. 1942 m. balandžio 1 d. 7-asis batalionas buvo išsiųstas į Ukrainą⁵⁵⁰. Iš pradžių atvykęs į Lvovą, mėnesio pradžioje buvo perkeltas į Vinicos sritį ir dislokuotas atskiromis kuopomis Proskurove (1-oji kuopa), Nemirove (2-oji kuopa), Litine (bataliono štabas ir 3-ioji kuopa) ir Gaisine (4-oji kuopa). Vėliau kuopos, išskirstytos į smulkesnes grupes, saugojo karo belaisvius ir žydus, tiesiančius strateginės reikšmės kelią Berlynas–Stalingradas (vadinamąją 4-ąją autostradą). Kelio tiesimo darbai buvo vokiečių karinės statybos organizacijos „Todt“ žinioje.

4-oji kuopa (apie 120 žmonių), išskaidyta po 7–20 vyrų, saugojo karo belaisvius ir žydus, tiesiančius kelio atkarpas Gaisinas–Vinica ir Gaisinas–Umanė (iš viso – apie 80 km ruožą). Viena grupė buvo nusiųsta į Nižniaja Krapivnos kaimą, kitos – į Ositnajos, Ivangorodo, Tarasovkos ir Michailovkos kaimus. Kuopos kareiviai konvojavo belaisvius į darbus ir saugojo juos lageriuose. Kiekvienai lietuvių policininkų grupei buvo priskirta po kelis vokiečius. Kuopos štabas ir 1-asis būrys maždaug 1942 m. balandžio 12 d. įsikūrė Gaisine (rajono centras). Čia lietuviai saugojo sovietinių karo belaisvių stovyklą, kurioje buvo kalinama apie 1,5 tūkst. žmonių⁵⁵¹. 4-osios kuopos 2-asis ir 3-iasis būriai, išskaidyti mažesnėmis grupėmis, kurioms vadovavo vokiečių kariškiai, buvo išdėstyti prie Vinicos–Umanės autostrados. Gaisino rajone kuopa dislokavosi maždaug iki 1942 m. lapkričio–gruodžio mėn.⁵⁵² Grupė 4-osios kuopos karių dislokavosi Braclavo mieste – saugojo ten sovietinių karo belaisvių stovyklą, konvojavo belaisvius į autostrados tiesimo darbus. 1942 m. gegužės pabaigoje Viačeslavas Vaitkus ir Ignas Savickas 18 karo belaisvių išleido į kaimą ir šie atgal į stovyklą nebegrižo. Už tai lietuvių kariai buvo suimti ir įkalinti 20 parų⁵⁵³.

549 V. Steponkaus 1950 10 27 ir 1950 12 05 tardymo protokolai, *ibid.*, b. 36532/3, l. 20–21, 52–55; Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 03 12 įsakymas, LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 19, l. 123; L. Drungio 1950 05 04 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 25610/3, l. 63.

550 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 04 09 įsakymas Nr. 5, LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 19, l. 92.

551 V. Steponkaus 1950 10 27 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 36532/3, l. 22.

552 V. Steponkaus 1950 11 07 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 32–39.

553 V. Vaitkaus 1948 10 12 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 25245/3, l. 35.

1942 m. rugpjūčio 26 d. žiniomis, 7-ojo bataliono štabas buvo įsikūręs Litino mieste (Vinicos sr.). Tuo metu batalione tarnavo 9 karininkai, 164 puskarininkiai ir 304 kareiviai⁵⁵⁴. Bataliono įkūrimo pirmųjų metinių proga vadas kpt. V. Klimavičius pasveikino karius savo įsakymu: „Šiuos visus metus, tiek būnant Kaune, tiek čia, Ukrainoje, mums teko gerokai pavargti. Kaune per visą žiemą nešėme sargybas. <...> Mes visi dirbome, kad [būtų] atgauta nepriklausomybė ir sunaikintas bolševizmas. Ir vieno, ir antro privalo siekti kiekvienas susipratęs lietuvis. <...> Čia, Rytuose, yra mūsų tik saujelė, ir dar esame išskirstyti mažomis grupelėmis po kelis žmones, tad jei būsim abejingi ir be energijos, tai pražūsime šių tautų mišinyje.“⁵⁵⁵

Kaip ir kituose nacių Vokietijos okupuotuose kraštuose, Ukrainoje taip pat buvo vykdoma žiauri žydų naikinimo politika. Jos vykdytojais buvo įvairūs vokiečių, rumunų, ukrainiečių policijos daliniai. Yra žinoma, kad 7-ojo bataliono 4-osios kuopos (vadas kpt. V. Steponkus) 1-asis būrys 1942 m. Vinicos srityje kelis kartus dalyvavo žydų žudynėse. Šios kuopos kareiviai kartu su vokiečiais ir ukrainiečių policininkais sušaudė apie 300 žydų vyrų, moterų ir vaikų. 1939 m. Gaisine gyveno 4 109 žydai (27,7 proc. miesto gyventojų), aplinkiniuose kaimuose – 380 žydų. Gaisino miestą vokiečių kariuomenė užėmė 1941 m. liepos 25 d. 1941 m. rugsėjo 16 d. 304-asis policijos batalionas Belendinkos giraitėje sušaudė 1 409 vietos žydus ir 29 Ladyžkino gyvenvietės žydus. Likę gyvi žydai buvo perkelti į getą. 1941 m. spalio 16 d. vokiečių saugumo policijos operatyvinis būrys sušaudė beveik visus Gaisino geto kalinius. Laikiniai gyventi ir dirbti buvo palikta apie 150 amatininkų. Netrukus į Gaisino getą atgabenta apie 4 tūkst. žydų iš Besarabijos ir Bukovinos. Jie buvo naudojami autostrados tiesimo darbams. Nusilpę ir nepajėgiantys dirbti žydai buvo sušaudomi. Per visą vokiečių okupacijos laikotarpį Gaisine nužudyta apie 4,5 tūkst. vietinių ir iš kitur atvežtų žydų⁵⁵⁶.

Pirmą kartą 7-ojo bataliono 4-oji kuopa dalyvavo žydų žudynėse 1942 m. rugpjūčio pabaigoje. Žudynių išvakarėse kuopos vadas kpt. V. Steponkus gavo vokiečių nurodymą atrinkti 20–25 kareivius specialiai užduočiai. Kitą dieną grupė atrinktų 4-osios kuopos 1-ojo būrio kareivių vokiečių atsiųstu sunkvežimiu išvyko iš Gaisino Vinicos kryptimi. Sunkvežimis nuvažiavo už miesto apie 30 km ir pasuko į šalutinį kelią. Žudynių vietoje jau laukė grupė vokiečių kareivių ir SS karininkų. Egzekucijai vadovavo SS karininkas Krištofejevas (Krištofelis). Jis atrinko grupę lietuvių kareivių žydams šaudyti. Kiti lietuvių kareiviai ir karininkai (tarp jų ir V. Steponkus) turėjo saugoti žudynių vietą. Į egzekucijos vietą atvažiavo trys sunkvežimiai, prikimšti žydų vyrų, moterų ir vaikų (apie 120 žmonių). Pasmerktieji buvo išlaipinami iš sunkvežimių, išrengiami, vedami prie duobių ir šaudomi grupėmis po 10–12 žmonių. Žudynės, kuriose dalyvavo

554 *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 324.

555 Įsakymas Kauno apygardos savisaugos dalims Nr. 56 (1942 09 11), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 42.

556 „Гайсин“, *Холокост на территории СССР Энциклопедия*, Москва, 2009, с. 195.

4(7)-ojo lietuvių policijos bataliono
vadas kpt. Viktoras Klimavičius
(LKKAS)

apie 100 esesininkų, lietuvių ir ukrainiečių policininkų, truko apie valandą. Po šaudymo egzekutoriai buvo vaišinami degtine (dešimčiai vyrų teko po litrą degtinės). Paskui 4-osios kuopos 1-ojo būrio kareiviai sugrįžo į Gaisiną⁵⁵⁷.

Antrosios žydų žudynės, kuriose dalyvavo bataliono 4-osios kuopos 1-ojo būrio kareiviai, įvyko 1942 m. rugsėjo pradžioje apie 2 km nuo Nemirovo miesto (30–40 km nuo Gaisino). Joms vadovavo tas pats SS kapitonas. Šaudyme dalyvavo keliolika 4-osios kuopos kareivių ir karininkų (tarp jų – kuopos vadas kpt. V. Steponkus ir 1-ojo būrio vadas ltn. J. Damušis). Kaip ir pirmąjį kartą, nužudyta apie 120 žydų.

1942 m. rugsėjo viduryje 4-osios kuopos 1-asis būrys dalyvavo dar vienoje žydų žudynėje, bet smulkesnį šios akcijos aplinkybių nežinoma. Kuopos vadas kpt. V. Steponkus jose nedalyvavo⁵⁵⁸. Ukrainos SSR MGB Gaisino rajono skyriaus 1950 m. balandžio 1 d. rašte nurodoma, kad 1942 m. rudenį sušaudyti Gaisino rajono Michailovkos kaime buvusios stovyklos kaliniai žydai – 400–450 žmonių. Žudynėse dalyvavo ir lietuvių baudžiamojo būrio kareiviai⁵⁵⁹.

Grupė 7-ojo bataliono 4-osios kuopos kareivių (apie 8 asmenys) 1942 m. vasarą Tarasovkos kaime saugojo žydų darbo stovyklą, kurią 1941 m. rudenį buvo įsteigę vokiečiai. Stovyklos kaliniai (nuo 250 iki 1 000 žmonių) buvo apgyvendinti buvusiose Tarasovkos kolūkio arklidėse ir kituose ūkiniuose pastatuose. Lagerio komendantas buvo vokiečių Otto Franke. Be to, lageryje buvo keletas pagyvenusių vokiečių iš „Todt“

557 V. Steponkaus 1950 12 06 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 36532/3, l. 71–72; A. Dagio 1950 10 24 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 70–72; V. Kavaliausko 1949 12 31 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 87.

558 V. Steponkaus 1950 12 06 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 61–63.

559 Ukrainos SSR MGB Gaisino rajono skyriaus 1950 04 01 raštas LSSR MGB Kauno miesto valdybos Tardymo skyriaus viršininkui, *ibid.*, l. 203–9.

organizacijos. Stovyklą saugojo įvairių tautybių policininkai: vokiečiai, ukrainiečiai, lietuviai, rusai vlasovininkai. Kaliniai taisė kelią Gaisinas–Umanė. Jie dirbo iki fizinio išsekimo po 12 valandų kasdien, maistas buvo labai prastas. Nusilpę ir negalintys dirbti žydai grupėmis būdavo išvežami į mišką ir sušaudomi. Kartą 1942 m. vasarą stovyklos komendantas vokiečiai išrikiavo visus stovyklos kalinius. 10 nepajėgiančių dirbti žydų buvo išvesti už stovyklos ir sušaudyti. Šaudė keli 7-ojo bataliono 4-osios kuopos kareiviai ir stovyklos komendantas vokiečiai. 1943 m. gruodžio mėn. sušaudyti 438 Tarasovkos kaliniai. 1944 m. vasarą, priartėjus sovietų kariuomenei, į Tarasovką atvažiavęs vokiečių žandarmerijos būrys sušaudė visus lagerio kalinius⁵⁶⁰. Kitais duomenimis, lageris veikė iki vokiečių okupacijos pabaigos 1944 m. kovo mėn. Daugiau patikimų faktų apie 7-ojo bataliono kareivių dalyvavimą žydų žudynėse Ukrainoje nėra.

Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. lapkričio 30 d. įsakymu nauju 7-ojo bataliono vadu buvo paskirtas to paties bataliono 3-iosios kuopos vadas kpt. J. Semaška. Buvęs bataliono vadas kpt. V. Klimavičius perkeltas tarnauti į 252-E batalioną⁵⁶¹. Kai 1942 m. lapkritį Raudonoji armija prie Stalingrado apsupo vokiečių armiją, visas 7-asis batalionas buvo suburtas į Gaisiną, o gruodžio mėn. išsiųstas į Ostrogožską (Rusijos Federacijos Voronežo sr.). Čia batalionas rengė gynybinius įtvirtinimus, bet Raudonoji armija, staiga pralaužusi fronto liniją, apsupo vokiečių dalinius ir lietuvių batalioną. Smarkiai apšaudomiems artilerijos ir minosvaidžių, lietuvių kariaus kartu su vokiečių ir vengrų daliniais teko veržtis iš apsupties. Anot 4-osios kuopos vado kpt. V. Steponkaus, 1943 m. sausio pabaigoje 7-asis batalionas esą netekęs apie 50 proc. karių. Išsiveržęs iš apsupties batalionas buvo pasiųstas į Charkovą, iš čia pasitraukė į Rovną, o iš ten geležinkelio 1943 m. kovą grąžintas į Kauną⁵⁶². Traukdamiesi iš Ukrainos daugiau kaip 100 žmonių dezertyravo⁵⁶³.

1943 m. sausį Raudonoji armija pradėjo prie Stalingrado apsuptos vokiečių grupuotės likvidavimą. Kartu buvo puolama ir sparnuose, siekiant atstumti nepatekusius į Stalingrado katilą vokiečių (taip pat italų ir vengrų) armijas nuo apsupties žiedo, bet vokiečiams pavyko kurį laiką stabilizuoti frontą⁵⁶⁴.

Žurnalas „Savaitė“ 1943 m. skaitytojus informavo, kad 23 lietuvių policijos bataliono kariai už narsumą buvo apdovanoti Karo nuopelnų kryžiumi su kardais. Tarp apdovanotųjų patekusį kpt. J. Semašką (apdovanotas 1943 m. rugsėjo 1 d.) žurnalas apibūdino taip: „Kpt. Semaška, buvęs vieno bataliono, kovojusio prie Stalingrado, vadas. Jis

560 A. Rimkos 1951 05 23 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 35765/3, l. 22, 23; Liud. I. Šidlovskio 1951 08 23 apklausos protokolas, *ibid.*, l. 69–70 a. p.; „Тарасовка“, *Холокост на территории СССР. Энциклопедия*, c. 965.

561 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 11 30 įsakymas, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 4.

562 V. Steponkaus 1950 11 07 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 36532/3, l. 39–40.

563 V. Šlapelis, *Lietuvių karių pabėgimas iš lietuvių batalionų*, *ibid.*, f. 1, ap. 1, b. 53, l. 63.

564 К. Типпельскирх, *История Второй мировой войны*, Москва, 1956, c. 265–266.

savo sumanumu ir drąsa batalioną išvedė iš Stalingrado žiedo. Batalionas prasilažė pro tris bolševikų užtvaras.⁵⁶⁵ 1946 m. teismo posėdyje J. Semaška kalbėjo, kad Geležinio kryžiaus ordinais buvo apdovanotas 1943 ir 1945 m., jau tarnaudamas 13-ajame lietuvių policijos batalione. Į teismo posėdžio pirmininko klausimą dėl straipsnio žurnale „Savaitė“ J. Semaška atsakė, kad jo nuopelnai aprašyti neteisingai. Esą iš tikrųjų jis buvęs apdovanotas ne už sėkmingą išsiveržimą iš Stalingrado apsupties žiedo, o už kovinius veiksmus Pskovo srityje. Straipsnio autorius gerokai pagražinęs jo nuopelnus⁵⁶⁶. Kai kurie 4(7)-ojo bataliono kariai teigė, kad batalionui neteko tiesiogiai dalyvauti kovos veiksmuose⁵⁶⁷. Buvęs bataliono karys Vincas Šatrauskas tvirtino priešingai – esą traukdamiesi iš Ostrogožsko žuvo apie 100 bataliono kareivių. Batalionas išbuvęs apsuptas 3–4 paras, apie parą kovęsis su sovietų armija⁵⁶⁸. Tų pačių 1943 m. liepos mėn. „Karyje“ paskelbtas tęstinis ltn. K. Trečioko straipsnis „Praėjusios žiemos kautynėse“. Nors bataliono numeris, vietovės, karių pavardės jame neminimos, remiantis daugeliu faktų galima tvirtinti, kad čia rašoma apie 4(7)-ojo bataliono kovos kelią ir veržimąsi iš Ostrogožsko apylinkėse grėsusios apsupties į pietus nuo Voronežo. Ši publikacija, kurioje pasakojama apie kelių apsupties žiedų pralaužimą (kartu su vokiečių ir vengrų daliniais), pradėjo kurti iki šiol lietuvių istoriografijoje gajų mitą apie tariamą bataliono patekimą su feldmaršalo Friedricho Pauluso grupuote į apsuptį prie Stalingrado. (Iš tikrųjų batalionas į Stalingrado katilą nebuvo patekęs – kartu su vengrų ir vokiečių daliniais jis išsiveržė iš gresiančios apsupties.) Iš plataus išsiveržimo aprašymo atrodytų, kad batalionas turėjo patirti nemažų nuostolių, bet minimi tik 2 sunkiai sužeisti lietuviai kariai ir nesunkiai sužeistas puskarininkis⁵⁶⁹. Apskritai išskirtinis oficialiosios spaudos dėmesys trumpam šio bataliono kovinės veiklos epizodui Voronežo srityje 1943 m. sausį liudija, kad lietuvių policijos batalionai negalėjo pasigirti dažnomis ir atkakliomis kautynėmis su sovietų kariuomene Rytų fronte.

Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje Walterio Musilo 1943 m. kovo 3 d. įsakyme rašoma, kad 7-asis batalionas siunčiamas į Kauną papildyti ir kariškai mokyti. Čia batalionas turėjo būti apgyvendintas Žaliakalnio kareivinėse⁵⁷⁰. Per atostogas tuometinis bataliono vadas kpt. J. Jackūnas iš Kauno nuvyko į Vilnių ir apsigyveno Teatro gatvėje pas pažįstamą Praną Bulotą. 1943 m. balandžio 12 d. vakarą vilkėdamas lietuviška uniforma jis išėjo į svečius. Apie 22 val. gatvėje jis sutiko vokiečių kariškį ir civilį asmenį. Šie lietuvių karininką pradėjo stumdyti ir mušti. Per užpuolimą kpt. J. Jackūnui buvo

565 A. Polekauskas, „Garbės ženklai ant lietuvių krūtinių“, *Savaitė*, 1943, Nr. 37, p. 586.

566 J. Semaškos kalba 1946 10 13 Vilniaus apygardos karo tribunolo teismo posėdyje, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-20071, l. 188.

567 L. Masalskio 1947 06 04 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 5835/3, l. 26.

568 V. Šatrausko 1949 08 23 ir 1949 09 06 tardymo protokolai, *ibid.*, b. 15379/3, l. 27, 44, 45.

569 Ltn. Trečiokas, „Praėjusios žiemos kautynėse“, *Karys*, 1943, liepos 10; liepos 17; liepos 24.

570 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 03 03 įsakymas, LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 102, l. 19.

keliose vietose durtuvu prakirsta ir kojomis suspardyta galva, krūtinė ir kitos kūno dalys. Pagrobtas jo pistoletas su diržu ir šoviniais. Draugas kpt. J. Jackūną rado be sąmonės begulintį gatvėje ir parvedė į butą. Apie įvykį pranešta policijai, bet užpuolikų nerasta⁵⁷¹.

1943 m. gegužės mėn. trys 7-ojo bataliono kuopos buvo pasiūstos į Vilniaus kraštą kovoti su sovietiniais partizanais. 4-oji kuopa atvyko į Švenčionių apskrities Ceikinių bažnytkaimį. Pakeliui iš Kauno į Vilniaus kraštą dezertyravo daug kuopos kareivių su ginklais ir amunicija. Už tai vokiečių ryšių karininkas įsakė suimti kuopos 1-ojo būrio vadą, o vadovavimą kuopai perduoti kitam karininkui. Gegužės 5 d. į bataliono štabą atvykęs kuopos vadas V. Steponkus buvo suimtas gestapininkų ir iki vokiečių okupacijos pabaigos kalinamas Lukiškių kalėjime⁵⁷². 1944 m. gegužės mėn. Rytų Lietuvoje stovėjusius buvusio 7-ojo bataliono padalinius pakeitė latvių policijos batalionai, o lietuvių padaliniai buvo grąžinti į Kauną. Liepos mėn. jie pasitraukė į Vokietiją⁵⁷³.

1943–1944 m. 7-ąjį batalioną sudarė trys kuopos. Viena jų, tikėtina, 2-oji, bazavosi Kamojų valsčiuje (dabar Baltarusija). Šios kuopos kareiviai dažnai susidurdavo su sovietiniais partizanais. Per vieną tokį susidūrimą 1943 m. birželio mėn. žuvo apie 5 kuopos kareiviai. Liepos mėn. kuopos kareiviai sulaikė ir perdavė vokiečiams 2 partizanus⁵⁷⁴. Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje W. Musilo 1943 m. liepos 14 d. įsakyme rašoma, kad vykdydamas tarnybines pareigas žuvo 7-ojo bataliono kareivis Albinas Kiaušas⁵⁷⁵.

Trumpą laiką bataliono 3-ioji kuopa dislokavosi Adutiškio valsčiuje. 1943 m. gegužės pabaigoje batalionas iš čia buvo perkeltas į Ignalinos valsčiaus Daugėlišio bažnytkaimį. Šiose apylinkėse kariai šukavo kaimus ir miškus ieškodami sovietinių partizanų. Vėliau batalionas perkeltas į Ceikinių bažnytkaimį, o iš ten – į Stajėtiškio kaimą netoli Adutiškio. Čia dvi bataliono kuopos apsupo mišką, kurį tuo pat metu bombardavo vokiečių lėktuvai. Po bombardavimo viena kuopa liko pasaloje, o kita šukavo mišką, bet partizanų nerado. Po šios operacijos batalionas grįžo į Kauną⁵⁷⁶.

1943 m. antrojoje pusėje 7-ojo bataliono 4-oji kuopa Alytuje saugojo rusų karo pabėgėlių stovyklą. Čia buvo laikomi iš Smolensko, Vitebsko, Oriolo, kitų Rusijos ir Baltarusijos sričių pasitraukę civiliai gyventojai. Stovyklos komendantas buvo lietuvių kilmės vokiečių karvelis. Gyvenimo sąlygos buvo sunkios, kasdien čia mirdavo po kelio-lika žmonių. Iš Alytaus stovyklos žmonės buvo gabenami į Vokietiją dirbti⁵⁷⁷.

571 Vilniaus miesto policijos 1-osios nuovados viršininko 1943 04 12 raportas, *ibid.*, f. R-689, ap. 4, b. 953, l. 20.

572 V. Steponkaus 1950 11 07 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 36532/3, l. 41, 42.

573 V. Kavaliausko 1950 01 06 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 42202/3, t. 1, l. 41, 42.

574 L. Juciaus 1950 01 20 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 41483/3, l. 22, 23.

575 Centrinio valstybės archyvo Kauno filialo 1948 04 15 raštas LSSR MGB Kauno skyriaus 4-ajam poskyriui, *ibid.*, b. 35016/3 (stebėjimo byla), l. 41.

576 S. Keparučio 1950 07 05 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 25068/3, l. 41, 42.

577 L. Juciaus 1950 01 20 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 41483/3, l. 23, 24.

Lietuvių policijos batalionuose
tarnavęs kpt. Jonas Jackūnas
(LKKAS)

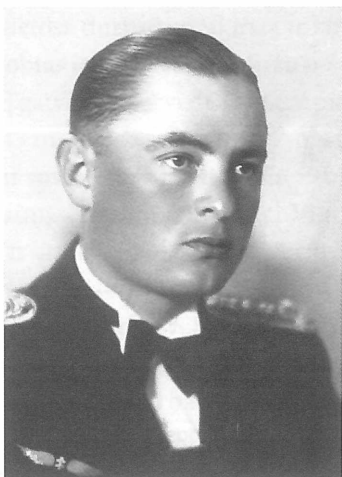
Bataliono 3-ioji kuopa buvo nusiųsta į Svyrių apskrities Mikailiškių miestelį (dabar Baltarusija), kur išbuvo iki 1943 m. rugpjūčio 8 d. Kuopos kariai ieškojo sovietinių partizanų ir kartą su jais susišaudė. Per susidūrimą vienas kareivis buvo sužeistas. Partizanams pavyko pasitraukti. Vėliau kuopa perkelta į Kamojų miestelį (Baltarusija) ir čia dislokavosi iki 1944 m. pavasario. Kartą prie Surviliškės kaimo kuopos kareiviai surengė pasalą. Tuo metu keliu vežimais važiavo partizanai. Kuopos kareiviai atidengė ugnį ir nušovė priekyje ant arklio jojusį vyrą. Kiti partizanai pabėgo. 1944 m. vasarą 3-ioji kuopa buvo perkelta į Alytų, o iš ten – į Kauną. Netrukus ji pasitraukė į Vokietiją ir ten buvo nuginkluota⁵⁷⁸.

Dalis buvusių 7-ojo bataliono karių 1943 m. viduryje buvo pasiųsti į Pastovių (dabar Baltarusija) kavalerijos mokyklą. Čia jie prižiūrėjo arklius, saugojo kareivines ir atliko kitas užduotis. 1944 m. gegužės mėn. Pastovių mokykla su sargybiniais pasitraukė į Lietuvą: iš pradžių į Varėną, vėliau į Kauną ir Kazlų Rūdą⁵⁷⁹.

Batalionas baigiantis karui. Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 m. gruodžio 27 d. įsakymu 7-asis lietuvių policijos batalionas iki 1944 m. sausio 22 d. privalėjo būti išformuotas. Įsakyme nurodyta, jog personalinė bataliono sudėtis taip smarkiai sumažėjo, kad taktiškai jo panaudoti neįmanoma. Tuo metu batalione buvo belikę 12 karininkų, 116 puskarininkų ir 208 kareiviai (iš viso 336 žmonės). Bataliono štabas, 2-oji kuopa ir Alytuje tarnaujantys 1-osios kuopos (vadas lt. A. Grinius) kariai turėjo būti perkelti į 257-ąją lietuvių policijos batalioną. 3-ioji bataliono kuopa turėjo pereiti į 2-ąją batalioną (kaip 4-oji šio bataliono kuopa). Garliavoje objektus sauganti dalis 1-osios kuopos turėjo būti priskirta 9-ajam batalionui.

578 S. Keparučio 1950 07 05 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 25068/3, l. 43, 44.

579 A. Rimkos 1951 05 23 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 35765/3, l. 21.

Lietuvių policijos batalionuose
tarnavęs kpt. Vaitiekus Steponkus
(LCVA)

Bataliono kareiviai ir karininkai perkelti į įvairius lietuvių policijos batalionus: kpt. Antanas Ruzgys – į 253-įjį, kpt. V. Steponkus ir vyr. ltn. Juozas Kamentavičius (tuo metu jie kalėjo Lukiškių kalėjime) – į 1-ąjį, ltn. Šimkus – į 257-ąjį. Į 257-ąjį lietuvių policijos batalioną perkelti 6 karininkai, 70 puskarininkių ir 115 kareivių; į 2-ąjį – 2 karininkai, 33 puskarininkiai ir 72 kareiviai; į 9-ąjį – 1 karininkas, 13 puskarininkių ir 21 kareivis; į 1-ąjį – 2 karininkai ir į 253-įjį batalioną – 1 karininkas. 7-ojo bataliono ryšių karininkas kpt. Reininghausas perkeltas į 257-ąjį batalioną⁵⁸⁰. Taip 7-asis lietuvių policijos batalionas nustojo egzistuoti.

Po karo sovietai suėmė ir nuteisė nemažai buvusių 4(7)-ojo bataliono karių. Kai kuriems jų skirta mirties bausmė. Buvusį bataliono vadą kpt. J. Semašką (g. 1907 m.) Vilniaus apygardos karo tribunolas 1946 m. spalio 13 d. nuteisė mirties bausme – sušaudyti. Nuosprendis įvykdytas 1947 m. sausio 21 d. Vilniuje⁵⁸¹. Buvęs bataliono 4-osios kuopos vadas V. Steponkus (g. 1909 m.) Pabaltijo karinės apygardos karo tribunolo 1951 m. vasario 13 d. nuosprendžiu nuteistas mirties bausme – sušaudyti. Nuosprendis įvykdytas 1951 m. birželio 7 d. Vilniuje⁵⁸². Buvęs bataliono 4-osios kuopos vrš. Aleksandras Dagys (g. 1917 m.) 1950 m. lapkričio 24 d. Pabaltijo karinės apygardos karo tribunolo nuteistas mirties bausme – sušaudyti. Nuosprendis įvykdytas 1951 m. kovo 28 d. Vilniuje⁵⁸³. Buvęs bataliono 4-osios kuopos kareivis Vytautas Antanas Kavaliauskas (g. 1922 m.) Pabaltijo karinės apygardos karo tribunolo 1950 m. birželio 8 d. nuteistas mirties bausme – sušaudyti. Nuosprendis įvykdytas 1950 m. spalio 4 d. Vilniuje⁵⁸⁴.

580 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 12 27 įsakymas, LCVA, f. R-717, ap. 1, b. 1, l. 254–256.

581 J. Semaškos baudžiamoji byla, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-20071.

582 V. Steponkaus baudžiamoji byla, *ibid.*, b. 36532/3.

583 A. Dagio baudžiamoji byla, *ibid.*, b. 34466/3.

584 V. Kavaliausko baudžiamoji byla, *ibid.*, b. 42202/3.

Buvęs bataliono 4-osios kuopos kareivis Leonas Jucius (g. 1915 m.) Pabaltijo karinės apygardos karo tribunolo 1950 m. birželio 8 d. nuteistas mirties bausme – sušaudyti. Nuosprendis įvykdytas 1950 m. lapkričio 4 d.⁵⁸⁵ Buvęs bataliono 4-osios kuopos kareivis Aleksas Rimka (g. 1917 m.) Pabaltijo karinės apygardos karo tribunolo 1952 m. balandžio 23 d. nuteistas mirties bausme – sušaudyti. Nuosprendis įvykdytas 1952 m. rugpjūčio 13 d.⁵⁸⁶

5-asis lietuvių policijos batalionas

Bataliono suformavimas. 5-asis lietuvių policijos batalionas pradėtas formuoti 1941 m. rugpjūčio pabaigoje Kaune. Pirmasis įsakymas batalionui pasirodė rugpjūčio 28 d. Jį pasirašė bataliono vadas kpt. Juozas Kriščiūnas (tų metų spalio 9 d. jam suteiktas majoro laipsnis). Iš pradžių batalionas buvo vadinamas „pagalbinės policijos tarnybos batalionu“, o spalio 8 d. tapo apsaugos batalionu.

Laikinoji bataliono formavimo būstinė buvo įsikūrusi Kaune, Laisvės al. 3 (buvusiuose Ateitininkų namuose). Pirmieji į 5-ąjį batalioną priimti karininkai buvo kpt. Jonas Aleksa (1-osios kuopos vadas), kpt. Balys Narbutas (2-osios kuopos vadas), lttn. Jonas Austinskas (bataliono ginklininkas) ir j. lttn. Jurgis Smilgevičius (3-iosios kuopos būrio vadas). 5-ojo bataliono štabo viršininku ir bataliono vado pavaduotoju tapo mjr. J. Jurkūnas⁵⁸⁷. Į batalioną kasdien atvykdavo vis daugiau karininkų, puskarininkų ir eilinių. Savanoriai važiavo į Kauną beveik iš visos Lietuvos: Kretingos, Panevėžio, Šiaulių, Telšių ir kitų verbavimo punktų. Jie pasižadėdavo tarnauti batalione šešis mėnesius. Į batalioną stojo buvę Lietuvos kariuomenės karininkai, 1941 m. Birželio sukilimo dalyviai, patriotiškai nusiteikę eiliniai jaunuoliai. Rugpjūčio 27 d. į batalioną priimti tarnauti kpt. Vincas Mickeliūnas (ūkio viršininkas), kpt. Vaitiekus Steponkus (iždininkas), lttn. Jonas Austinskas (ginklininkas), lttn. Leonas Juodišius (1-osios kuopos būrio vadas), lttn. Stasys Bakšys (2-osios kuopos būrio vadas), j. lttn. Benediktas Dapkus (2-osios kuopos būrio vadas), j. lttn. Jurgis Smilgevičius (3-iosios kuopos būrio vadas)⁵⁸⁸. Rugpjūčio 29 d. į batalioną priimti lttn. Vytautas Milaševičius⁵⁸⁹ ir j. lttn. Povilas Teresas paskirti 3-iosios kuopos būrių vadais. Rugsėjo 1 d. į batalioną priimti 178, rugsėjo 2 d. – 44, rugsėjo

585 L. Juciaus baudžiamoji byla, *ibid.*, b. 41483/3.

586 A. Rimkos baudžiamoji byla, *ibid.*, b. 35765/3.

587 Įsakymas 5-ajam pagalbinės policijos tarnybos batalionui Nr. 1, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 235; J. Laucė, *Penktasis savisaugos batalionas*, Vilnius, 1998, p. 9.

588 Įsakymas 5-ajam pagalbinės policijos tarnybos batalionui Nr. 1, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 18, l. 196.

589 Įsakymas 5-ajam pagalbinės policijos tarnybos batalionui Nr. 2, *ibid.*, b. 3, l. 235.

3 d. – 93, rugsėjo 4 d. – dar 143 savanoriai⁵⁹⁰. Rugsėjo 8 d. žiniomis, batalione tarnavo 15 karininkų (1 majoras, 6 kapitonai, 4 leitenantai, 4 jaunesnieji leitenantai), 3 viršilos, 7 puskarininkiai, 110 jaunesniųjų puskarininkų, 404 grandiniai ir eiliniai, iš viso 524 kariai⁵⁹¹. Rugsėjo 12 d. į batalioną priimti kpt. Silvestras Normontas (žinių karininkas), kpt. A. Ruzgys, ltn. Zigmas Dauskursas (2-osios kuopos vado padėjėjas), j. ltn. Zigmas Budeliūnas (2-osios kuopos būrio vadas)⁵⁹². Bataliono išdininku (vėliau – vado adjutan-tu) paskirtas kpt. A. Ruzgys (vėliau perkeltas į 7-ąją batalioną).

1941 m. rugsėjo mėn. 5-ojo bataliono vadovybė buvo suformuota. Be jau minėtų pareigūnų, į ją dar įėjo kpt. B. Matulevičius (bataliono tiekimo viršininkas), kpt. V. Steponkus, kpt. Jonas Dauša (3-iosios kuopos vadas)⁵⁹³. Spalio 10 d. į batalioną dar buvo prašoma priimti ltn. Joną Paliulionį (3-iosios kuopos būrio vadu), ltn. Marijoną Petkūną (2-osios kuopos būrio vadu) ir j. ltn. Stasį Butkų (1-osios kuopos būrio vadu)⁵⁹⁴.

Batalionas buvo dislokuotas Šančiuose, buvusiose Lietuvos kariuomenės kareivinėse. Kareiviai saugojo įvairius batalionui priklausančius pastatus (kareivines, arklidę, maisto produktų rūšį, kalvę, pirtį). Sargybiniai privalėjo neprileisti prie saugomų objektų civilių gyventojų ir neturinčių leidimo kareivių, saugoti nuo sunaikinimo valdišką turtą⁵⁹⁵. Vykdyti įvairių užduočių iš Kauno bataliono kariai buvo siunčiami ir į kitas Lietuvos vietas: 6 kariai vyko į Rokiškį pargabenti daiktų, 7 kariai – į Jurbarką konvojuoti sovietinių karo belaisvių⁵⁹⁶.

Bataliono kareiviai buvo aprenkti Lietuvos kariuomenės uniformomis ir ant rankovių nešiojo šilkinius raiščius su vokišku užrašu „Hilfspolizei“ (pagalbinė policija). Laisvu nuo tarnybos laiku kareiviai galėjo skaityti, rašyti, miegoti arba vaikščioti po miestą. Vakarinio patikrinimo nebūdavo. Drausmė batalione nebuvo griežta. Per užsiėmimus kareiviai mokėsi rikiuotės, buvo supažindinami su ginklais. J. ltn. P. Tereso vadovaujamas būrys buvo išsiųstas į Alytų saugoti sovietinių karo belaisvių⁵⁹⁷. 1941 m. lapkričio pabaigoje prie 5-ojo bataliono prijungta ltn. Juozo Vainausko vadovaujama atskiroji transporto kuopa (109 vyrai). Ltn. J. Vainauskas iš pradžių buvo būrio vadas, o 1943 m. tapo 5-ojo bataliono 1-osios kuopos vadu⁵⁹⁸.

590 Ibid., l. 237–246.

591 5-ojo bataliono sudėties žinios (1941 09 08), *ibid.*, ap. 2, b. 5, l. 27.

592 5-ojo bataliono vado 1941 09 12 raportas Kauno karo komendantui, *ibid.*, ap. 1, b. 18, l. 229.

593 5-ojo bataliono 1941 m. rugsėjo mėn. algų mokėjimo sąrašas, *ibid.*, f. R-663, ap. 1, b. 1, l. 6.

594 5-ojo bataliono vado 1941 10 10 raportas Kauno komendantui, *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 18, l. 335.

595 J. Laucė, *op. cit.*, p. 11–13.

596 5-ojo bataliono vado 1941 10 11 raportas Kauno karo komendantui, LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 5, l. 152.

597 Įsakymas 5-ajam batalionui Nr. 29 (1941 09 25), *ibid.*, ap. 1, b. 3, l. 263.

598 J. Laucė, *op. cit.*, p. 13, 14; Įsakymas 5-ajam batalionui Nr. 51, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 297–298.

Bataliono veikla Rusijoje. 1941 m. lapkričio mėn. 5-asis batalionas ėmė rengtis kelionei į Rusiją. Apie lapkričio 28 d. trys bataliono kuopos (apie 500 karių) keliolika autobusų iš Kauno per Daugpilį atvyko į Solcus (Novgorodo sr.). Čia lietuviai buvo apginkluoti šautuvais ir rusiškais lengvaisiais kulkosvaidžiais. Solcuose batalionas buvo išsklaidytas. 1-oji kuopa paskirta saugoti šiaurinės Ilmenio ežero pakrantės nuo sovietinių dalinių antpuolių. Nors kuopa pateko į priekines linijas, bet sovietų daliniai stovėjo kitoje Ilmenio ežero pusėje (maždaug už 30 km). Iš dešinės kuopos kaimynai buvo vokiečiai, iš kairės – Ispanijos kariuomenės Mėlynosios divizijos kariai. Vienas kuopos būrys buvo perkeltas į Novgorodą ir perduotas vietos vokiečių komendantūros žinion⁵⁹⁹. 1942 m. sausio mėn. du 1-osios kuopos būriai (vadai J. Vainauskas ir lt. Eduardas Brazys) buvo išsiųsti į Demjanską (Novgorodo sr.) nugabenti į priekines fronto linijas šaudmenų. Jiems vykdant užduotį sovietai pralaužė fronto liniją ir šie lietuvių bataliono 1-osios kuopos būriai kartu su dideliais vokiečių 16-osios armijos daliniais pateko į apsuptį, kurioje išbuvo iki 1942 m. vasaros pradžios. Būdami apsupti, lietuvių būriai saugojo Chmelio kaimą, kurio sovietai nė karto nemėgino pulti. 1942 m. vasaros pradžioje vokiečių kariuomenė pralaužė sovietų apsupties žiedą ir susijungė su pagrindiniais daliniais. Kartu su vokiečiais iš apsupties išsivadavo ir du 5-ojo bataliono 1-osios kuopos būriai. Vokiečių vadovybė įsteigė pasižymėjimo ženklą už Demjansko gynybą – skydą su užrašu „Demjansk“, kuriuo buvo apdovanoti ir apsuptyje buvę 5-ojo bataliono kariai⁶⁰⁰. Vėliau 5-ojo bataliono 1-oji kuopa buvo paskirta į Dedovičius (Pskovo sr.) saugoti geležinkelio linijos ir tiltų tarp Korolkovo ir Platoveco stočių. Dedovičiuose įsikūrė ir bataliono štabas⁶⁰¹.

2-oji bataliono kuopa 1941–1942 m. žiemą saugojo Loknios–Cholmo kelio ruožą tarp Podberežjos ir Juchново. Tą žiemą bataliono kariams teko ištverti nepaprastai stiprius šalčius. Tarp Cholino ir Loknios buvo susidaręs siauras kelių dešimčių kilometrų ilgio koridorius, kurį nuolat puldinėjo sovietai siekdami atkirsti ir sunaikinti jo gynėjus. 1942 m. sausio pabaigoje 2-oji kuopa gavo įsakymą užimti svarbų kaimą, kurį anksčiau nesėkmingai šturmavo vokiečių kareivių kuopa. Puolimui vadovavo 2-osios kuopos vadas lt. Jonas Balčiūnas ir j. lt. Vytautas Draugelis. Kuopa sėkmingai įvykdė užduotį. Įnirtingai besipriešinančius raudonarmiečius kuopos kariai išvarė iš kaimo granatomis. Lietuvių nuostoliai buvo nedideli: 4 ar 5 kareiviai žuvo ir 8–10 buvo sužeisti. Sovietų pusėje apie 30 kareivių žuvo, apie 20 buvo sužeista ir apie 10 pasidavė į nelaisvę. Puolimo metu žuvo ir rusų kuopos vadas, keli kaimo gyventojai. Kitą dieną sovietų slidinin-

599 LCVA, f. R-663, ap. 1, b. I, l. 22–24; J. Vainausko-Vainiaus 1950 07 01 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-19510, l. 20–21.

600 J. Laucė, op. cit., p. 16–18; J. Vainausko 1960 02 09 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 46360/3, t. 2, l. 2.

601 J. Vainausko 1960 02 09 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 46360/3, t. 2, l. 2; J. Laucė, op. cit., p. 23–24.

kai mėgino atsiimti kaimą, bet 2-osios kuopos kariai juos atmušė. Per kautynes buvo sunkiai sužeistas kuopos vadas lttn. J. Balčiūnas, žuvo pora eilinių. Kuopos vadu tapo j. lttn. V. Draugelis⁶⁰². Po kurio laiko 2-oji kuopa buvo perkelta į kaimą prie Lovatės. Čia buvo dislokuota ir vokiečių kuopa. Vokiečiams ir lietuviams kartą teko atremti smarkų rusų puolimą. Ypač skaudžiai nukentėjo vokiečių kuopa. 1942 m. pavasarį vokiečiai iš Cholmo pasitraukė Loknios miesto link. Lietuvių bataliono 2-oji kuopa persikėlė į Pažeravicų kaimą, esantį pusiaukelėje tarp Porchovo ir Loknios⁶⁰³.

Labiausiai pasisėkė 5-ojo bataliono 3-iajai kuopai. Ji visą žiemą ramiai praleido saugodama sandėlius ir kitus karinius objektus Lugos rajono Liuboljados (?) miestelyje. Su priešais susiremti neteko⁶⁰⁴.

1942 m. pavasarį daugumai bataliono kareivių baigėsi šešių mėnesių tarnybos laikas ir jie padavė raportus dėl atleidimo iš tarnybos. Bet vokiečių vadovybė, remdamasi privalomosios darbo tarnybos okupuotų Rytų kraštų gyventojams įstatymu, neleido palikti bataliono. Tarnybos laiką buvo žadama įskaityti į darbo stažą⁶⁰⁵.

Gegužės pradžioje visas 5-asis batalionas susirinko dideliame Pažeravicų kaime ir įsikūrė mokyklos pastate. Tuo metu smarkiai pasikeitė bataliono vadovybė. Išvyko bataliono vadas mjr. J. Kriščiūnas ir jo pavaduotojas mjr. J. Jurkūnas. Laikinai batalionui vadovavo kpt. A. Ruzgys.

Netrukus batalione atsirado ryšių karininko pareigos. Pirmuoju jo ryšių karininku tapo SS ir policijos kpt. G. Beyeris. Jo štabe dirbo keli vokiečių policijos pareigūnai, tarp jų – tiekimo viršininkas Eicheris. Susipykęs su naujuoju bataliono vadu kpt. Pranu Počebutu, G. Beyeris po kelių mėnesių buvo iškeltas į kitą lietuvių policijos batalioną, bet po gero pusmečio vėl grąžintas į 5-ąją. Į kitą tarnybos vietą išsiųstas ir kpt. P. Počebutas⁶⁰⁶.

Nuo 1942 m. vasaros iki 1944 m. pradžios 5-asis batalionas Dedovičių rajone saugojo geležinkelio linijas. Batalionui buvo pavesta dalis strateginio geležinkelio, jungiančio Dno miestą su Novosokolnikų geležinkelio mazgu (abu miestai Pskovo srityje). Šiuo geležinkeliu buvo permetami vokiečių kariuomenės daliniai iš Šiaurės fronto į Pietų frontą ir atvirkščiai.

Palei geležinkelį kas du trys kilometrai buvo įrengti atsparos punktai su keliolikos kareivių įgula. Punktą sudarė keli bunkeriai, sutvirtinti keliomis rąstų eilėmis ir storu žemės sluoksniu. Bunkerius juosė spygliuotos vielos užtvaros. Kiekviename punkte buvo po lengvąjį arba sunkųjį kulkosvaidį⁶⁰⁷. Atsparos punktai buvo pajėgūs atremti

602 J. Vainausko 1960 02 09 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 46360/3, t. 2, l. 2 a. p.

603 J. Laucė, op. cit., p. 29–31.

604 Ibid., p. 31–34.

605 P. Ambraziūno 1950 12 19 tardymo protokolas, ibid., l. 127–128, 129–133.

606 J. Laucė, op. cit., p. 34.

607 Ibid., p. 35–38.

5-ojo lietuvių policijos bataliono
vadas kpt. Juozas Kriščiūnas
(LKKAS)

gausesnių priešo jėgų antpuolius. Bataliono kareiviams teko susidurti su sovietiniais partizanais – jie vis dažniau sprogdino geležinkelį, puldinėjo jį saugančius vokiečių ir lietuvių karius.

1942 m. rugpjūčio 26 d. duomenimis, 5-ajame batalione tarnavo 13 karininkų, 93 puskarininkiai ir 210 eilinių. Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. lapkričio 30 d. įsakymu batalione tarnavęs kpt. A. Ruzgys buvo perkeltas į 12-ąjį batalioną ir tapo jo vadu⁶⁰⁸.

Antrojoje 1942 m. pusėje 1-osios kuopos vadu tapo j. ltn. J. Vainauskas (šias pareigas ėjo iki batalioną išformuojant), 2-osios kuopos vadu – j. ltn. Norbertas Jokūbauskas (vadovavo iki batalionas buvo nuginkluotas), 3-iajai kuopai iki 1944 m. vadovavo vyr. ltn. Jonas Vaičaitis⁶⁰⁹.

1942 m. lapkričio mėn. 5-ojo bataliono vadas parašė raportą vokiečių armijos užnugario srities Nr. 584 komendantui dėl lietuvių batalionų kariams daromų skriaudų ir išdėstė lietuvių karių prašymus:

„1. Ištesėti duotą pasižadėjimą dėl ištarnauto laiko ir bendrai šią tarnybą sutvarkyti, išleidžiant atitinkamą įstatymą.

2. Suteikti lietuviui kareivio teises tarptautine prasme ir neslėpti jo čia buvimą.

3. Įstatymo keliu suteikti mums pilnas kareivio teises, kokias turi kitų laisvų Europos tautų savanoriai, dalyvaujantieji šiame kare.

<...>

6. Paskirti visiems Lietuvos batalionams bendrą vadą. Išimti lietuvių fronto batalionus iš Tvarkos Policijos Vado Lietuvoje priklausomybės ir priskirti tiesioginiai artimiausiam kariniam viršininkui.

608 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 11 30 raštas dėl karininkų perkėlimų ir atleidimų, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 3.

609 P. Ambraziūno 1950 10 30 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 40947/3, l. 48.

<...>

8. Pakeisti batalioną su bet kuriuo tėvynėje esančiu batalionu bent dviejų mėnesių laikui.

9. Pakelti kareivio atlyginimą iki 200 RM mėnesiui.

10. Duoti priesaikai tinkamą ir garbingą formulę.

11. Suteikti teisę užsitarnauti karinius ordinus ir ženklus, kaip kad tokius turi kitų tautų savanoriai.

12. Įvesti tinkamą ir garbingą uniformą, kaip ir kitiems savanoriams, ir tiktai pilną uniformą, bet ne dalinę.

13. Leisti ant rankovių nešioti tautines spalvas.

14. Uždrausti žemesniems viršininkams negarbingai elgtis su lietuviais ir juos nežeminti vietos civilių gyventojų akyse.

15. Suteikti lietuviui karininkui tinkamas teises, uniformą ir iki reikiamo lygio pakelti jo autoritetą.

16. Daugiau pasitikėti lietuviu karininku, panaikinti neaprežtą ryšių karininko kompetenciją. Neleisti jam kištis į bataliono vadovavimą ir jo pareigas aprėžti tik ryšių karininko pareigomis ir kompetencija, kiek tas liečia lietuvių santykius su vokiškomis įstaigomis.

<...>

19. Paaiškinti kariams, ką jie gaus N. Europoje už šią tarnybą.

20. Išimti iš priklausomybės policijai ir priskirti kariuomenės viršininkams tiesioginiai.⁶¹⁰

Nors 5-ojo lietuvių policijos bataliono vadovybė dėjo pastangų, batalionas ir toliau liko tarnauti Rusijoje. Jo tarnyba čia 1942 m. buvo gana sėkminga. Nors kai kuriems bataliono padaliniais teko būti apsuptyje ir priekinėse kovos linijose, lietuvių nuostoliai buvo gana menki: žuvo mažiau nei 10 kareivių, po keliolika kareivių sužeista ir dezertyravo⁶¹¹.

1943 m. labai suaktyvėjo vadinamasis bėgių karas. Raudonieji partizanai dažnai sprogdindavo geležinkelį ir lietuvių bataliono saugomame ruože. Būdavo, kad jie užpuldavo ir geležinkelio sargybinius, nors atsparos punktus pulti vengė. Tais metais bataliono 1-osios kuopos kareiviai Platoveco–Minkovo atkarpoje kelis kartus susidūrė su partizanais, bet didesnių kautynių neįvyko. Tuo laikotarpiu sovietiniai partizanai nušovė 2 šios kuopos kareivius⁶¹².

Iki 1943 m. vidurio 5-ojo bataliono kariai nešiojo lietuviškas uniformas, o tų metų vasarą buvo perrengti vokiečių kariuomenės uniformomis su skiriamaisiais ženklais⁶¹³.

610 J. Laucė, op. cit., p. 43; 5-ojo bataliono vado raportas 584-osios vokiečių armijos užnugario srities komendantui (1942 m. lapkritis), LCVA, f. R-739, ap. 1, b. 2, l. 22–23.

611 J. Laucė, op. cit., p. 42–43.

612 J. Vainausko 1960 02 09 ir 1960 03 07 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 46360/3, t. 2, l. 3, 8, 9.

613 J. Vainausko 1950 06 02 tardymo protokolas, ibid., b. P-19510, l. 30.

1943 m. rugpjūčio mėn. 5-ojo bataliono vadu paskirtas kpt. (vėliau – mjr.) P. Ambraziūnas vadovavo iki pat bataliono veiklos pabaigos⁶¹⁴. Bataliono vado adjutantu ir raštinės viršininku paskirtas vyr. lttn. Juozas Rimkevičius šias pareigas ėjo iki 1944 m. vasaros.

1943–1944 m. žiemą 5-ajame batalione buvo suformuotas specialusis kovos su raudonaisiais partizanais būrys – jagdkomanda. 35 kareivių būrys buvo dislokuotas Belozarevo kaime (1 km už Dedovičių), jam vadovavo lttn. E. Brazys. Gera ginkluota ir aprūpinta slidėmis jagdkomanda nieko reikšmingesnio nenuveikė ir greitai buvo išformuota⁶¹⁵.

Nors Rusijoje 5-ojo bataliono kariai ėjo sargybą aktyvių partizanų veiksmų rajonuose, bet patirti nuostoliai buvo nedideli. 1943 m. žuvo mažiau nei 10 bataliono karių, sužeistųjų ir dezertyrų skaičius nežinomas. Prarėtėjusias eiles batalionas papildė lietuviais, tarnavusiais įvairiuose vokiečių daliniuose pagalbiniais darbininkais (vežikais, krovikais, virėjais ir pan.)⁶¹⁶.

Batalionas baigiantis karui. 1944 m. pradžioje sovietų kariuomenė pralaužė Leningrado blokadą ir pradėjo stumti vermachta į vakarus Pabaltijo link. Kartu su vokiečių kariuomene traukėsi ir 5-asis batalionas. Maždaug tų metų vasarį bataliono vadas mjr. P. Ambraziūnas gavo įsakymą judėti Daugpilio kryptimi. Batalionas traukėsi kelias savaites ir kovo mėn. pasiekė Švenčionėlius. Čia vokiečių karinė vadovybė leido lietuviams mėnesį pailsėti. Vietos gyventojai bataliono kariams suruošė gausias vaišes. Paskui bataliono štabas su 1-ąja ir 2-ąja kuopomis apsistojo Antalieptėje, o 3-ioji kuopa – Daugailiuose. Batalionas tęsė karinius mokymus, buvo papildytas naujokais ir apginkluotas naujais prancūziškais ginklais⁶¹⁷.

1944 m. gegužės pradžioje 5-asis batalionas gavo įsakymą vykti į Ostrovo rajoną (Pskovo sr.) saugoti geležinkelį. Kariai iš Švenčionėlių traukiniu išvyko į paskirties vietą. Netoli Idricos stoties traukiniui užvažiavus ant minos žuvo psk. Tolusis. Pakeliui į paskirties vietą batalionas Opočkos (Pskovo sr.) rajone dalyvavo didelėje operacijoje prieš sovietinius partizanus, bet su jais nesusidūrė, nes partizanams pavyko naktį per pelkes ištrūkti iš apsupties⁶¹⁸.

Birželio mėn. sovietų kariuomenei pralaužus fronto liniją 5-asis batalionas ėmė trauktis į Latviją Rygos kryptimi. Po kelių dienų žygio lietuviai per Rėzeknę pasiekė

614 J. Laucė, op. cit., p. 39.

615 Z. Grincevičiaus 1951 08 20 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 19479/3, l. 83–85; J. Laucė, op. cit., p. 44.

616 J. Laucė, op. cit., p. 44–45.

617 P. Ambraziūno 1960 02 02 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 46360/3, t. 1, l. 214; J. Laucė, op. cit., p. 46–47.

618 P. Ambraziūno 1960 02 02 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 46360/3, t. 1, l. 214–214 a. p.; J. Laucė, op. cit., p. 47–48.

5-ojo lietuvių policijos bataliono štabo tiekimo viršininkas kpt. Balys Matulevičius (LCVA)

5-ojo lietuvių policijos bataliono 1-osios kuopos vadas kpt. Jonas Aleksa (LKKAS)

5-ojo lietuvių policijos bataliono 2-osios kuopos vadas kpt. Balys Narbutas (LKKAS)

Rygą ir toliau žygiavo Liepojos link. Liepos pabaigoje buvo gautas vokiečių karinės vadovybės įsakymas perimti Baltijos jūros pakrantės ruožo tarp Ventspilio ir Paviluostos apsaugą. Bataliono kariai dar mėgino prasiveržti į Lietuvą ir žygiavo Sedos kryptimi, bet sovietų kariuomenės buvo atkirsti ir pateko į Kuršo apsuptį. Tada batalionas grįžo į Liepoją ir iš ten nuvyko į paskirtąją pakrantės apsaugos barą prie Paviluostos. Lietuvių saugomame apie 20 km ilgio pajūrio ruože (Ventspilio kryptimi) tebuvo viena pakrančių apsaugos baterija. Kariai įsikūrė jau anksčiau įrengtuose atsparos punktuose ir bunkeriuose. Bataliono sargyboms buvo pavesta stebėti jūros akvatoriją ir pasirodžius prieš laivams pranešti vadovybei. Sargybiniai privalėjo neleisti jokioms valtimis ir laivams keltis į krantą arba išplaukti į jūrą⁶¹⁹.

Pakrantės apsaugos tarnyba buvo gana rami. Lietuvių saugomame ruože priešas nebandė išlaipinti desanto, nebuvo ir aviacijos antpuolių. Vis dėlto ir šiuo laikotarpiu būta aukų. Viename kaime bolševikų partizanai iš pasalų nušovė būrio vadą ltn. E. Brazi⁶²⁰.

1944 m. pabaigoje, maždaug gruodžio mėn., vokiečiai netikėtai 5-ąjį batalioną nuginklavo⁶²¹ (kai kurių buvusių karių liudijimu, tai įvyko 1945 m. pradžioje – vasario ar kovo mėn.). Kariai buvo išrikiuoti Paviluostoje. Pakrantės apsaugos vadas plk. Kohlīs perskaitė įsakymą dėl bataliono nuginklavimo ir kaltininkų nubaudo. Priežastis iš-

619 P. Ambraziūno 1960 02 02 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 46360/3, t. 1, l. 214 a. p.; J. Laucė, op. cit., p. 50–53.

620 Laucė, op. cit., p. 55.

621 P. Ambraziūno 1950 10 30 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 40947/3, l. 54; A. Luniaus 1960 10 25 tardymo protokolas, ibid., ap. 8, b. 158, l. 234.

formuoti batalioną buvo ta, kad lietuvių sargybiniai leisdavo civiliams latviams kateriais bėgti į Švediją (Gotlando salą). (Latviai, kuriems su lietuvių karių pagalba pavyko tai padaryti, vėliau bataliono karius prisiminė geru žodžiu. Valentinėos Lasmanės sudarytoje knygoje „Per jūrą 1944–1945 m.“ rašoma: „Apsaugos viršininkas buvo viršila Macijauskas – ramus, rimtas vyras. <...> Jis į Švediją vykti nenorėjo, bet pas juos slėpėsi vokiečių pašautas lietuvių laivo kapitonas Rimeikas [pavardė tikriausiai užrašyta netiksliai. – *Aut. past.*]. Jį reikėjo išgabenti į Švediją. Taip pat reikėjo paimti į valtis tuos lietuvius, kurie norėjo vykti į Švediją. Rimeiką išplukdė jau lapkričio 10 d. Tuo metu gimusią broliškų tautų draugystę vėliau palaikė ūkininkas Alfredas Bečas (Alfreds Bečss), kurio tėvas buvo lietuvis, taigi ir Alfredas kalbėjo lietuviškai. 1945 m. Stokholme susitikęs su telegrafistu Hercogu Jekabu, kuris buvo valtimi atvykęs į Švediją kovo 6 d., Vilnis sužinojo, kad keli lietuviai iš kranto apsaugos taip pat pasitraukė į Švediją, o viršila Macijauskas vokiečių buvo sušaudytas.“⁶²²) Vokiečiai suėmė apie dvidešimt I-osios kuopos kareivių. Tardymas truko kelias dienas. Vokiečių karo lauko teismas mirties bausme nuteisė 7 bataliono karius: vrš. Macijauską, grnd. Sendrių, eilinius Salicką, Joną Bašinską, Krausą ir kitus (pavardės nežinomos). Dar 11 karių nuteista išsiųsti į lagerį⁶²³.

Po kelių dienų teismo nuosprendis įvykdytas. Egzekucija vyko už Paviluostos miestelio. Pasmerktieji sušaudyti išrikiuoto bataliono akivaizdoje. Sušaudymui vadovavo lt. Bratėnas. Šaudė atrinkti I-osios kuopos kareiviai. Jiems buvo pagrasinta, kad jei nešaudys, bus išsiųsti į drausmės lagerius. Egzekuciją stebėjo vokiečių karininkas. Paskutinis buvo sušaudytas vrš. Macijauskas⁶²⁴. Įvykdžius bausmę paskelbtas įsakymas, išformuoto bataliono karius perkeliantis į kitus dalinius. Didesnioji 5-ojo bataliono dalis perkelta į 256-ąją lietuvių policijos batalioną (jo vadu paskirtas mjr. P. Ambraziūnas), kiti – į 13-ąją⁶²⁵. Taip tragiškai baigėsi 5-ojo lietuvių policijos bataliono istorija.

Išvados. 1941 m. rugsėji–lapkritį suformuotas ir apmokytas Kaune, 5-asis batalionas 1941 m. gruodį–1944 m. pradžioje tarnavo Rusijos Pskovo ir Novgorodo srityse, 1944 m. pavasarį–rudenį – Lietuvoje ir Latvijoje.

Visą tarnybos laiką batalionas vykdė apsaugos funkcijas – saugojo geležinkelius, kitus karinius objektus ir Baltijos jūros pakrantę. Nors kai kurie jo būriai stovėjo pirmosiose fronto linijose, buvo patekę į apsuptį, kovėsi su sovietiniais partizanais, bataliono patirti nuostoliai buvo nedideli: žuvo kelios dešimtys kareivių, dar keliasdešimt buvo sužeista arba dezertyravo. Priešingai nei kai kurie kiti lietuvių policijos batalionai, 5-asis batalionas nepadarė jokių karo nusikaltimų ir nebuvo įtrauktas į žydų ar kitų tautybių civilių gyventojų žudynes.

622 *Pari jurai 1944./45. g.*, Stockholm, 1993, p. 96.

623 A. Luniaus 1960 01 27 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 46360/3, t. 1, l. 96–97; P. Ambraziūno 1960 02 02 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 213–214; J. Laucė, *op. cit.*, p. 59.

624 J. Laucė, *op. cit.*, p. 60–63.

625 *Ibid.*, p. 63.

Batalionas išformuotas labai skausmingai: 7 kariai vokiečių karo lauko teismo sprendimu buvo sušaudyti, 11 įkalinta lageriuose ir kalėjimuose, kiti perkelti į 13-ąją ir 256-ąją batalionus. Prieš jokią kitą lietuvių policijos batalioną naciai nesigriebė tokių drastiškų priemonių.

8-asis lietuvių policijos batalionas

Bataliono suformavimas. 6-ąją lietuvių policijos batalioną Kauno apygardos štabas pradėjo formuoti 1941 m. lapkričio 11 d. Jo vadu paskirtas mjr. J. Jurkūnas⁶²⁶. Į batalioną savanoriais stojo jaunuoliai iš įvairių Lietuvos miestų – Šiaulių, Panevėžio, Rokiškio ir kt. Buvęs bataliono kareivis Petras Bitaitis paliudijo, kad vieną 1941 m. pabaigos dieną jis iš Šiaulių atvyko į Kauną ir stojo tarnauti į batalioną. Tą dieną jį užsirašė apie 80 jaunuolių⁶²⁷. Gruodžio 10 d. viena šio bataliono kuopų (5 karininkai, 146 puskarininkiai ir kareiviai) buvo perduota vermachto žinion ir išvyko iš Lietuvos⁶²⁸.

1942 m. vasario 15 d. įsigaliojo nauja Kauno apygardos batalionų numeracija: buvęs 6-asis apsaugos batalionas gavo 8-ąją numerį. Jam dar priskirtos Jonavos, Alytaus ir Vilkaviškio kuopos. Bataliono vadu liko mjr. J. Jurkūnas⁶²⁹. 1941 m. sausio mėn. į 8-ąją batalioną buvo perkelta apie 50 Rokiškio savisaugos dalinio (kuopos) karių. Batalionas buvo apgyvendintas Šančių kareivinėse⁶³⁰. Kaune kariai buvo kariškai mokomi.

Bataliono tarnyba Ukrainoje. 1942 m. pavasarį (kovo–balandžio mėn.) 7-asis, 8-asis ir 11-asis Kauno apygardos ir 4-asis Vilniaus apygardos batalionai išsiųsti į Ukrainą. Trys iš jų buvo panaudoti tiesiamo strateginio kelio Vinicos–Umanės–Kirovogrado atkarpos apsaugai. 8-ojo bataliono užduotis buvo saugoti karo belaisvius ir civilius gyventojus, naudojamus strateginio kelio statybai Litino–Vinicos–Umanės ruože. Kiekviena kuopa buvo išskirstyta į smulkesnes grupes pagal karo belaisvių ir civilių gyventojų stovyklų, išdėstytų palei tiesiamą kelią, skaičių kuopai skirtame 80–100 km ruože. Buvusio bataliono kareivio Augustino Meškausko liudijimu, 8-asis batalionas iš Kauno į Ukrainą važiavo traukiniu iki Kirovogrado miesto. Ten batalionas atvyko 1942 m. balandžio 7 ar 8 d.

626 Kauno apygardos savisaugos daliniams įsakymas Nr. 5 (1941 12 04), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 308–309.

627 P. Bitaičio 1949 05 04 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47688/3, t. 1, l. 24 a. p.

628 Kauno apygardos savisaugos daliniams įsakymas Nr. 6 (1941 12 11), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 306–307.

629 Kauno apygardos savisaugos daliniams įsakymas Nr. 9 (1942 02 15), *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 101, l. 16–17.

630 P. Pilkausko 1949 05 12 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47688/3, t. 1, l. 151 a. p.

6(8)-ojo lietuvių policijos
bataliono vadas mjr.
Juozas Jurkūnas (LKKAS)

Lietuvių policijos batalionuose
tarnavęs kpt. Juozas Butėnas
(VDKM)

4-oji bataliono kuopa (vadas ltn. Juozas Maceina) ir štabas buvo palikti Kirovgrade ir apsistojo netoli geležinkelio stoties. Kuopos kareiviai gavo užduotį saugoti greitkelio tiesėjus. Darbininkus į darbą atvarydavo vietos policininkai, o lietuviai saugodavo juos darbo metu. Pasibaigus darbo dienai, vietos policininkai vėl ateidavo pasiimti darbininkų. Ši tarnyba truko apie devynis mėnesius, kol buvo nutiesta kelio atkarpa iki Aleksandrijos miesto (120–150 km nuo Kirovogrado). Tada 4-oji kuopa buvo perkelta prie medienos paruošos karinių objektų statybai darbų. Kuopos kareiviai čia irgi saugojo dirbančius vietos valstiečius, į darbą pristatomus kaimų seniūnų. Tarnyba truko apie aštuonis mėnesius, paskui 4-oji bataliono kuopa vėl grąžinta į Kirovogradą⁶³¹.

3-ioji bataliono kuopa (vadas kpt. Juozas Butėnas), išskaidyta mažomis grupėmis, Kirovogrado apylinkėse saugojo kelius ir šaudmenų sandėlius⁶³². Kiti bataliono padaliniai saugojo sovietinių karo belaisvių stovyklas Kirovgrade, Novoukrainkoje (Kirovogrado sr.) ir kitur.

Novoukrainkoje ilgą laiką (1942–1943 m.) dislokavosi 2-oji bataliono kuopa, kuriai vadovavo ltn. Alfonsas Šernas ir j. ltn. Petras Petrušaitis⁶³³. Ltn. Petro Bulotos vadovaujamos kuopos štabas buvo įsikūręs Aleksandrivkos mieste. Vienas šios kuopos būrys (vadas psk. Vladas Durasevičius), apsistojęs Pavlivkos kaime, prižiūrėjo greitkelio atkarpoje Kremenčiugas–Umanė dirbančius darbininkus⁶³⁴.

631 A. Meškausko 1949 11 28 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 17055/3, l. 12–13 a. p.; V. Durasevičiaus 1945 07 26 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 44808/3, l. 14 a. p.

632 P. Bitaičio 1949 05 04 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47688/3, t. 1, l. 24 a. p.–25.

633 V. Durasevičiaus 1945 07 05 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 44808/3, l. 10.

634 V. Durasevičiaus 1945 07 26 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 15.

Lietuvių policijos batalionuose tarnavęs
kpt. Pranas Počebutas (LCVA)

1943 m. dalis 8-ojo bataliono buvo perkelta į Brovarų miestą netoli Kijevo. Čia lietuvių kariai saugojo gyventojus, atvarytus kasti prieštankinių griovių, taip pat geležinkelius ir geležinkelio tiltus⁶³⁵. Tų metų sausio mėn. vokiečių vadovybės įsakymu atrinkti apie šimtas bataliono kareivių buvo išsiųsti į Vieną. Čia lietuviai apie pusę metų mokėsi ugniagesybos, o pasibaigus mokymams grąžinti tarnauti į Kauną⁶³⁶.

Didžioji 8-ojo bataliono dalis buvo dislokuota Umanėje ir jos apylinkėse⁶³⁷. 1942 m. rugpjūčio 26 d. žiniomis, batalione tarnavo 15 karininkų, 52 puskarininkiai ir 416 kareivių⁶³⁸. 3-ioji bataliono kuopa, taip pat išmėtyta nedidelėmis grupėmis po įvairius Umanės apylinkių kaimus, saugojo kelio darbus dirbančius ukrainiečius⁶³⁹.

8-ojo bataliono kariai dėvėjo lietuviškas uniformas, kol 1943 m. buvo pervilkti vokiečių žandarmerijos uniformomis. Tarnaudami Umanėje, lietuvių kariai davė priešaišką ištikimai tarnauti Trečiajam reichui. Apie 15 bataliono 3-iosios kuopos kareivių buvo pasiųsta į Hrodzevės miestelį ir apsistojo vietos mokykloje. Čia lietuviai taip pat saugojo remontuojančius kelių vietos gyventojus⁶⁴⁰.

1943 m. sausio mėn. 8-ojo bataliono štabas ir dvi jo kuopos buvo perkeltos į „Šiaurės“ armijų grupės 4-ąją tranzitinę stovyklą, kur saugojo belaisvius. Gegužės mėn. dalis bataliono dislokavosi Pokrovskos kaime netoli Umanės. Čia kareiviai taip pat saugojo kelio darbininkus. Tais pat metais batalionas (neaišku, ar visas) buvo pasiųstas į Godno

635 P. Dvelio 1948 06 09 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 36332/3, l. 12–13.

636 A. Meškausko 1949 11 28 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 17055/3, l. 14.

637 P. Stankeras, *Lietuvių policija 1941–1944 metais*, p. 131.

638 Lietuvių policijos batalionų dislokavimo schema (1942 08 26), LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 102, l. 28.

639 P. Pilkausko 1949 05 12 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47688, t. 1, l. 152–152 a. p.

640 V. Kilbausko tardymo protokolas (be datos), *ibid.*, b. P-16970, l. 35–35 a. p.

miestą, esantį apie 30 km nuo Kremenčiugo, kur kariai buvo kariškai mokomi. Maždaug po trijų mėnesių, lapkričio pradžioje, batalionas išvyko į Gaisino miestą (Vinicos sr.). Čia gauta užduotis saugoti kolūkius ir kaimus nuo sovietinių partizanų. 3-ioji bataliono kuopa buvo perkelta į Kijevo priemiestį Darnicą ir čia saugojo stovyklą, kurioje buvo laikomi nusižengę vermachto kareiviai. 1943 m. vasarą netoli Kijevo buvo dislokuota ir 2-oji bataliono kuopa. Rugsėjo pabaigoje visas 8-asis batalionas buvo sutelktas Gaisine ir apie mėnesį poilsavo, o vėliau saugojo sovietinių karo belaisvių stovyklą, dirbančius karo belaisvius ir tiltą.

Apie bataliono patirtus nuostolius žinių išliko labai mažai. 1943 m. vasarą kovose su bolševikais žuvo eiliniai Pranas Počinkus ir Adolfas Paberžis⁶⁴¹.

Bataliono išformavimas. Istorikas P. Stankeras tvirtina, kad 8-asis batalionas buvo išformuotas 1943 m. lapkričio 20 d.⁶⁴² Bet kai kurių buvusių bataliono kareivių parodymai liudija, kad 1944 m. sausio mėn. batalionas (neaišku, ar visas, ar tik atskiri jo padaliniai) buvo perkeltas į Lvovo apylinkes, kur dalis jo kareivių tarnavo iki kovo mėn.⁶⁴³

9-asis lietuvių policijos batalionas

Bataliono suformavimas. 9-asis lietuvių policijos batalionas suformuotas iš atskirų transporto, technikos, statybos kuopų, autokuopos, reprezentacinės kuopos, kavalerijos būrio ir orkestro⁶⁴⁴. 1941 m. lapkričio 3 d. įsakyme Kauno apygardos savisaugos daliniams nurodyta, kad Kauno apygardai, be kitų dalinių, yra pavaldžios ir atskirosios transporto, technikos ir statybos kuopos bei pusė autokuopos⁶⁴⁵. Pirmu laikinuoju bataliono vadu tapo kpt. Mikas Slyvėnas-Slyvauskas (vadovavo iki 1942 m. birželio 3 d.).

Technikos kuopa. Technikos kuopą 1941 m. lapkričio–1942 m. sausio mėn. suformavo M. Slyvėnas-Slyvauskas, kuris įstojo į batalioną 1941 m. rudenį mjr. S. Kviecinsko kvietimu. Technikos (arba techninės pagalbos) kuopa buvo sudaryta daugiausia iš 250-ojo bataliono ir 251-ojo bataliono 3-iosios kuopos karių. Iš pradžių vyrai ginklų neturėjo ir dirbo įvairius ūkio, techninius darbus (remontavo butus, gabeno baldus į vokiečių policijos karininkų butus, kariniuose sandėliuose rūšiavo šaudmenis, minas ir t. t.).

641 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 08 03 įsakymas, LCVA, f. R-658, ap. 1, b. 2, l. 31.

642 P. Stankeras, *Lietuvių policija 1941–1944 metais*, p. 131; A. Mikalausko 1948 12 24 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 37101/3, t. 1, l. 92–93; P. Juškos 1944 10 27 tardymo protokolas, ibid., b. 1365/3, l. 18 a. p.; P. Pilkausko 1949 05 12 tardymo protokolas, ibid., b. 47688, t. 1, l. 152 a. p.

643 A. Mikalausko 1948 12 24 tardymo protokolas, ibid., b. 37101/3, t. 1, l. 93.

644 Kauno apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 9 (1942 02 15), LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 101, l. 16–17.

645 Kauno apygardos savisaugos daliniams įsakymas Nr. 3 (1941 11 03), ibid., b. 3, l. 111.

9-ojo lietuvių policijos bataliono vadas kpt. Mykolas Slyvėnas su žmona (LKKAS)

Kuopą apginklavus šautuvais, jos kareiviai saugojo geležinkelius, Garliavos geležinkelio tiltą, kelius ir kitus objektus⁶⁴⁶. 1942 m. birželio pabaigoje laikinai vadovauti technikos kuopai paskirtas j. ltn. J. Ramanauskas⁶⁴⁷. Rugsėjo pirmojoje pusėje kuopa (2 karininkai ir 90 kareivių) buvo komandiruotėje Latvijoje. Grįžusi apsistojo Kaune, Seimo g. 2⁶⁴⁸.

1942 m. rugpjūčio mėn. 9-ąjį batalioną sudarė 28 karininkai, 163 puskarininkiai ir 356 eiliniai. 1943 m. kovo 19 d. žiniomis, jame tarnavo 31 karininkas, bataliono vadas buvo mjr. Vaclovas Narbutas. Bataliono štabas ir kareivinės buvo įsikūrę Kaune, Šančiuose, kai kurie bataliono padaliniai įvairiu metu dislokavosi Jonavoje, Vilkaviškyje ir kitose Lietuvos vietose⁶⁴⁹. 9-ojo bataliono kariai ant kairės rankos pešiojo skydo formos antsiuvus su Lietuvos vėliavos spalvomis⁶⁵⁰. 4-oji bataliono kuopa (vadas kpt. Albertas Malskaitis) saugojo geležinkelio atkarpą Vilkaviškis–Kybartai–Pilviškiai. Kuopos štabas

646 M. Slyvėno 1945 04 09 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-8249, l. 13 a. p.–14.

647 Kauno apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 40 (1942 06 25), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 86.

648 Įsakymas LSD Nr. 52 (1942 09 16), *ibid.*, l. 40.

649 LSSR KGB pažyma apie 9-ąjį lietuvių policijos batalioną (be datos), LYA, f. K-1, ap. 58, b. 35094/3, nenumeruotas.

650 L. Montvilo 1947 06 05 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 43075/3, l. 15.

buvo įsikūręs Vilkaviškyje. Kuopos kareiviai taip pat patruliavo mieste ir saugojo kalėjimą⁶⁵¹. Iš buvusių bataliono karių parodymų sovietų saugumui matyti, kad dauguma jų dirbo įvairius remonto darbus, saugojo svarbius karinius ir ūkinius objektus (pvz., Aleksoto tiltą per Nemuną). Bataliono kareiviai gaudavo 150–200 RM mėnesinį atlyginimą⁶⁵². Bataliono ryšių karininkas buvo policijos sekretorius Rehbeinas⁶⁵³.

Autokuopa. Šio 9-ojo lietuvių policijos bataliono padalinio vadas iš pradžių buvo pavaldus 1-ojo lietuvių policijos bataliono vadui, o nuo 1941 m. rugsėjo 20 d. – lietuviui Kauno komendantui. Rugsėjo 19 d. autokuopos vado įsakymu kuopos vado padėjėju (pavadootoju) buvo paskirtas kpt. Bronius Armonas, ūkio viršininku – lt. Albinas Repšys, raštvedžiu – j. lt. Stasys Briedikis, 1-ojo būrio vadu – j. lt. Vincas Mažeika, 2-ojo būrio vadu – j. lt. J. Ramanauskas⁶⁵⁴.

Remiantis išlikusiais įsakymais Kauno apygardos policijos batalionams iš dalies galima atkurti ir Kaune įsikūrusios autokuopos istoriją. 1941 m. rugsėjo 22 d. kuopos vado kpt. Dionizo Meižio įsakyme rašoma, kad kuopą sudaro štabas (4 kareiviai), 1-asis (43 kareiviai) ir 2-asis (39 kareiviai) transporto būriai, remonto būrys (27 kareiviai) ir ūkio būrys (18 kareivių)⁶⁵⁵. Tų metų rudenį autokuopos kariai Kaune aptarnavo (vežiojo įvairius krovinus) vokiečių 11-ąją rezervinės policijos batalioną ir kitas vokiečių policijos įstaigas⁶⁵⁶.

1941 m. rugsėjo pradžioje autokuopa dislokavosi Žaliakalnyje ir dar tik rengėsi kareivines, virtuvę ir valgyklą, nes gavo labai prastas patalpas įsikurti. Buvo statomas garažas, nes visi automobiliai tuo metu stovėjo lauke. 4–5 mln. rb vertės kuopos turtas buvo didesnis už bet kurio pėstininkų bataliono⁶⁵⁷. Autokuopos karininkai, viršilos ir puskarininkiai gyveno privačiuose butuose netoli tarnybos vietos. Iš vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono vado mjr. F. Lechthalerio įsakymo matyti, kad nuo gruodžio mėn. autokuopos štabas (vadas kpt. B. Armonas), transporto būrys (vadas j. lt. J. Ramanauskas), remonto būrys (vadas vyr. mechanikas Bronius Šimukonis) ir ūkio būrys (vadas psk. Karolis Tamoševičius) buvo perkeltas vokiečių apsaugos policijos vado mjr. Buengerio žinion⁶⁵⁸.

Anot buvusio autokuopos vado pavadootojo kpt. B. Armono, autokuopos kariai daugiausia remontuodavo sugedusią karinę techniką – automobilius ir motociklus. Iki

651 V. Tiškevičiaus 1944 09 30 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 45482/3, l. 14.

652 V. Valkausko 1950 06 05 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 46435/3, l. 97.

653 Vokiečių tvarkos policijos vado 1942 03 31 įsakymas Nr. 4, LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 19, l. 112.

654 1941 09 19 įsakymas Nr. 1 autokuopai, *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 1 a.

655 1941 09 22 įsakymas Nr. 3 autokuopai, *ibid.*, l. 3–4.

656 1941 11 15 įsakymas Nr. 49 autokuopai, *ibid.*, l. 16.

657 Autokuopos vado 1941 09 09 raštas organizacijos skyriaus viršininkui, *ibid.*, b. 18, l. 266.

658 1941 12 02 įsakymas Nr. 63 autokuopai, *ibid.*, b. 3, l. 213–216.

uvo įsikūręs Vilkaviškyje. Kuopos kareiviai taip pat patruliavo mieste ir saugojo kalėmą⁶⁵¹. Iš buvusių bataliono karių parodymų sovietų saugumui matyti, kad daugumą jų dirbo įvairius remonto darbus, saugojo svarbius karinius ir ūkinius objektus (pvz., Jeksoto tiltą per Nemuną). Bataliono kareiviai gaudavo 150–200 RM mėnesinį atlygimą⁶⁵². Bataliono ryšių karininkas buvo policijos sekretorius Rehbeinas⁶⁵³.

Autokuopa. Šio 9-ojo lietuvių policijos bataliono padalinio vadas iš pradžių buvo avaldus 1-ojo lietuvių policijos bataliono vadui, o nuo 1941 m. rugsėjo 20 d. – lietuviui Kauno komendantui. Rugsėjo 19 d. autokuopos vado įsakymu kuopos vado padėjėjas (pavadootoju) buvo paskirtas kpt. Bronius Armonas, ūkio viršininku – lttn. Albinas epšys, raštvedžiu – j. lttn. Stasys Briedikis, 1-ojo būrio vadu – j. lttn. Vincas Mažeika, 2-ojo būrio vadu – j. lttn. J. Ramanauskas⁶⁵⁴.

Remiantis išlikusiais įsakymais Kauno apygardos policijos batalionams iš dalies galima atkurti ir Kaune įsikūrusios autokuopos istoriją. 1941 m. rugsėjo 22 d. kuopos vado kpt. Dionizo Meižio įsakyme rašoma, kad kuopą sudaro štabas (4 kareiviai), 1-asis būrys (13 kareiviai) ir 2-asis (39 kareiviai) transporto būriai, remonto būrys (27 kareiviai) ir ūkio būrys (18 kareivių)⁶⁵⁵. Tų metų rudenį autokuopos kariai Kaune aptarnavo (vežiojo įvairius krovinius) vokiečių 11-ąją rezervinės policijos batalioną ir kitas vokiečių policijos įstaigas⁶⁵⁶.

1941 m. rugsėjo pradžioje autokuopa dislokavosi Žaliakalnyje ir dar tik rengėsi areivines, virtuvę ir valgyklą, nes gavo labai prastas patalpas įsikurti. Buvo statomas garažas, nes visi automobiliai tuo metu stovėjo lauke. 4–5 mln. rb vertės kuopos turtas buvo didesnis už bet kurio pėstininkų bataliono⁶⁵⁷. Autokuopos karininkai, viršilos ir uskarininkiai gyveno privačiuose butuose netoli tarnybos vietos. Iš vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono vado mjr. F. Lechthalerio įsakymo matyti, kad nuo gruodžio mėn. autokuopos štabas (vadas kpt. B. Armonas), transporto būrys (vadas j. lttn. J. Ramanauskas), remonto būrys (vadas vyr. mechanikas Bronius Šimukonis) ir ūkio būrys (vadas psk. Karolis Tamoševičius) buvo perkeltas vokiečių apsaugos policijos vado mjr. uengerio žinion⁶⁵⁸.

Anot buvusio autokuopos vado pavadootojo kpt. B. Armono, autokuopos kariai daugiausia remontuodavo sugedusią karinę techniką – automobilius ir motociklus. Iki

651 V. Tiškevičiaus 1944 09 30 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 45482/3, l. 14.

652 V. Valkausko 1950 06 05 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 46435/3, l. 97.

653 Vokiečių tvarkos policijos vado 1942 03 31 įsakymas Nr. 4, LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 19, l. 112.

654 1941 09 19 įsakymas Nr. 1 autokuopai, *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 1 a.

655 1941 09 22 įsakymas Nr. 3 autokuopai, *ibid.*, l. 3–4.

656 1941 11 15 įsakymas Nr. 49 autokuopai, *ibid.*, l. 196.

657 Autokuopos vado 1941 09 09 raštas organizacijos skyriaus viršininkui, *ibid.*, b. 18, l. 266.

658 1941 12 02 įsakymas Nr. 63 autokuopai, *ibid.*, b. 3, l. 213–216.

kuopą įtraukiant į 9-ąją batalioną, jos vyrai ginklų neturėjo⁶⁵⁹. 1941 m. spalio pradžioje autokuopai priklausė 26 sunkvežimiai, iš kurių 12 buvo remontuoti. Tai gana didelis skaičius, nes normatyvai leido remontuoti tik 5 proc. eksploatuojamų automobilių. Autokuopa negavo nė vieno veikiančio ir tinkamo naudoti sunkvežimio – beveik visi jie buvo palikti bėgančių bolševikų, surankioti iš griovių ir miškų, sugadinti ir apiplėšti. Iš 2–3 trofėjinių sunkvežimių po remonto išeidavo vienas važiuojantis⁶⁶⁰. Raporte Kauno karo komendantui autokuopos vadas kpt. D. Meižys atskleidė ir kitas problemas: „Dėl kuopoje esamo personalo, kaip šoferių, taip ir remonto būryje mechanikų ir kitų specialistų, turiu pažymėti, kad bent 70–80 proc. yra kilę iš Kauno, t. y. daugumoje iš Kauno priemiesčių, ir jų moralinis lygis gan žemas, nes jie daugumoje buvo miesto savivaldybės autobusų ar taksi šoferiai. Jiems paskyrus uždavinį, tai yra išleidus su mašina pro kuopos vartus, man nėra galimybės juos toliau kontroliuoti. Tik vėliau iš pašalinių asmenų tenka išgirsti, kad nepilnai atliko savo pareigas, t. y., pav., kada su batalionų pareigūnais išvyksta į provinciją maisto atgabenti, ten įsigeria ir padaro įvairių išsišokimų, kurių man nepraneša nei šoferiai, nei kiti pareigūnai.

Dabartiniu laiku kuopos etatai baigiami užpildyti, darant didesnę atranką, o su pareigūnais, kurie netinkamai eina savo pareigas, pirmukart prasižengus įspėjimu, žiūrint prasižengimo rūšies, arba nubaudžiu. Pasikartojus prasižengimui tarpininkausiu atiduoti pulko teismui.“⁶⁶¹

Vokiečių tvarkos policijos vado 1942 m. birželio 18 d. įsakymu buvo įsteigta techninės pagalbos kuopa. Ją turėjo sudaryti kai kurie 9-ojo, 251-ojo (3-ioji kuopa) ir 252-ojo policijos batalionų padaliniai. Naujoji kuopa turėjo būti savarankiška ir pavaldi vokiečių tvarkos policijos vadui Lietuvoje. Ūkinio aprūpinimo atžvilgiu ji buvo priskirta 9-ajam batalionui. Iki kuopos vadu paskiriant vokiečių karininką techninės pagalbos kuopai turėjo vadovauti lt. J. Ramanauskas. Techninės pagalbos kuopa turėjo būti atleista nuo įvairių sargybos tarnybų⁶⁶².

Transporto kuopa. Žinių apie šią kuopą Lietuvos archyvuose išlikę labai mažai. 1941 m. rudenį transporto kuopai vadovavo lt. K. Karosas. Rugsėjo 5 d. kpt. Petras Kavaliauskas buvo paskirtas ūkio viršininku, rugsėjo 6 d. lt. Juozas Vainauskas – kuopos vado padėjėju (pavaduotoju), būrių vadais nuo rugsėjo 11 ir 12 d. – atitinkamai j. lt. Antanas Meškauskas ir j. lt. E. Brazys. Rugsėjo 15 d. įsakymu į transporto kuopą buvo priimti tarnauti 56 puskarininkiai ir eiliniai⁶⁶³; rugsėjo 20 d. žiniomis, joje tarnavo 6 ka-

659 B. Armono 1951 08 15 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47431/3, t. 2, l. 89.

660 Autokuopos vado 1941 10 03 raportas Kauno karo komendantui, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 18, l. 309.

661 Ibid.

662 Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 06 18 įsakymas, ibid., f. R-1018, ap. 1, b. 93, l. 14–15.

663 Įsakymas atskirai transporto kuopai Nr. 2 (1941 09 15), ibid., f. R-1444, ap. 2, b. 1a, t. 2, l. 78–79.

rininkai ir 62 kareiviai⁶⁶⁴. Kaip ir kituose policijos daliniuose, transporto kuopoje trūko tvarkos, drausmės ir švaros. Dėl to kuopos vadas savo rugsėjo 25 d. įsakyme įspėjo: „Kuopoje pasitaiko sauvališių pasišalinimų, girtuokliavimo, lošimo kortomis. Dauguma karių vaikščioja susivėlę, nevalytais batais. Šie nenormalumai pastebimi net jaunesnio kadro tarpe. Įspėju, kad už panašius apsileidimus bausiu visu griežtumu, o būrininkus ir skyrininkus, kurie nesugebės tvarkyti savo pavaldinius, šalinsiu iš pareigų.“⁶⁶⁵ Kauno karo komendanto 1941 m. rugsėjo 27 d. įsakymu transporto kuopos vadui lt. K. Karosui buvo pavesta formuoti technikos ir statybos kuopas. Ūkinio aprūpinimo požiūriu šios naujosios kuopos buvo priskirtos transporto kuopai. Tos pačios dienos įsakymu atsargos j. lt. Juozas Šliarpas priimtas tarnauti į transporto kuopą būrio vadu, atsargos j. lt. Jurgis Būkšnys – statybos kuopos būrio vadu, o atsargos kpt. Afanasijus Kazanas – technikos kuopos ūkio viršininku⁶⁶⁶. Rugsėjo mėnesį į naująją technikos kuopą buvo priimti 67, į statybos kuopą – 120 karių⁶⁶⁷.

Statybos kuopa. Vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono vado 1941 m. rugpjūčio 25 d. įsakymu turėjo būti sudaryta 150 žmonių statybos kuopa. Į ją turėjo būti priimami dailidės, staliai, elektrikai, mūrininkai ir kitų statybinių profesijų asmenys. Ši kuopa, kaip ir autokuopa bei technikos kuopa, iš pradžių buvo savarankiška ir jokiam lietuvių policijos batalionui nepriklausė⁶⁶⁸. Kuopos veiklą liudijančių dokumentų archyvuose beveik neišlikę.

Sveikstančiųjų kuopa. 9-ajame batalione buvo ir sveikstančiųjų (5-oji) kuopa. Ji įsteigta Ostlando tvarkos policijos vado 1942 m. gegužės 5 d. įsakymu. Kuopoje turėjo būti sanitarijos būrys. Į jį iš 252-ojo lietuvių policijos bataliono turėjo būti atkelta 30 policininkų. Jie turėjo būti mokomi sanitarijos. Mokymui turėjo vadovauti vyresn. gydytojas dr. Antanas Matukas⁶⁶⁹. Pavaldumo atžvilgiu sveikstančiųjų kuopa buvo tiesiogiai pavaldi LSD Kauno apygardos vadui, bet aprūpinimo atžvilgiu priskirta 9-ajam batalionui. Kuopa dislokavosi Žaliakalnyje, buvusiose Karo policijos mokyklos kareivinėse⁶⁷⁰.

Į šią kuopą atgauti sveikatos buvo siunčiami kariai iš kitų lietuvių policijos batalionų. Kuopos vidaus tvarkos taisyklėse buvo rašoma, kad vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje įsakymu jos paslaugomis gali naudotis visi lietuvių savisaugos dalių ka-

664 Policijos batalionų ir atskirų kuopų 1941 09 20 žinios, *ibid.*, b. 5, l. 209.

665 Įsakymas atskirai transporto kuopai Nr. 6 (1941 09 25), *ibid.*, b. 1a, t. 2, l. 86.

666 Kauno komendanto 1941 09 27 įsakymas Nr. 7, *ibid.*, l. 88.

667 *Ibid.*, l. 89–93.

668 Vokiečių 11-ojo rezervinio policijos bataliono 1941 08 25 raštas mjr. S. Kviecinskui, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1187, l. 167–28.

669 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 05 19 įsakymas, LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 19, l. 71–72.

670 Kauno apygardos savisaugos daliniams įsakymas Nr. 37 (1942 06 02), *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 98.

9-ojo lietuvių policijos bataliono vadas mjr. Vaclovas Narbutas (LKKAS)

Autokuopos (Kaunas) vadas kpt. Dionizas Meizys (LKKAS)

Lietuvių policijos batalionuose tarnavęs kpt. Bronius Armonas (LCVA)

riai, dislokuoti tiek Lietuvoje, tiek už jos ribų. Teisę siųsti karius į šią kuopą taip pat turėjo LSD sanitarijos viršininkas san. gyd. plk. A. Matukas ir LSD ligoninės viršininkas san. gyd. kpt. Alfonsas Pakalniškis. Kariai į sveikstančiųjų kuopą iš batalionų ir gydymo įstaigų privalėjo būti siunčiami su visais reikiama dokumentais. Atvykusieji iš pradžių turėjo išsimaudyti pirtyje, jų drabužiai buvo dezinfekuojami. Po gydytojų apžiūros kariai buvo siunčiami į gyventi jiems skirtus kambarius. Buvo privalu tiksliai vykdyti gydytojų nurodymus. Privačiai gydytis buvo leidžiama tik gavus raštišką kuopos gydytojo leidimą⁶⁷¹. Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. lapkričio 30 d. įsakymu sveikstančiųjų kuopos vadu buvo paskirtas kpt. D. Meizys. Jis pakeitė į atsargą išleistą mjr. Joną Pačkauską⁶⁷².

1943 m. spalio 23 d. vokiečių tvarkos policijos vadas Lietuvoje plk. W. Musilas išleido įsakymą dėl sveikstančiųjų kuopos. Jame nurodoma, kad tvarką kuopoje turi prižiūrėti 9-ojo policijos bataliono ryšių karininkas vokiečiai. Kiekvieno mėnesio 3 ir 18 d. jis privalo raportuoti tvarkos policijos vadui apie karių judėjimą kuopoje (atvykimą ir išvykimą)⁶⁷³.

1943 m. 9-asis batalionas dislokavosi Šančių kareivinėse prie Aukštosios Panevėžės tilto. Tų metų vasario mėn. bataliono vadas buvo mjr. V. Narbutas. Vienu iš

671 9-ojo bataliono Sveikstančiųjų kuopos vidaus tvarkos taisyklės, *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 252, l. 3.

672 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 11 30 įsakymas dėl karininkų perkėlimo, *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 3.

673 Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 10 23 įsakymas, *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 96, l. 138–139.

bataliono 1-osios kuopos būrio vadų buvo paskirtas iš 12-ojo bataliono atvykęs j. ltn. J. Stankaitis⁶⁷⁴.

Batalionas baigiantis karui. 1944 m. liepos viduryje Kauno Panemunės kareivinėse buvo sutelkti 2-asis, 9-asis, 253-iasis ir 257-asis lietuvių policijos batalionai. Iš jų suformuotas 1-asis lietuvių policijos pulkas (vadas gen. št. plk. ltn. A. Špokevičius)⁶⁷⁵. Batalionų numeriai palikti tie patys, tik 9-asis batalionas pertvarkytas į Ūkio dalinį.

Liepos 29 d. 1-asis lietuvių policijos pulkas buvo perkeltas į Šilavoto rajoną statyti gynybinių įtvirtinimų. Liepos 30 d. sovietų tankams pralaužus fronto liniją tarp Kauno ir Prienų ir gresiant apsupimui pulkas gavo įsakymą trauktis Pilviškių, vėliau – Kudirkos Naumiesčio kryptimi. Rugpjūčio 1 d. vakarą 1-asis pulkas peržengė Lietuvos–Vokietijos sieną ir atvyko į Tilžę. Čia jis (kartu ir 9-asis batalionas) rugpjūčio pradžioje buvo nuginkluotas.

Iš įvairių lietuvių dalinių Tilžėje suformuotas apie 500 karių dalinys buvo apręgtas vokiškais aviacijos uniformomis ir išsiųstas į Štralzundą. Po trijų savaičių lietuviai perkelti į Cingsto miestą (Šiaurės Vokietija). Čia jie buvo kariškai mokomi, o vėliau išskirstyti po įvairius Vokietijos miestus. Viena tokia grupė buvo išsiųsta į Štutgartą⁶⁷⁶. Karo pabaigoje įvairiuose daliniuose tarnaujantys buvusio 9-ojo bataliono kariai pateko į amerikiečių arba sovietų nelaisvę.

250-asis lietuvių policijos batalionas

250-asis lietuvių policijos batalionas pradėtas formuoti vėlyvą 1941 m. rudenį. Lietuvos savisaugos dalių inspektorius 1941 m. lapkričio 6 d. įsakymu iš Panevėžio bataliono Kauno apygardos savisaugos dalių vado žinion turėjo būti atsiųsti 2 karininkai būrių vadai, 2 puskarininkiai būrininkai ir 100 kareivių, iš jų 6 skyrininkai⁶⁷⁷. Lapkričio 11 d. iš Panevėžio bataliono į Kauną traukiniu išvyko 103 1-osios kuopos kareiviai, vadovaujami jaunesniųjų leitenantų Kosto Eidukonio ir Jono Poškos⁶⁷⁸. Kaune panevėžiečiai buvo apginkluoti ir apręgti vokiškais uniformomis.

Netrukus iš Panevėžio atsiųstoji kuopa buvo perkelta į Toropeco miestą (Rusijos Federacija, anksčiau Velikije Lukų, dabar Tverės sr.)⁶⁷⁹. Lietuvių kuopoje Toropeco tikriausiai tarnavo ne tik panevėžiečiai, bet ir iš kitų lietuvių savisaugos dalių atsiųsti

674 J. Stankaičio 1961 11 25 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 192.

675 L. B., „Lietuvių apsaugos dalinių 257 Bn“, *Karys*, 1979, Nr. 6(1553), p. 232.

676 V. Valkausko 1950 06 15 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 46435/3, l. 111.

677 Panevėžio savisaugos batalionui įsakymas Nr. 39 (1941 11 07), *ibid.*, f. K-11, ap. 2, b. 861, l. 2.

678 Panevėžio savisaugos batalionui įsakymas Nr. 41 (1941 11 12), *ibid.*, l. 4–8.

679 V. Januškevičiaus 1944 11 01 tardymo protokolas, *ibid.*, f. K-1, ap. 58, b. 45580/3, l. 10; V. Bražio 1947 03 06 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 7140/3, l. 28.

kariai, nes 1942 m. sausio mėn. kuopoje buvo 5 karininkai, 25 puskarininkiai ir 125 kareiviai⁶⁸⁰. Yra žinių, kad buvusi Panevėžio bataliono kuopa Toropece dislokavosi nuo 1941 m. gruodžio 10 d. iki 1942 m. vasario 17 d. Lietuvių kariai saugojo sovietinių karo belaisvių lagerį, konvojavo belaisvius į darbus geležinkelio stotyje ir saugojo karinius sandėlius⁶⁸¹. 1942 m. pradžioje (kitais duomenimis, 1942 m. sausio 20–21 d.) Toropeco lietuvių kuopa dalyvavo dviejų dienų kautynėse su prasiveržusiais sovietų kariuomenės daliniais ir patyrė nemažų nuostolių (tiksliai kokių, nežinoma), o paskui buvo perkelta į Daugpilį⁶⁸².

250-asis batalionas galutinai suformuotas 1942 m. gegužės 25 d. iš dviejų lietuvių ypatingųjų kuopų, dislokuotų Toropece ir Daugpilyje⁶⁸³. 1942 m. rugpjūčio 26 d. žiniomis, 250-asis batalionas dislokavosi Pskove, jame tarnavo 5 karininkai, 42 puskarininkiai ir 260 kareivių⁶⁸⁴. Apie 1942 m. vasario antrąją pusę dalis panevėžiečių iš Toropeco buvo perkelta į Daugpilį. Čia 250-asis batalionas dislokavosi apie 6 mėnesius. Kareiviai daugiausia dirbo pakrovimo ir iškrovimo darbus geležinkelio stotyje – krovė į karinius traukinius amuniciją, ginklus, maisto produktus ir t. t., saugojo karinius sandėlius ir patruliavo mieste⁶⁸⁵. Daugpilyje bataliono kariai davė priesaiką Vokietijos reichui⁶⁸⁶. Iš Pskovo batalionas tikriausiai buvo grąžintas į Daugpilį, nes, kaip parodė buvęs bataliono karys J. Rasimavičius, 1943 m. gegužės 2 d. jis iš Daugpilio buvo paleistas į namus atostogų ir atgal į batalioną nebegrižo⁶⁸⁷. Maždaug 1943 m. liepos mėn. 250-asis batalionas buvo perkeltas į Ostrovo miestą. Čia lietuvių kareiviai ėjo įvairias sargybas mieste, kautynėse ir operacijose prieš sovietinius partizanus nedalyvavo⁶⁸⁸.

Vėliau 250-asis batalionas buvo perkeltas į Kazlų Rūdą, kur išbuvo 3–4 mėnesius. Čia kareiviai miške rengė didžiulį požeminį degalų sandėlį. Vėliau dalis kareivių buvo išsiųsti į Karaliaučių ir ten apie pusantro mėnesio dirbo krovimo darbus uoste – į laivus ir baržas krovė ginklus, šaudmenis ir maisto produktus. Iš Karaliaučiaus lietuvių kariai buvo išsiųsti į Dresdeną. Čia buvę 250-ojo bataliono kareiviai iki pat karo pabaigos statė gynybinius įtvirtinimus aplink miestą. 1945 m. gegužės pradžioje jie pateko į anglų nelaisvę, o vėliau buvo perduoti sovietams⁶⁸⁹.

680 Vermachto aprūpinimo dalinio 1942 01 27 pranešimas apie lietuvių kuopą Toropece, LCVA, f. R-721, ap. 3, b. 3, l. 40.

681 J. Dzvonkaus 1948 05 23 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 22276/3, l. 32 a. p.

682 V. Januškevičiaus 1944 11 14 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 45580/3, l. 31; B. Avižiaus 1944 10 31 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 45260/3, l. 9 a. p.; LCVA, f. R-721, ap. 3, b. 3, l. 40.

683 Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 05 25 ypatingasis įsakymas, LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 17, l. 320–322.

684 Lietuvių policijos batalionų 1942 08 26 dislokacijos schema, *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 102, l. 28.

685 P. Milinio 1949 09 16 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 15932/3, l. 27.

686 P. Milinio 1949 09 27 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 31.

687 J. Rasimavičiaus 1945 04 17 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 45820/3, l. 25 a. p.

688 P. Čepės 1946 12 03 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 10007/3, l. 67.

689 P. Milinio 1949 09 16 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 15932/3, l. 27.

Kaip ir kituose policijos batalionuose, 250-ajame pasitaikydavo drausmės pažeidimų ir dezertyravimo atvejų. 1942 m. birželio 25 d. vokiečių karinės vadovybės įsakymu iš Daugpilyje stovėjusios bataliono 2-osios kuopos už nuolatinius drausmės pažeidimus į Kauną buvo grąžinti vrš. Vincas Gudavičius ir 13 eilinių. Tvarkos policijos vado Lietuvoje įsakymu šie bataliono kariai buvo atleisti iš tarnybos ir 6 mėnesius uždaryti į priverčiamojo darbo stovyklą⁶⁹⁰.

251-asis lietuvių policijos batalionas

Atskiros lietuvių policijos kuopos ir būriai ne kartą buvo priskirti tai prie vieno, tai prie kito bataliono. Anksčiau buvusios atskirosios Marijampolės, Vilkaviškio, Alytaus (iki 1942 m. liepos 7 d. vadovavo lt. Povilas Terezas, iš jo šias pareigas perėmė kpt. J. Čerka⁶⁹¹), Jonavos kuopos 1942 m. gegužės 25 d. sujungtos į 251-ąjį batalioną⁶⁹².

Toliau apžvelgiama šių kuopų ir kartu viso 251-ojo bataliono istorija.

Marijampolės kuopa. 1941 m. liepos pradžioje iš kariuomenėje tarnavusių Marijampolės policininkų buvo sudarytas ypatingosios paskirties būrys. Jį suformavo Marijampolės apskrities viršininko pavaduotojas kpt. Vladas Klimavičius. Vado pavaduotoju tapo Povilas Giržadas. Būryje buvo apie 20 policininkų. Šio būrio paskirtis buvo vykdyti nacių režimo priešų areštus ir egzekucijas. 1941 m. rudenį ypatingasis būrys išformuotas⁶⁹³. Dalis buvusių jo policininkų perėjo tarnauti į formuojamą Marijampolės policijos (savisaugos) kuopą⁶⁹⁴. Marijampolės savisaugos kuopa buvo sudaryta 1941 m. spalio 1 d. Tada joje tarnavo 172 kariai⁶⁹⁵. 1942 m. vasario 15 d. įvykdžius Kauno apygardos savisaugos dalių reorganizaciją, Marijampolės kuopa prijungta prie 7-ojo lietuvių policijos bataliono (vadas kpt. V. Klimavičius)⁶⁹⁶. Tų pat metų birželio mėn. Marijampolės kuopai vadovavo lt. Juozas Valenta⁶⁹⁷. Iš pradžių kuopa dislokavosi mokyklos patal-

690 Įsakymas Vilniaus apygardos savisaugos dalims Nr. 99 (1942 07 08), LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 235, l. 4 a. p.

691 Kauno apygardos savisaugos dalinių vado 1942 07 02 įsakymas Nr. 42, *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 81.

692 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 05 25 ypatingasis įsakymas, *ibid.*, f. R-659, ap. 1, b. 17, l. 320–322.

693 P. Giržado 1948 08 05 tardymo protokolas (kopija), LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1110, l. 43.

694 A. Žukelio 1944 10 27 tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 8, b. 140, l. 287.

695 Savisaugos referento I. Kraunaičio 1941 09 29 raštas, LCVA, f. R-729, ap. 1, b. 72, l. 63.

696 Kauno apygardos savisaugos daliniams įsakymas Nr. 9 (1942 02 15), *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 101, l. 16–17.

697 Kauno apygardos savisaugos daliniams įsakymas Nr. 39 (1942 06 19), *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 89–92.

pose Gedimino gatvėje, vėliau persikėlė į J. Jablonskio gimnazijos flygelius⁶⁹⁸. Kuopa saugojo geležinkelį, tiltus, Cukraus fabriką, karinius sandėlius, patruliavo mieste. Taip pat kariai buvo mokomi rikiuotės, taktikos ir dalyvavo šaudymo pratybose.

Maždaug 1941 m. gruodžio mėn. kuopos kariai davė ištikimybės Vokietijos reichui priesaiką. Būrio vadas kas mėnesį gaudavo apie 250 RM atlyginimą, uniformą ir maistą⁶⁹⁹. Iš vokiečių karo komendantūros 1942 m. vasario 1 d. pranešimo matyti, kad lietuvių policijos bataliono kareiviai Marijampolėje saugojo kareivines (1 puskarininkis ir 16 kareivių), šaudmenų sandėlį (1 puskarininkis ir 3 kareiviai), sovietinius karo belaisvius (1 puskarininkis ir 3 kareiviai) ir vermachtui paaugotų kailių sandėlį (3 kareiviai). Be to, tuo pat metu Kalvarijoje lietuvių policininkai saugojo kareivines (1 puskarininkis ir 3 kareiviai) ir karinį sandėlį (1 puskarininkis ir 4 kareiviai), o Kazlų Rūdoje – karinį sandėlį (1 puskarininkis ir 8 kareiviai). Ryšys tarp sargybos postų buvo palaikomas telefonu. Lietuvių sargybos postai buvo pavaldūs vermachto Marijampolės komendantūrai⁷⁰⁰.

1942 m. pavasarį (balandžio–gegužės mėn.) apie 100 Marijampolės kuopos karių buvo išsiųsti į Kaune formuojamą 255-ąją lietuvių policijos batalioną⁷⁰¹. 1942 m. rugpjūčio 29 d. Marijampolėje ir Vilkaviškyje apsilankęs LSD Kauno apygardos vadas įvertino bataliono materialinę padėtį ir turimas patalpas. Bataliono štabas tada buvo įsikūręs mūriniame pastate Marijampolėje kartu su bataliono virtuve, valgykla, sandėliais ir kitomis pagalbinėmis patalpomis; 1-osios kuopos kareivinės buvo įrengtos gimnazijai priklausančiose patalpose; 2-oji kuopa (vadas lttn. A. Malskaitis) dislokavosi Vilkaviškyje, pradžios mokyklos pastate⁷⁰².

Vilkaviškio kuopa. Lietuvių sukilėlių būrys Vilkaviškyje susikūrė pirmąją nacių–sovietų karo dieną. Netrukus jo vyrai buvo suskirstyti į du būrius, o būriai – į skyrius. Yra žinių, kad Vilkaviškio sukilėliams vadovavo buvęs Lietuvos kariuomenės lttn. A. Malskaitis. 1941 m. rugpjūčio 1 d. daugiausia iš buvusių sukilėlių būrio narių buvo suformuota Vilkaviškio savisaugos kuopa. Jos kariai saugojo kalėjimą, sovietų kariškių šeimų stovyklą Alvito miestelyje, karinius sandėlius, geležinkelį, patruliavo Vilkaviškio mieste⁷⁰³. 1941 m. lapkričio 20 d. tarnauti į kuopą stojo buvęs sukilėlis lttn. J. Verbyla⁷⁰⁴,

698 V. Buvelskio 1965 02 09 paaiškinimas KGB Kapsuko r. skyriui, LYA, f. K-1, ap. 47, b. 458, l. 281.

699 A. Žukelio 1944 10 27 tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 8, b. 140, l. 287.

700 Vermachto komendantūros Marijampolėje 1942 02 01 pranešimas, LCVA, f. R-678, ap. 1, b. 3, l. 12.

701 V. Draugelio 1946 03 13 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 46381/3, l. 33.

702 Kauno apygardos savisaugos daliniams įsakymas Nr. 53 (1942 09 02), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 52–54.

703 Z. Krakausko 1948 06 30 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 11411/3, l. 17–22.

704 Kauno apygardos savisaugos daliniams įsakymas Nr. 5 (1941 12 04), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 308–309.

tų metų kovo 8 d. buvęs suimtas NKVD, o kilus karui išsilaisvinęs⁷⁰⁵. Dalis kuopos karių (apie 15 žmonių) Kalvarijoje saugojo maisto sandėlius ir malūną⁷⁰⁶. Vilkaviškio kuopa greičiausiai egzistavo iki pat vokiečių okupacijos pabaigos. 1944 m. vasarą priartėjus frontui, dalis jos karių išsibėgiojo, kiti pasitraukė į Vokietiją⁷⁰⁷.

Alytaus kuopa. 1941 m. birželio 25–26 d. prie Alytaus lietuviškosios komendantūros buvo įsteigta TDA kuopa, į kurią įėjo ir vadinamasis smogikų būrys. Liepos 15 d. TDA kuopa buvo pertvarkyta, jos vadu paskirtas ats. lt. Vladas Šimoliūnas. TDA kuopą tada sudarė smogiamasis būrys, keturi partizanų būriai ir geležinkelių skyrius. Iš viso kuopoje tarnavo 160 žmonių. Smogiamajame būryje buvo 20–25 asmenys, dauguma gimnazistai ir Miškininkų mokyklos moksleiviai. Alytaus komendantas gen. št. mjr. Juozas Ivašauskas šio būrio vadu paskyrė Joną Borevičių. Būrio nariai Alytaus mieste ir apskrityje suiminėjo komunistus, sovietinius aktyvistus ir žydus. Būrys veikė iki rugpjūčio pabaigos, paskui Alytaus vokiečių komendanto įsakymu buvo išformuotas, o dalis jo narių perėjo tarnauti į policiją ir Alytaus kalėjimą⁷⁰⁸. VAT viršininko gen. št. plk. lt. A. Špokevičiaus 1941 m. rugpjūčio 18 d. įsakyme išvardyti visi savišaugos dalinių kariai, tarnaujantys nuo 1941 m. liepos 25 d. Šiame įsakyme minimas ir dalinys, priskirtas prie Alytaus sovietinių karo belaisvių stovyklos. Jame tuo metu tarnavo 24 kariai, vadovaujami gydytojo san. lt. Stepo Vaidakavičiaus (atleistas iš tarnybos 1941 m. rugsėjo 1 d.) ir vrš. Viliaus Jaunzemo (1941 m. rugsėjo 11 d. išleistas neribotų atostogų)⁷⁰⁹. Šis būrys (vėliau kuopa) dislokavosi buvusio 2-ojo ulonų pulko kareivinėse. Spalio 20 d. Alytaus savišaugos būrio vadas j. lt. Storpirstis perdavė būrį j. lt. Pranui Kunigėliui ir nuo kitos dienos išėjo neribotų atostogų⁷¹⁰. Lapkričio 16 d. į Alytaus savišaugos dalinį buvo atkeltas tarnauti 21 Varėnos savišaugos būrio narys⁷¹¹. Gruodžio 1 d. Alytaus savišaugos dalinys (50 karių) iš Vilniaus apygardos buvo perduotas Kauno apygardai ir įtrauktas į formuojamą 6-ąjį lietuvių apsaugos batalioną⁷¹². 1942 m. vasario 15 d. įvykdžius Kauno apygardos savišaugos dalių reorganizaciją, Alytaus, Vilkaviškio ir Jonavos kuopos buvo priskirtos prie 8-ojo lietuvių policijos bataliono (vadas mjr. J. Jurkūnas)⁷¹³.

705 J. Šilingo 1948 06 05 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 11250/3, l. 14.

706 J. Valaičio 1944 11 10 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 34299/3, l. 9 a. p.

707 V. Karpavičiaus 1948 07 17 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 11411/3, l. 54–55.

708 J. Borevičiaus 1944 08 29 ir 1944 08 30 tardymo protokolai, *ibid.*, b. 44908/3, l. 9–11, 17; Trumpa TDA (Alytaus kuopos) veikimo apžvalga, LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 231, l. 1.

709 Vilniaus atstatymo tarnybai įsakymas Nr. 6 (1941 08 18), *ibid.*, b. 3, l. 34.

710 Savišaugos dalims įsakymas Nr. 31 (1941 10 24), *ibid.*, b. 261, l. 58–60.

711 Vilniaus apygardos savišaugos dalims įsakymas Nr. 11 (1941 11 21), *ibid.*, l. 32–34.

712 Vilniaus apygardos savišaugos dalims įsakymas Nr. 18 (1941 12 02), *ibid.*, l. 22.

713 Kauno apygardos savišaugos daliniams įsakymas Nr. 9 (1942 02 15), *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 101, l. 16–17.

Jonavos kuopa. Pirmomis nacių–sovietų karo dienomis Jonavoje suorganizuotas 50–60 lietuvių sukilėlių būrys. Jam vadovavo atsargos lt. Vladas Kulvicas. Vėliau būrys pavadintas savisaugos būriu ir tapo pavaldus vermachto vietos komendantūrai. Pirmomis nacių okupacijos dienomis būrys nevykdė represinių užduočių. Jo nariai tvarkė sugriautą miestą, užkasinėjo žuvusių vokiečių ir rusų karių, civilių gyventojų lavonus, mūšių vietose rinko paliktus ginklus ir gabeno juos į savivaldybės pastatą išikūrusį būrio štabą. Taip pat būrio vyrai saugojo tiltą per Nerį, geležinkelį ir kitus svarbius karinės reikšmės objektus.

Praėjus kelioms savaitėms nuo karo pradžios, būrys buvo visiškai apginkluotas ir aprenktas iš Kauno atvežtomis Lietuvos kariuomenės uniformomis. Savisaugos būrio (kuopos) veiklos funkcijos buvo išplėstos. Į jo veiklą vis dažniau ėmė kištis saugumo policijos valdininkai Simas Dolgačius ir Jokūbas Alekna. Būrys pradėtas naudoti sovietinių aktyvistų ir žydų persekiojimui⁷¹⁴.

1941 m. rugpjūčio pradžioje savisaugos būrio kariai Jonavos miesto žydų vyrus suvarė į kareivines prie Neries upės. Čia pradėtas steigti žydų getas. Rugpjūčio 14 d. žydai buvo surikiuoti į kolonas ir savisaugininkų nuvesti į Giraitės miškelį. Netrukus į žudynių vietą iš Kauno atvažiavo keletas vokiečių gestapininkų ir lietuvių policijos bataliono kareivių būrys. Suvaryti į griovius, žydai buvo sušaudyti gestapininkų ir lietuvių policininkų. Kaip liudija vokiečių saugumo policijos vado pranešimas, tą dieną Jonavoje nužudyti 552 žydai (497 vyrai ir 55 moterys). Tarp sušaudytųjų buvo nemažai buvusių komunistų ir sovietinių aktyvistų⁷¹⁵. Rugpjūčio pabaigoje Jonavos savisaugos būrio vadu paskirtas j. lt. Jonas Jurevičius⁷¹⁶. Po pirmojo masinio Jonavos žydų šaudymo likusios gyvos žydų šeimos dar porą savaičių gyveno savo butuose. Tada savisaugos būrio kareiviai visus žydus iš namų suvarė į kareivinėse įsteigtą getą. Didelę dalį savo turto žydai paliko namie, dėl to prasidėjo masinis žydų butų plėšimas. Kareivinėse uždaryti žydai buvo laikomi kelias dienas. Antros masinės Jonavos žydų žudynės įvyko rugpjūčio ir rugsėjo sandūroje (tarp 1941 m. rugpjūčio 23 d. ir rugsėjo 2 d.). Žudynių dieną Jonavos saugumo policijos viršininko nurodymu j. lt. J. Jurevičius paskyrė 16 savo būrio narių egzekucijai vykdyti⁷¹⁷. Į žudynių vietą Giraitės miškelyje žydai buvo varomi grupėmis. Sušaudžius pirmą pasmerktųjų grupę į Giraitę iš Kauno atvažiavo TDA bataliono leitenantai B. Norkus ir Vladas Malinauskas. Jie kartu su Jonavos gestapo viršininku toliau vadovavo egzekucijai⁷¹⁸. Kraupių žudynių vaizdų nepajėgė išverti net kai kurie žudikai. Už „silpnadvasiškumą“ šaudymo metu Jonavos būrio narys L. Gineitis

714 V. Gineičio 1967 04 25 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47536/3, t. 1, l. 55–56.

715 N. Bliumbergo 1945 10 30 ir S. Kaplan 1967 06 08 apklausų protokolai, *ibid.*, l. 56–57, 256; *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 133.

716 J. Jurevičiaus 1949 10 08 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 13545/3, l. 24.

717 *Ibid.*, l. 25; V. Gineičio 1967 04 29 apklausos protokolas, *ibid.*, b. 47536/3, t. 1, l. 66–67.

718 J. Jurevičiaus 1949 01 08 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 13545/3, l. 25–26.

buvo uždarytas į vokiečių komendantūros areštinę⁷¹⁹. Per antrąją egzekuciją Jonavoje nužudyti 1 556 žmonės: 112 vyrų, 1 200 moterų ir 244 vaikai⁷²⁰. Yra žinių, kad 1943 m. Jonavos savisaugos būrys buvo įtrauktas į lietuvių policijos 257-ojo bataliono sudėtį⁷²¹.

Bataliono suformavimas. Sprendžiant iš vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. gegužės 25 d. ypatingojo įsakymo, 251-asis lietuvių policijos batalionas buvo suformuotas iš 7-ojo, 8-ojo ir 12-ojo lietuvių policijos batalionų likučių. Taip pat jį sudarė atskirosios Alytaus, Jonavos, Marijampolės ir Vilkaviškio kuopos bei Kaune dislokuota 12-ojo bataliono 4-oji kuopa⁷²². 1942 m. rugpjūčio 26 d. žiniomis, 251-ajame batalione tarnavo 9 karininkai, 76 puskarininkiai ir 205 kareiviai⁷²³. 1942 m. birželio 1 d. iš LSD Kauno apygardos štabo į bataliono štabą buvo atkelti plk. lt. Aleksandras Lapinas (ūkio viršininkas) ir kpt. Juozas Pušneraitis (ginklininkas); abu jie birželio 30 d. paleisti į atsargą⁷²⁴. Birželio 14 d. iš 252-ojo bataliono ir 251-ojo bataliono 3-iosios kuopos Kauno apygardoje buvo suformuota vadinamoji techninės pagalbos kuopa. Kuopos vado pareigas laikinai ėjo j. lt. J. Ramanauskas⁷²⁵. Rugpjūčio 1 d. j. lt. Pranas Kunigėlis laikinai paskirtas 251-ojo bataliono 1-osios kuopos vadu⁷²⁶. Šias pareigas 1943 m. sausio 18 d. P. Kunigėlis perdavė lt. Ferdinandui Gedvilui (į batalioną atkeltas tų metų sausio 11 d.), o pats buvo perkeltas tarnauti į bataliono štabą ginklininku⁷²⁷. Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. lapkričio 30 d. įsakymu į 251-ąjį batalioną buvo atkelti kpt. P. Ambraziūnas (iš Vilniaus apygardos 3-iojo bataliono), lt. P. Dumčius (iš Kauno apygardos 11-ojo bataliono) ir lt. K. Puodžiūnas (iš 11-ojo bataliono). Tuo pačiu įsakymu 9-ojo bataliono lt. Valentinas Irlikis laikinai (kol į batalioną atvyks kpt. P. Ambraziūnas) paskirtas 251-ojo bataliono 3-iosios kuopos vadu⁷²⁸.

1942 m. rugsėjo mėn. 251-ojo bataliono štabas buvo įsikūręs Marijampolėje, mūriniame J. Basanavičiaus g. 3 pastate⁷²⁹. Ten pat buvo bataliono virtuvė ir valgykla. Joje maitinosi štabo nariai ir 1-osios kuopos kariai. Karininkai valgydavo atskirame kam-

719 V. Gineičio 1967 05 20 apklausos protokolas, *ibid.*, b. 47536/3, t. 1, l. 67–71.

720 *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 134.

721 V. Gineičio 1967 05 20 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47536/3, t. 1, l. 118.

722 Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje ypatingasis įsakymas (1942 05 25), LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 17, l. 322.

723 Lietuvių policijos batalionų dislokacijos schema, *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 102, l. 28.

724 Kauno apygardos savisaugos daliniams įsakymas Nr. 37 (1942 06 02), *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 98–100.

725 Kauno apygardos savisaugos daliniams įsakymas Nr. 40 (1942 06 25), *ibid.*, l. 85–88.

726 Kauno apygardos savisaugos daliniams įsakymas Nr. 50 (1942 08 14), *ibid.*, l. 60–61.

727 251-ojo bataliono vado 1943 01 19 įsakymas Nr. 13, *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 236, l. 11.

728 Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 11 30 raštas dėl karininkų perkėlimų ir paleidimų, *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 3–3 a. p.

729 A. Žukelio 1944 10 27 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 8, b. 140, l. 288; Marijampolės telefono centrinės 1942 m. abonentų sąrašas, LCVA, f. 1362, ap. 1, b. 707, l. 3.

baryje. Taip pat batalionas turėjo batsiuvių ir siuvėjų dirbtuves bei ambulatoriją, kurios irgi buvo įsikūrusios ten pat. Bataliono 1-oji kuopa dislokavosi Marijampolėje, gimnazijai priklausančiose patalpose. 2-oji kuopa buvo įsikūrusi Vilkaviškyje, moderniam pradžios mokyklos pastate. 1942 m. rugsėį kuopai vadovavo lt. A. Malskaitis⁷³⁰.

Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. gruodžio 7 d. įsakymu 251-asis batalionas iki gruodžio 15 d. privalėjo būti atleistas nuo sargybų tarnybos ir perkeltas į Vilnių (bataliono štabas, 1-oji ir 3-ioji kuopos). Čia batalionas turėjo būti apgyvendintas 254-ojo bataliono kareivinėse (Z. Sierakausko g.). 251-ojo bataliono 2-oji kuopa privalėjo perimti į Vilnių perkeltų kuopų sargybos postus ir nuo gruodžio 16 d. priklausė 9-ajam batalionui kaip šio bataliono 4-oji kuopa. Sargyboms trūkstamą karių skaičių turėjo papildyti viešosios ir pagalbinės policijos policininkai. Už papildymą buvo atsakingas Marijampolės žandarmerijos postas. Vilniuje dislokuoto 1-ojo lietuvių policijos bataliono 2-oji kuopa 1942 m. gruodžio 16 d. turėjo būti perkelta į 251-ąjį batalioną kaip šio bataliono 3-ioji kuopa⁷³¹. Vilniuje 251-asis batalionas buvo papildytas ir kitų savisaugos dalinių kariais. Antai 1942 m. gruodžio mėn. iš Panevėžio bataliono į 251-ąjį batalioną atsiųsta apie 60 karių⁷³².

1943 m. sausio mėn. batalionas dislokavosi Vilniuje ir ėjo įvairias sargybas. Sausio 9 d. sargybas ėjo ir patruliavo 11 karių⁷³³. Tuo metu bataliono adjutantu tarnavo j. lt. S. Briedikis (1942 m. birželio 25 d. atkeltas iš 11-ojo bataliono), bataliono ūkio viršininku – kpt. Viktoras Jarošiūnas (1942 m. birželio 18 d. atkeltas iš 8-ojo bataliono), be to, batalione tarnavo lt. A. Malskaitis (3-iosios kuopos vadas; jam susirgus sausio 6 d. kuopos vado pareigas laikinai perėmė j. lt. P. Terezas⁷³⁴), jaunesnieji leitenantai Z. Budeliūnas, Juozas Gladkauskas (atkeltas iš 9-ojo bataliono, paskirtas 3-iosios kuopos būrio vadu), Albinas Stasiukynas (atkeltas iš 2-ojo bataliono), Vytautas Šventoraitis⁷³⁵. Batalioną sudarė trys kuopos. Įvairias vidaus tarnybų funkcijas vykdė 28 kariai⁷³⁶.

Bataliono išformavimas. 1943 m. sausio 31 d. vokiečių tvarkos policijos vado įsakymu 251-asis lietuvių policijos batalionas buvo išformuotas. Jo kariai perkelti į 2-ąjį lietuvių policijos batalioną. Atsisveikindamas su kariais, 251-ojo bataliono vadas kpt. P. Nazaras (paskirtas 1942 m. birželio 3 d.) įsakyme rašė:

730 Kauno apygardos savisaugos dalinių vado 1942 09 02 įsakymas Nr. 53, *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 4, l. 52.

731 Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 12 07 ypatingasis įsakymas, *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 93, l. 86.

732 P. Krivicko 1948 08 28 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 11502/3, l. 49.

733 251-ojo bataliono vado 1943 01 08 įsakymas Nr. 4, LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 236, l. 23.

734 251-ojo bataliono vado 1943 01 05 įsakymas Nr. 3, *ibid.*, l. 25.

735 251-ojo bataliono vado 1943 01 05, 1943 01 08 ir 1943 01 25 įsakymai Nr. 2, Nr. 4, Nr. 18, *ibid.*, l. 6, 23, 27.

736 251-ojo bataliono vado 1943 01 08 įsakymas Nr. 4, *ibid.*, l. 23.

„Prieš septynis mėnesius susitelkę iš įvairių Suvalkijos vietų, lietuviai kariai sudarė savo dalinį, kurio tikslas buvo su ginklu rankose siekti savo Tėvynei geresnį, laisvą rytojų. <...>

Atsisveikindamas Jums, kariai, tariau lietuvišką, karišką dėkui už tarnybą ir linkiu, kad saugodami Gedimino miestą greičiau jo kalne išvystume trispalvę vėliavą. Asmeniškai kiekvienam linkiu sulaukti karo pabaigos, sveikiems grįžti į savo gimtuosius namus.

Sudie, 251 Bn. kariai.⁷³⁷

Vis dėlto po kurio laiko dokumentuose vėl aptinkame 251-ąjį batalioną. Vokiečių tvarkos policijos vado 1943 m. gegužės 5 d. įsakyme rašoma, kad iš viešosios policijos pareigūnų suformuotas 251-W (vok. *Wache*, liet. „sargybų“) batalionas. Šio bataliono kuopos tuomet buvo dislokuotos Lentupyje, Vilniuje ir Smurgainyse⁷³⁸. Vokiečių tvarkos policijos vado 1943 m. rugpjūčio 13 d. įsakymu 251-asis batalionas tapo 257-W batalionu⁷³⁹.

Bataliono nuostoliai. Kaip ir kituose lietuvių policijos batalionuose, ir 251-ajame nuo 1942 m. daugėjo dezertyravimo atvejų. Tais metais iš bataliono pasišalino ne mažiau kaip 16 karių⁷⁴⁰. 1943 m. sausio 1 d. iš bataliono pabėgo 2-osios kuopos eil. Jonas Martišius, sausio 2 d. – dar 7 kariai⁷⁴¹, sausio 3 d. – 2-osios kuopos jaunesnieji puskarininkiai Antanas Gedvilas, Justas Latakas, Domas Styvskis, grnd. Justas Bernotas, eiliniai Vaclovas Buldiauskas, Valerijonas Bužas, Domas Jakaitis ir Juozas Jukna⁷⁴², sausio 4 d. – 1-osios kuopos grnd. Juozas Lukšas, eiliniai Bronius Lauraitis, Antanas Sereika ir Aleksas Vosylius⁷⁴³. Sunku pasakyti, kodėl pirmosiomis 1943 m. sausio dienomis buvo tiek daug dezertyrų. Galbūt dalis karių negrįžo arba vėlavo grįžti iš kalėdinių atostogų. Į batalioną sugrįžę anksčiau laikinai iš jo pasišalinę kariai buvo baudžiami 5 arba 8 parų areštu⁷⁴⁴.

Padaugėjus dezertyravimo atvejų bataliono vadas pagrasino griežtomis bausmėmis: „Nežiūrint mano ankstyvesnių perspėjimų dėl pasišalinimų, nuolat kartojasi panašūs atvejai. Paskutinį kartą perspėjau visus karius, kad ateityje, atsižvelgiant į karo sąlygas, pabėgusieji bus traukiami teismo atsakomybėn, taikant griežčiausias, net mirties, bausmes.“⁷⁴⁵ Nepaisydami šių pagrasinimų, 1943 m. sausio 23–25 d. iš bataliono pasišalino dar 16 karių⁷⁴⁶.

737 251-ojo bataliono vado 1943 01 31 įsakymas Nr. 22, *ibid.*, l. 1.

738 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 05 26 įsakymas Nr. 5, *ibid.*, f. R-689, ap. 1, b. 49, l. 336.

739 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 08 13 įsakymas Nr. 15, *ibid.*, f. R-658, ap. 1, b. 2, l. 36.

740 251-ojo bataliono vado 1943 01 25 įsakymas Nr. 18, *ibid.*, b. 236, l. 6.

741 251-ojo bataliono vado 1943 01 04 įsakymas Nr. 1, *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 236, l. 28.

742 251-ojo bataliono vado 1943 01 05 įsakymas Nr. 2, *ibid.*, l. 27.

743 *Ibid.*

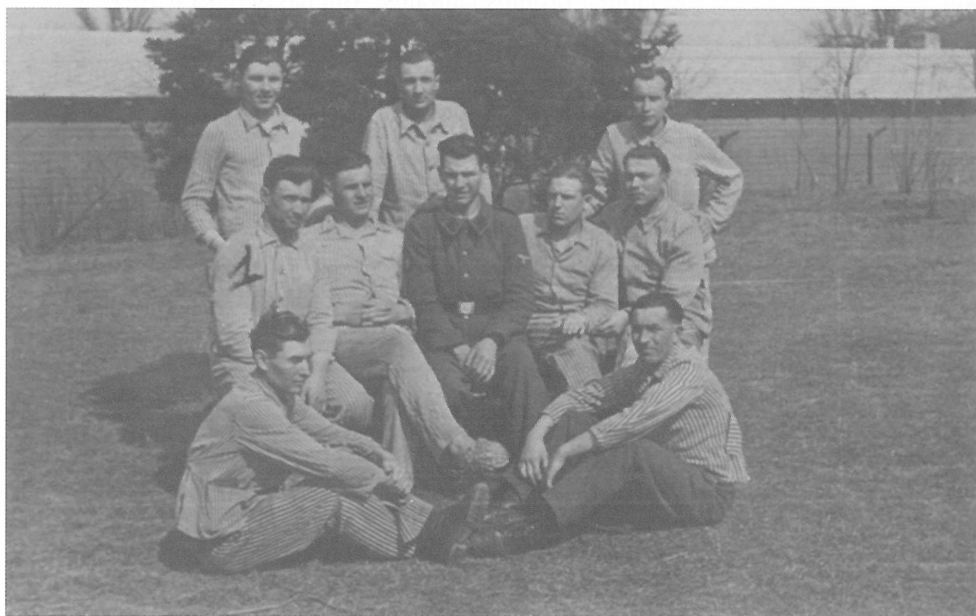
744 251-ojo bataliono vado 1943 01 09 įsakymas Nr. 5, *ibid.*, l. 21.

745 251-ojo bataliono vado 1943 01 08 įsakymas Nr. 4, *ibid.*, l. 23.

746 251-ojo bataliono vado 1943 01 28 įsakymas Nr. 21, *ibid.*, l. 5.

Sužeisti lietuvių policijos batalionų kariai. Karo metų nuotr. (LYA)

Sveikstančiųjų kuopos kariai Vilniaus ligoninėje. 1944 m. (LYA)

Pasitaikydavo batalione ir kitokių drausmės pažeidimų. 1943 m. pradžioje už girtavimą ir triukšmavimą mieste jaunesnieji puskarininkiai Benas Racevičius ir Pranas Žemaitis bataliono vado buvo nuteisti po 10 parų arešto⁷⁴⁷. Kareivis Povilas Gabriūnas tų metų vasario 2 d. susikivirčijęs smogė vokiečių žandarui Weinhartui šautuvo buože per galvą ir pabėgo iš įvykio vietos⁷⁴⁸.

252-asis lietuvių policijos batalionas

Pirmos patikimos žinios apie 252-ąją lietuvių policijos batalioną užfiksuotos 1942 m. gegužės mėn. Vokiečių tvarkos policijos vadas Lietuvoje policijos plk. Wolfgangas Denicke gegužės 25 d. išleido ypatingąjį įsakymą dėl lietuvių policijos batalionų reorganizavimo. Įsakyme rašoma, jog formuojamas naujas 252E, t. y. rezervinis, atsargos (vok. *Ersatz*), batalionas bus sudarytas iš ligtolinio E1 lietuvių policijos bataliono. 252-asis batalionas suskirstomas į keturias kuopas, jo dislokacijos vieta – Kaunas⁷⁴⁹. Batalionas buvo apgyvendintas Šančių kareivinėse. Jo ryšių karininku tapo policijos kpt. H. Kruse⁷⁵⁰.

1942 m. vasarą buvo suformuotos trys kuopos. 1-ajai jų vadovavo kpt. Alfonsas Petrulis, 2-ajai – kpt. Juozas Seliokas, 3-iajai – lttn. Juozas Mikšys (vėliau – lttn. Antanas Baltūsis). Pastarieji du karininkai bataliono kuopų vadais buvo paskirti 1942 m. lapkričio 20 d.⁷⁵¹ Kiek vėliau buvo suformuota ir 4-oji kuopa (vadas – j. lttn. Vladas Šulskis)⁷⁵². 252-ajam batalionui iš pat pradžių vadovavo mjr. Bronius Bajerčius (adjutantas j. lttn. Leonas Jeleniauskas).

Bataliono sudėtis formavimo laikotarpiu nuolat kito: vieni karininkai buvo atkeliami tarnauti, kiti perkelti į kitus batalionus. Nuo 1942 m. rugsėjo 1 d. iš 252-ojo bataliono į 255-ąją buvo perkelti lttn. Algirdas Gasiūnas ir j. lttn. Petras Šidagis, o į 252-ąją batalioną būrių vadais iš 255-ojo atkelti lttn. Aleksandras Jakubauskas ir j. lttn. Juozas Katilius, iš 6-ojo – j. lttn. Vladas Šulskis ir iš 254-ojo – j. lttn. Juozas Jaudegis⁷⁵³. Liepos 28 d. 252-ojo bataliono lttn. Vladas Baltrušaitis, lttn. A. Jakubauskas, j. lttn. Juozas Jurevičius

747 251-ojo bataliono vado 1943 01 08 įsakymas Nr. 4, *ibid.*, l. 23.

748 Vermachto komendantūros Vilniuje 1943 02 16 pranešimas policijos vadui, *ibid.*, f. R-689, ap. 1, b. 49, l. 88.

749 Tvarkos policijos vado Lietuvoje W. Denicke's 1942 05 25 ypatingasis įsakymas, *ibid.*, f. R-659, ap. 1, b. 17, l. 320–322.

750 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 05 28 įsakymas, *ibid.*, b. 19, l. 66.

751 Gen. št. plk. lttn. A. Špokevičiaus 1942 11 17 įsakymas LSD Nr. 67, *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 8; J. Mikšio 1944 11 26 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 22380/3, l. 10.

752 J. Raškevičiaus 1950 01 29 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 17581/3, l. 40.

753 *Ibid.*, l. 51; Gen. št. plk. lttn. A. Špokevičiaus 1942 11 29 įsakymas LSD Nr. 71, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 5.

ir 121 kareivis buvo perkelti į 255-ąją lietuvių policijos batalioną⁷⁵⁴. Rugsėjo 1 d. kpt. M. Liormanas (Lormann) iš 252-ojo bataliono buvo perkeltas į 255-ąją batalioną, kur turėjo eiti vado pareigas⁷⁵⁵.

Dauguma jaunuolių į batalioną stojo savo noru, vengdami būti išvežti į Vokietiją dirbti. Savanoriai bataliono štabe Kaune užpildydavo anketą ir pasirašydavo savanoriškos tarnybos 252-ajame batalione pasižadėjimą. Bataliono kariai Kaune ir jo apylinkėse saugojo svarbius pramonės objektus, karinius sandėlius ir tiltus. Kai kurie bataliono padaliniai taip pat saugojo IV ir IX fortų kalinius, tačiau egzekucijoms vykdyti nebuvo naudojami⁷⁵⁶. Bataliono kareiviai kasdien atlikdavo rikiuotės ir šaudymo pratybas, jie buvo ginkluoti šautuvais, o karininkai – pistoletais⁷⁵⁷. Kai kurie bataliono padaliniai buvo siunčiami į provinciją vykdyti „specialių uždavinių“ – saugoti durpynuose dirbančių sovietų karo belaisvių. 1942 m. birželio 1–26 d. bataliono 2-oji kuopa atliko „specialų uždavinį“ Alytaus apskrityje ir Jonavoje. Grupė 2-osios ir 3-iosios kuopos karių (iš viso 14 žmonių) birželio 1–liepos 3 d. atliko užduotis Valkininkuose. Už 8 sovietų karo belaisvių sugavimą grupei 252-ojo bataliono kareivių laikinai einantis LSD ryšių karininko pareigas plk. Vincas Šaudzis pareiškė padėką⁷⁵⁸.

Bataliono kariai taip pat buvo siunčiami į Panevėžį ir Marijampolės apskritį saugoti dirbančių sovietų karo belaisvių⁷⁵⁹. Į Valkininkų rajoną nusiųsta 252-ojo bataliono 4-oji kuopa košė miškus ir sulaikydavo įtartinus asmenis. Sulaikytuosius tardydavo vokiečių karininkas, paskui juos paleisdavo arba siųsdavo į kalėjimą. Vienos operacijos metu buvo sulaikyti iš Vilniaus geto pabėgę trys žydai (du vyrai ir moteris). Juos bataliono kareiviai sušaudė⁷⁶⁰.

Batalioną formuoti ir mokyti baigta tik 1942 m. rudenį. Tada bataliono kariai davė priesaiką ir buvo išsiųsti į Liubliną saugoti Maidaneko koncentracijos stovyklos. 1942 m. rugpjūčio 26 d. žiniomis, 252-ajame batalione tarnavo 21 karininkas, 88 puskarininkiai ir 402 eiliniai (iš viso 511 žmonių)⁷⁶¹.

SS reichsfurerio ir vokiečių policijos vado H. Himmlerio 1942 m. rugpjūčio 31 d. įsakymu visi policijos batalionuose keturias savaites ištarnavę kariškiai privalėjo duoti

754 Kauno apygardos savisaugos dalių vado 1942 08 12 įsakymas Nr. 49, *ibid.*, l. 64–65.

755 Tvarkos policijos vado Lietuvoje pavaduotojo policijos majoro F. Dungso 1942 09 01 raštas, *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 93, l. 93.

756 J. Malinausko 1945 02 05 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-18089-LI, l. 128–129.

757 J. Raškevičiaus 1950 01 29 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 17581/3, l. 39–40.

758 Plk. V. Šaudzio 1942 08 18 įsakymas Nr. 51 Kauno apygardos savisaugos dalims, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 57–58.

759 K. Gečionio 1949 07 28 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 8, b. 89, l. 140; S. Martinkaus 1945 06 07 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 112, l. 233–234.

760 V. Kižio 1948 06 25 tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 47003/3, l. 22–23.

761 SS ir policijos vado Lietuvoje sudaryta lietuvių policijos batalionų dislokacijos schema, LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 102, l. 28.

priesaiką. Priesaikos tekstas buvo toks: „Kaipo savisaugos dalinių narys, prisiekiu būti ištikimas, narsus ir paklusnus. Taip pat visas savo tarnybines pareigas, ypatingai kovoje prieš tautas žudantį bolševizmą, atlikti sąžiningai. Už šitą priesaiką esu pasirengęs aukoti savo gyvybę. Tepadedu man Dievas.“⁷⁶²

Priesaiką duodančių asmenų parašai turėjo būti pridedami prie asmens bylų. Lietuvoje esantys batalionai privalėjo prisiekti Lietuvos savisaugos dalių ryšių karininkui gen. št. plk. A. Špokevičiui. Visų Lietuvoje buvusių batalionų vadai turėjo duoti priesaiką Kaune 1942 m. spalio 26 d. 252-asis E batalionas prisiekė Šančių kareivinėse spalio 28 d.⁷⁶³

SS reichsfiurerio H. Himmlerio 1942 m. spalio 20 d. įsakymu ir Ostlando tvarkos policijos vado spalio 26 d. įsakymu 252-asis batalionas turėjo vykti į Liubliną ir pakeisti ten esantį 2-ąjį lietuvių policijos batalioną. Į Liubliną turėjo išvykti trys 252-ojo bataliono kuopos (13 karininkų, 59 puskarininkiai ir 286 eiliniai). Jonavoje dislokuotas bataliono būrys ir kpt. A. Petruolio vadovaujama naujokų kuopa turėjo likti Lietuvoje. Į Liubliną 252-asis batalionas privalėjo išvykti tik po to, kai į Kauną parvyks 2-asis batalionas. Naujuoju bataliono ryšių karininku buvo paskirtas buvęs 2-ojo bataliono ryšių karininkas policijos kpt. Voigtas⁷⁶⁴.

Turimais duomenimis, į Liubliną 252-asis batalionas atvyko 1942 m. gruodžio 19 d. Atvykę bataliono kariai buvo apgyvendinti mokyklos pastate Bernardinų gatvėje. Iš pradžių batalionas porą mėnesių buvo kariškai mokomas, o 1943 m. vasario pabaigoje paskirtas eiti tarnybą išorinėje Maidaneko koncentracijos stovyklos apsaugoje. Bataliono kareiviai buvo apgyvendinti dviejuose barakuose (apie 100 m nuo spygliuotos vielos)⁷⁶⁵. Stovyklos sargyboms kasdien buvo skiriama apie 30 bataliono kareivių, dar apie 10 saugojo batų fabriką, kiti – bataliono kareivines arba ilsėdavosi. Tarnybinius nurodymus batalionas gaudavo per ryšių karininką kpt. Rutschinskį⁷⁶⁶. Naktimis bataliono kareiviai budėdavo bokšteliuose ir vaikščiodavo palei spygliuotą vielą tarp jų. Bokšteliuose paprastai budėdavo skirtingų tautybių sargybiniai (1–2 lietuviai ir 2–3 vokiečiai). Tie patys sargybiniai per parą budėdavo po 12–16 valandų⁷⁶⁷. Bataliono kariai konvojuodavo Maidaneko kalinius į žemės ūkio darbus už stovyklos ribų, taip pat į Liubliną atvežtą kalinių transportą į Maidaneko stovyklą. Yra žinoma, jog 1943 m. 1-osios bataliono kuopos būrys (vadas viršila Antanas Pikūnas) iš Liublino į Maida-

762 Tvarkos policijos vado Lietuvoje plk. H. Hachtelio 1942 10 15 įsakymas, *ibid.*, f. R-1444, ap. I, b. 20, l. 23.

763 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 10 15 įsakymas, *ibid.*, f. R-1018, ap. I, b. 93, l. 51–53.

764 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 11 17 ypatingasis įsakymas, *ibid.*, l. 74–75.

765 J. Mikšio 1975 10 23 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 22380/3, l. 123–124; V. Striūpo 1953 02 11 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 159.

766 J. Mikšio 1944 11 26 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 11–11 a. p.

767 J. Janavičiaus 1953 02 04 tardymo protokolas, *ibid.*, b. P-17460-LI, t. 1, l. 39–40.

neką atvarė 5–6 tūkst. žydų koloną⁷⁶⁸. Dėl nepakeliamų gyvenimo sąlygų (alkio, ligų ir sunkaus fizinio darbo) stovykloje kasdien mirdavo šimtai kalinių. Iš kiekvieno barako rytais išnešdavo ne mažiau kaip 10 mirusių žmonių. Kartais būdavo vykdomos masinės kalinių šaudymo akcijos. 1941 m. lapkričio 3 d. vokiečių esesininkai netoli Maidaneko koncentracijos stovyklos sušaudė apie 18 tūkst. Maidaneko ir aplinkinių stovyklų kalinių (daugiausia žydų).

Kai 1943 m. rugsėjo mėn. Maidaneke buvo vykdoma mažesnio masto žudymo akcija, lietuvių ir ukrainiečių batalionų kareiviai buvo uždaryti kareivinėse, kareiviams buvo uždrausta iš jų išeiti⁷⁶⁹.

Pačių vokiečių liudijimu, 252-ajam batalionui teko pernelyg didelis tarnybos krūvis. Kartais bataliono kareiviai net po 18 valandų per parą eidavo sargybą savo postuose. Tai neigiamai veikė jų drausmę ir moralę. Vokiečių tvarkos policijos vado Liublino distrikte sprendimu nuo 1943 m. rugsėjo 20 d. batalionui turėjo būti sumažintas tarnybos krūvis. Vienu metu ne daugiau kaip trečdalis bataliono kareivių turėjo eiti sargybas, antras trečdalis – atlikti karines pratybas, o trečias – ilsėtis⁷⁷⁰. 1943 m. liepos 28 d. žiniomis, 252-ajame batalione Liubline tarnavo 14 karininkų, 29 puskarininkiai ir 200 eilinių⁷⁷¹.

Bataliono vadas mjr. B. Bajerčius skundėsi bataliono ryšių karininkui kpt. Rutschinskiui, jog 1943 m. birželio mėn. už įvairius tarnybinius nusižengimus 22 bataliono kareiviai buvo atiduoti SS ir policijos teismui, o 2 kareiviai nusižudė. Dėl to batalionas sargyboms galėjo skirti tik 1 karininką ir 90 kareivių⁷⁷².

Maidaneko koncentracijos stovyklos vadovybė 1943 m. rugsėjo pabaigoje nutarė atsisakyti 252-ojo bataliono paslaugų. Stovyklos sargyboms nuspręsta palikti 100 bataliono kareivių, o kitus išsiųsti į naujas tarnybos vietas. 1944 m. birželio pabaigoje iš Maidaneke likusių 100 kareivių dėl areštų, ligų ir dezertyravimo beliko tik 36 252-ojo bataliono kareiviai⁷⁷³.

1943 m. rudenį bataliono štabas ir didesnė dalis kareivių buvo perkelta į Volka Profecką (*Wolka Profecka*) netoli Pulavų miesto (Liublino distriktas) saugoti geležinkelio. Dalis bataliono kareivių liko saugoti Maidaneko koncentracijos stovyklos⁷⁷⁴.

768 A. Pikūno 1945 06 11 tardymo protokolas, *ibid.*, b. P-19850-LI, l. 39 a. p.–40.

769 *Majdanek 1941–1944*, s. 261; J. Malinausko 1945 02 05 tardymo protokolo išrašas, LYA, f. K-1, ap. 8, b. 112, l. 70, 71.

770 Tvarkos policijos vado Liubline 1943 09 13 raštas, LCVA, f. 1173, ap. 4, b. 6, l. 142.

771 252-ojo bataliono sudėtis 1943 07 28, *ibid.*, l. 144.

772 252-ojo bataliono vado mjr. B. Bajerčiaus 1943 07 06 raštas bataliono ryšių karininkui kpt. Rutschinskiui, *ibid.*, l. 164.

773 Liublino koncentracijos stovyklos apsaugos skyriaus 1944 06 26 raštas 252-ajam batalionui, *ibid.*, l. 50.

774 J. Mikšio 1944 06 26 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 22380/3, l. 10 a. p.; V. Baranausko 1949 06 30 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 171.

Volka Profeckoje bataliono kareiviai buvo apgyvendinti mediniuose barakuose, kuriuos saugojo ukrainiečių policininkai. Vokiečiai lietuvių kariškiais nepasitikėjo. Tik praėjus keliolikai dienų bataliono kareiviai buvo apginkluoti ir pradėjo saugoti geležinkelį bei kitus karinės reikšmės objektus. Apie 60 kareivių (jiems vadovavo vyr. lt. J. Mikšys) buvo išsiųsti į Zaklikovo (*Zaklików*) geležinkelio stotį saugoti lentpjūvės⁷⁷⁵. Nors komunistiniai lenkų partizanai (Tado Kosciuškos brigados) dažnai sprogdindavo geležinkelį ir užpulda-vo įvairius karinius objektus, 252-ojo bataliono kariams su jais susikauti neteko.

Bataliono kareivių santykiai su vietos gyventojais buvo normalūs. Tai rodo toks atsitikimas. 1944 m. birželį netoli Stavkų (*Stawki*) kaimo lenkų partizanai susprogdino geležinkelį ir nuvertė vokiečių kareivius vežantį traukinį. Vokiečių kareiviai įsiveržė į Stavkų kaimą, suėmė penkis jo gyventojus ir norėjo juos sušaudyti. Tuo metu pro šalį važiojo vyr. lt. J. Mikšio kuopos vyrai. Vokiečių kareiviai lietuvius sustabdė ir J. Mikšį nuvedė pas plk. Jedelį. Šis liepė J. Mikšio kuopos kariams sušaudyti suimtus kaimo gyventojus. J. Mikšys iš pradžių atsisakė, vėliau sutiko tai padaryti vildamasis, kad netrukus pasirodys kitas traukinys ir vokiečiai išvažiuos. Plk. Jedelis dar įsakė apsupti kaimą, jo gyventojus sušaudyti, o namus sudeginti. Vyr. lt. J. Mikšys plk. Jedelio įsakymo neįvykdė. Kai jis atvyko į Zaklikovą, čia jau buvo du vokiečių žandarai, kurie turėjo patikrinti, ar J. Mikšys įvykdė jam duotą įsakymą. J. Mikšys žandarams paaiškino, kad sulaikytieji buvo ne partizanai, bet atsitiktinai pakliuvę kaimo gyventojai. Kitą dieną vokiečių policininkai J. Mikšį suėmė, įsodino į traukinį ir vežė Vakarų kryptimi. Pakeliui vyr. lt. J. Mikšiui pavyko pabėgti, ir jis grįžo į Lietuvą⁷⁷⁶. 1975 m. šį didvyrišką J. Mikšio poelgį patvirtino šeši Stavkų kaimo gyventojai⁷⁷⁷.

Sovietų kariuomenei veržiantis į Lenkijos gilumą, 1944 m. liepos mėn. 252-asis batalionas iš Volka Profeckos per Pulavus buvo perkeltas į kairįjį Vyslos krantą ir užėmė gynybines pozicijas. Priešakinėje fronto linijoje batalionas išbuvo porą mėnesių, paskui buvo perkeltas į Radomo miestą. Gindami savo pozicijas prie Vyslos bataliono kariai beveik kasdien susišaudydavo su kitoje upės pusėje stovinčiais Raudonosios armijos daliniais. Tokių susišaudymų metu batalionas turėjo nedidelių nuostolių⁷⁷⁸. Priartėjus sovietų kariuomenei, dalis Liubline likusių bataliono kareivių, vadovaujami kuopos vado lt. Antano Ragauskio, išvyko į Lietuvą ir pasiekė Vilkaviškį išsivaikščiojo po namus. Kai kuriuos Maidaneke likusius 252-ojo bataliono kareivius sovietai suėmė 1944 m. liepos 24–25 d.⁷⁷⁹

775 J. Mikšio 1975 10 23 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 22380/3, l. 124.

776 J. Mikšio 1974 03 15 pareiškimas, *ibid.*, l. 71–73; Liudytojo Adamo Bureko 1975 04 30 apklausos protokolas, *ibid.*, l. 104–105.

777 Lenkijos Liaudies Respublikos generalinės prokuratūros 1975 07 10 raštas LSSR generalinei prokuratūrai, *ibid.*, l. 88.

778 J. Povilonio 1949 07 21 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 15377/3, l. 32; J. Janavičiaus 1953 02 04 tardymo protokolas, *ibid.*, b. P-17460-LI, t. 1, l. 40–41.

779 A. Ragauskio 1947 10 22 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 22380/3, l. 190; J. Raškevičiaus 1950 01 29 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 17581/3, l. 43.

Bataliono branduolys Radome išbuvo iki 1944 m. lapkričio mėn. Čia 252-ojo bataliono kareiviai buvo įtraukti į vokiečių policijos 19-ąją pulką ir pasiūsti kovoti su partizanais Jugoslavijos šiaurėje. Nuo šio momento 252-asis lietuvių policijos batalionas kaip savarankiškas vienetas nustojo gyvuoti⁷⁸⁰. 19-ojo policijos pulko padaliniai buvo dislokuoti netoli buvusios Jugoslavijos ir Austrijos sienos (Prevalio, Kučevjės ir kt. miesteliuose). 1945 m. gegužės pradžioje 19-asis policijos pulkas traukėsi į Austriją ir netoli Klagenfurto pasidavė anglų kariuomenei⁷⁸¹. Buvusiems 252-ojo bataliono kareiviams tarnybos pabaiga sutapo su Antrojo pasaulinio karo pabaiga. Dalis buvusių bataliono karių pateko į sovietų nelaisvę ir turėjo pereiti sovietinių koncentracijos lagerių pragarą, kiti pasitraukė į Vakarus ir liko gyventi laisvajame pasaulyje.

252-asis batalionas buvo vienas iš nedaugelio lietuvių policijos batalionų, kuris kaip savarankiškas vienetas išsilaikė iki vėlyvo 1944 m. rudens, o dalis jo kariškių tarnavo net iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos. Batalionas buvo suformuotas 1942 m. rudenį ir dėl to nebuvo tiesiogiai įtrauktas į žydų naikinimo politiką. Atlikdamas tarnybą Maidaneke 252-asis batalionas vykdė išorinę koncentracijos stovyklos apsaugą ir konvojavo kalinius į darbus. Tiesioginėse kalinių žudymo akcijose bataliono kariai nedalyvavo. Kaip ir 2-asis batalionas, 252-asis daugiausia buvo naudojamas karinių objektų apsaugai ir kovai su partizanais.

255-asis lietuvių policijos batalionas

Bataliono suformavimas. Vokiečių tvarkos policijos vadas Lietuvoje plk. Wolfgangas Denicke 1942 m. liepos 21 d. išleido įsakymą dėl 255-ojo lietuvių policijos bataliono suformavimo. Batalionas turėjo būti formuojamas Kaune, jį turėjo sudaryti bataliono štabas ir trys kuopos. Kiekvieną kuopą turėjo sudaryti trys būriai. Kuopoje turėjo būti kuopos vadas, trys būrių vadai, 120 puskarininkių ir eilinių. Šiuo įsakymu bataliono vadu turėjo būti paskirtas kpt. Jonas Tinteris (iš tikrųjų jis paskirtas kuopos vadu), bataliono vado adjutantu – lttn. Vladas Tervydis. Naujasis batalionas buvo sudaromas iš vienos 252-ojo bataliono kuopos, vienos 251-ojo bataliono kuopos (255-ojo bataliono 2-ąja kuopa tapo lttn. Vlado Baltrušaičio vadovaujama Marijampolės kuopa), 14-ojo bataliono Plungės būrio (1 karininkas, 1 puskarininkis ir 37 eiliniai), 14-ojo bataliono Telšių būrio (1 karininkas, 1 puskarininkis ir 37 eiliniai) ir 10-ojo bataliono Ukmergės būrio (1 karininkas, 1 puskarininkis ir 37 eiliniai). Batalionui turėjo būti priskirti 3 lengvieji ir 1 sunkusis granatsvaidis⁷⁸².

780 J. Povilonio 1949 07 21 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 15377/3, l. 33.

781 V. Baranausko 1949 07 06 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 64, 65.

782 Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 07 21 įsakymas, *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 93, l. 20–20 a. p.

255-asis lietuvių policijos batalionas pradėtas formuoti 1942 m. liepos pabaigoje Kaune, Šančių kareivinėse. Apie du mėnesius kariai buvo kariškai mokomi. Bataliono vadu paskirtas kpt. Juozas Kriščiūnas (pareigas ėjo 1942 m. liepos 25–rugsėjo 2 d.). 1-osios kuopos vadu tapo lt. V. Baltrušaitis, 2-osios – lt. Stankevičius, 3-iosios – kpt. Afanasijus Kazanas, ūkio dalies viršininku – kpt. Marcinkevičius, vertėju – lt. Jonas Stankus, vokiečių ryšių karininku – policijos mjr. Alfredas Dietzas, vėliau W. Fischeris⁷⁸³. Iš 14-ojo bataliono atkeltas j. lt. Jonas Ralys buvo paskirtas 3-iosios kuopos būrio vadu. Bataliono kareiviai dėvėjo Lietuvos kariuomenės uniformas⁷⁸⁴. Rugpjūčio 13 d. tarnauti batalione priimtas atsargos j. lt. Jonas Stanaitis⁷⁸⁵; rugpjūčio 28 d. iš 252-ojo bataliono atkelti lt. Aleksas Jakubauskas, j. lt. Juozas Jurevičius, viršilos Povilas Motiejūnas ir Petras Valys⁷⁸⁶; rugsėjo 1 d. iš Panevėžio apygardos atkeltas lt. Vladas Aizinas (paskirtas kuopos vadu), iš 252-ojo bataliono – lt. Algirdas Gasiūnas (paskirtas būrio vadu) ir j. lt. Petras Šidagis (paskirtas būrio vadu)⁷⁸⁷.

Bataliono veikla Baltarusijoje. 1942 m. rudenį 255-asis lietuvių policijos batalionas gavo įsakymą vykti į Baltarusiją saugoti geležinkelio ruožo Mogiliovas–Žlobinas. Prieš išvykstant bataliono vadu rugsėjo 2 d. buvo paskirtas ir iki pat išformavimo jam vadovavo kpt. Medardas Liormanas⁷⁸⁸. Bataliono būrio vadas j. lt. Jonas Jurevičius atsisakė vykti į Baltarusiją, todėl vokiečių policijos įsakymu buvo suimtas ir tris mėnesius kalinamas. Atlikęs bausmę, J. Jurevičius buvo perkeltas tarnauti į 9-ąjį lietuvių policijos batalioną⁷⁸⁹.

Rugsėjo 27 d. 255-asis batalionas traukiniu iš Kauno per Minską nuvyko į Mogiliovą⁷⁹⁰. Čia jis buvo pavaldus Mogiliovo srities vokiečių SS ir policijos vadui. Batalionas įsikūrė už miesto esančiose kareivinėse. Ten pat buvo įsikūręs ir k. tik suformuotas baltarusių batalionas. Mogiliove bataliono kariai buvo apmokyti vokiškomis uniformomis. Netrukus į kareivines atvyko Mogiliovo apygardos vadas vokiečių pulkininkas ir įsakė batalionui žygiuoti į Beleničių apylinkes (apie 20 km nuo Mogiliovo) kovoti su sovietiniais partizanais. Ten batalionas išbuvo apie savaitę, su partizanais nesusidūrė ir

783 B. Saugūno 1967 09 04 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47532/3, l. 35; Ostlande tarnaujančių vokiečių tvarkos policijos pareigūnų sąrašas (1942 m.), Bundesarchiv, f. R19/119, l. 512; P. Stankas, *Lietuvių policija 1941–1944 metais*, p. 147.

784 J. Ralio 1953 04 24 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 26739/3, l. 24.

785 Kauno apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 51 (1942 08 18), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 57–59.

786 Kauno apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 49 (1942 08 12), *ibid.*, l. 63–66.

787 Kauno apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 54 (1942 09 05), *ibid.*, l. 51.

788 J. Ralio 1953 06 15 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 26739/3, l. 73.

789 J. Jurevičiaus 1949 01 08 tardymo protokolo išrašas, *ibid.*, ap. 8, b. 157, l. 183.

790 Vokiečių policijos 1942 11 09 raštas dėl policijos batalionų perkėlimo, Bundesarchiv, f. R19/120, l. 73.

grįžo į Mogiliovą. Spalio mėn. gautas įsakymas vykti į Staryj Bychovą (apie 40 km nuo Mogiliovo)⁷⁹¹. Paskirties vietoje batalionas buvo išdėstytas apie 90 km ilgio geležinkelio ruože. Bataliono štabas ir 3-ioji kuopa įsikūrė pačiame Staryj Bychove; 1-oji kuopa saugojo geležinkelio atkarpą tarp Mogiliovo ir Staryj Bychovo, 2-oji kuopa – tarp Staryj Bychovo ir Žlobino⁷⁹². Be to, lietuvių kareiviai saugojo tiltus per Lachvos upę. 255-asis batalionas čia pakeitė anksčiau tarnavusį policijos dalinį.

Pirmojoje 1943 m. pusėje 255-asis batalionas dislokavosi Tošicos rajone, liepos mėn. jau buvo Zolotoje Dno, paskui perkeltas į Beličo, Bykovo ir Korostenio rajonus⁷⁹³. 1943 m. birželio mėn. Staryj Bychove bataliono kariai davė priesaiką⁷⁹⁴. Apie tarnybą Tošicos rajone atsiminimuose papasakojo Jonas Stankevičius:

„Atlikdami tarnybą – saugodami geležinkelį, – iš kuopos vadavietės eidavome žvalgyti aplinkinių kaimų. Tokio pobūdžio operacijose įvykdavo tik trumpi susišaudymai. Rusų partizanai dienos metu vengdavo susidūrimų, nenorėdavo savo slaptaviečių išduoti. Savas žvalgybas jie rengdavo naktimis, tuo patikrindavo, kiek mes esame budrūs. Tada jau įsiveldavome į rimtesnes kautynes, kurios kartais užtrukdavo po kelėtą valandų. Dažnai tokius susirėmimus jie naudodavo geležinkelio užėmimui kitos slėptuvės ruože, kur tuo metu būdavo ramu. Dėdavo gana mažus sprogmenų užtaisus, dažniausiai tolą, po 200 gramų sveriančiais gabalais. Padėję kokius 20 užtaisų 50 metrų ruože, sugadindavo bėgį.“⁷⁹⁵

Kiekvienam 3–7 km geležinkelio ruožui saugoti buvo paskirta 7–8 karių grupė, vadovaujama karininko arba puskarininkio. Grupės įsikūrė bunkeriuose, įrengtuose prie geležinkelio linijos. Bunkerių nuolatos saugojo sargybiniai. Bataliono kariai dažnai susidurdavo su sovietiniais partizanais. Apie 1942 m. lapkričio mėn. netoli Borisovo stoties partizanai susprogdino geležinkelį ir apšaudė traukiniu važiuojančius 255-ojo bataliono kareivius. Per susišaudymą 1 kareivis žuvo, partizanų nuostoliai nežinomi. Kitą kartą, taip pat tą patį mėnesį, partizanai iš miško apšaudė Rogačiovo stotį. Žuvo 2 bataliono kareiviai⁷⁹⁶. 1943 m. pavasarį partizanai užpuolė bataliono 2-osios kuopos saugomą stotelę. Mūšyje 8 lietuvių kariai žuvo, partizanų nuostoliai nežinomi⁷⁹⁷.

Sovietinių partizanų veiksmai labai sustiprėjo 1943 m. antrojoje pusėje. Liepos 8 d. vakarą apie 200 partizanų iš miško puolė 10 lietuvių saugomą bunkerį prie Zo-

791 B. Saugūno 1967 09 04 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47532/3, l. 35, 36.

792 J. Ralio 1953 06 15 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 26739/3, l. 73, 74.

793 Lietuvos partizaninio judėjimo štabo 1943 m. pažyma apie lietuvių policijos batalionų karius, *ibid.*, f. 1, ap. 1, b. 22, l. 162.

794 J. Bendoriaus 1945 02 06 tardymo protokolas, *ibid.*, f. K-1, ap. 8, b. 8, l. 210.

795 A. Martinionis, *Rytų fronte – atkalkūs mūšiai*, Vilnius, 2000, p. 74.

796 J. Bogdansko 1947 01 09 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 9007/3, l. 12.

797 S. Būdviečio 1953 01 24 tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 47, b. 441, l. 84, 85.

lotoje Dno. Smarkus susišaudymas truko apie 45 minutes. Partizanų puolimas buvo atmuštas⁷⁹⁸. Rugsėjo 4 d., sekmadienio rytą, partizanai užėmė vieną bataliono kareivių saugomą bunkerį ir išžudė visus ten buvusius karius. Žuvusieji buvo palaidoti Mogiliovo kapinėse⁷⁹⁹. 1943 m. rudenį įvyko smarkus bataliono 2-osios kuopos susidūrimas su partizanais apie 20 km nuo Staryj Bychovo. Vokiečiai į pagalbą lietuviams išsiuntė šarvuotą traukinį, bet partizanai jį pakeliui susprogdino. Kautynėse žuvo 14–18 lietuvių karių⁸⁰⁰. Grupė psk. Jono Bakaičio vadovaujamų kareivių saugojo geležinkelio atkarpą tarp Mogiliovo ir Minsko. Kartą naktį J. Bakaitis raketiniu pistoletu davė klaidinamą ženklą sovietų lėktuvui. Šis nusileido ir 2 jame buvę lakūnai buvo suimti lietuvių savi-saugininkų. Už tai J. Bakaitis gavo mėnesį atostogų ir tuo pasinaudodamas iš namų į batalioną nebegrižo⁸⁰¹.

Dažnai puldinėjamas partizanų batalionas patyrė nemažų nuostolių. Dalis lietuvių žuvo, buvo sužeisti arba dezertyravo. 1943 m. pabaigoje lietuviams į pagalbą buvo atsiųsti du vlasovininkų batalionai. Maždaug 100 žmonių grupėmis jie buvo išdėstyti miškuose, galimose partizanų puolimo vietose.

1943 m. spalio mėn. 255-asis batalionas gavo įsakymą vykti į Polocko sritį. Po dviejų savaičių kariai buvo perkelti į Slucką ir apgyvendinti mokyklos pastate. Čia jie saugojo karinius sandėlius. Tų metų gruodį, prieš Kalėdas, už pasižymėjimą tarnyboje vokiečių ryšių karininkas A. Dietzas 30–40 bataliono karininkų, puskarininkų ir kareivių apdovanojo medaliais (tarp kitų apdovanojimų – ir antrosios klasės Karo nuopelnų kryžiumi su kardais)⁸⁰².

1944 m. sausio mėn. 255-ajame batalione buvo likę tik 277 kariai⁸⁰³. Artėjant Rytų fronto linijai, tų metų vasario mėn. lietuviai atsitraukė į Starobiną (apie 40 km nuo Slucko, Bobruisko sr.). Kariai saugojo tiltus ir kitus objektus, lydėjo šieno gurguoles iš Pinsko pelkių į Starobiną. Batalionui ir čia teko susidurti su sovietiniais partizanais. 1944 m. pavasarį partizanai apšaudė grupę bataliono karių, besikeliančių per upę. Tada 7 lietuviai buvo nušauti, 4 – sužeisti⁸⁰⁴. Birželio 23 d. Starobino policijos punkto vadas Mina Macukievičius įsakė vietos policininkams padėti miestą ir trauktis kartu su vokiečiais. Pasitraukdami baltarusių policininkai sudegino apie 200 namų⁸⁰⁵.

Batalionas baigiantis karui ir jo karių likimai. 1944 m. birželio pabaigoje 255-asis lietuvių policijos batalionas pro Slucką, Balstogę traukėsi į Lenkijos gilumą. Beveik

798 V. Ivanausko 1943 07 09 laiškas žmonai Onutei, *ibid.*, b. P-17480, l. 6–7 (1 vokas).

799 V. Ivanausko 1943 09 18 laiškas žmonai Onutei, *ibid.*, l. 2 (2 vokas).

800 J. Ralio 1953 04 24 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 26739/3, l. 26.

801 J. Bakaičio 1945 01 15 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 2322/3, l. 30 a. p.–31.

802 B. Saugūno 1967 09 04 tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 47532/3, l. 37.

803 A. J. Munoz, *op. cit.*, p. 32.

804 J. Ralio 1953 04 24 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 26739/3, l. 27.

805 F. Priščico 1951 10 22 tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 47, b. 441, l. 72.

255-ojo lietuvių policijos bataliono
psk. Bronius Saugūnas. Karo metų
nuotr. (LYA)

255-ojo lietuvių policijos bataliono
psk. Bronius Saugūnas su šeima. Karo
metų nuotr. (LYA)

255-ojo lietuvių policijos bataliono psk. Bronius Saugūnas (kairėje) su bendra-
žygiu Baltarusijoje. 1943 m. rugsėjo 19 d. (LYA)

iki Varšuvos kariai keliavo pėsčiomis. Kartu traukėsi ir vokiečių daliniai. Liepos mėn. bataliono likučiai atvyko į Čechanovo (apie 50 km nuo Varšuvos) geležinkelio stotį ir čia išbuvo apie savaitę. Rugpjūčio mėn. batalionas traukiniu buvo nuvežtas į Dresdeną (yra žinių, kad ten atvyko rugpjūčio 8 d.). Kariai apsigyveno palapinėse Dresdeno priemiestyje Helerau. Čia 255-asis batalionas vokiečių įsakymu buvo išformuotas ir nuginkluotas.

Apie 180 bataliono puskarininkių ir kareivių buvo paskirti mokytis Helerau policijos mokykloje (*Polizei-Waffenschule I*). Čia jie sudarė 9-ąją kuopą. Mokyklos viršininkas buvo vokiečių kapitonas, instruktoriai – taip pat vokiečiai. Kursantams išduotos SS karinių dalinių uniformos ir ginklai. Kariniai laipsniai buvo palikti tie patys, kokius turėjo 255-ajame batalione. Kursantai buvo suskirstyti į keturis būrius po maždaug 45 žmones, būrių vadai buvo vokiečių vachmistrai. Daugiausia buvo mokoma rikiuotės, gatvės ir naktinių kautynių taktikos, prieštankinės ir priešlėktuvinės gynybos. Buvo palaikoma griežta drausmė, kursantams leidžiama išeiti į miestą, bet baudžiama už menkiausią vėlavimą grįžti į kareivines. 1944 m. spalio 9 d. Helerau kursantai traukiniu išsiųsti į Italijos miestą Triestą⁸⁰⁶. Kitą dieną po atvykimo pulkas išsiųstas į Goricijos miestą ir priskirtas ten dislokuoto vokiečių 10-ojo SS ir policijos pulko žinion. Lietuviai išskirstyti po įvairias pulko kuopas. SS pulko užduotis buvo kova su italų ir jugoslavų partizanais. Pulko kareiviai dažnai vyko į operacijas prieš partizanus kalnuose.

Pasitaikė atvejų, kai lietuviai kariai pabėgo pas jugoslavų partizanus. 1944 m. rudenį taip padarė Antanas Bakanavičius ir Alfonsas Čeponis. Pastarasis 1945 m. sausio mėn. žuvo kaudamasis su vokiečiais. A. Bakanavičius pateko į 18-ąją partizanų (rusų) brigadą ir iki karo pabaigos dalyvavo kovose su vokiečiais, sprogus minai buvo lengvai sužeistas. A. Bakanavičius buvo apdovanotas jugoslavų medaliu už drąsą.

1945 m. gegužės pradžioje atskiri SS pulko padaliniai pradėjo trauktis į Austriją. Pulko gurguolės 2-asis būrys pro Udinės ir Trevizo miestus traukėsi per Alpių kalnus. Nusileidę nuo Alpių, kariai pasidavė anglų kariuomenei. Dalis belaisvių pateko į karo belaisvių stovyklas, kitiems buvo leista vykti į Vokietiją. Rudenį į karo belaisvių stovyklą, kurioje buvo laikomi daugiausia belaisviai iš Vidurio ir Rytų Europos šalių, atvykę sovietų karininkai agitavo buvusius SSRS piliečius grįžti į „tėvynę“. Iš lietuvių tik vienas buvęs 255-ojo bataliono karys – bataliono štabo raštininkas psk. Bronius Saugūnas – sutiko grįžti į Lietuvą. Jis su ukrainiečiais buvo atvežtas į sovietų okupacinėje zonoje esančią Vitenbergo filtracijos stovyklą ir čia apklausiamas. B. Saugūnas nuslėpė savo veiklą karo metu, teigė buvęs išvežtas prievartos darbų į Vokietiją. Po mėnesio paleistas iš stovyklos, per Varšuvą, Brestą, Baranovičius jis parvyko į Lietuvą⁸⁰⁷. Lietuvos SSR KGB Tardymo skyrius 1967 m. rugpjūčio 1 d. iškėlė B. Saugūnui baudžiamąją bylą, o Lietuvos

806 B. Saugūno 1967 09 06 apklausos protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 47532/3, l. 43, 44.

807 B. Saugūno 1967 09 07 apklausos protokolas, *ibid.*, l. 46–48; A. Bakanavičiaus 1968 12 10 apklausos protokolas, *ibid.*, b. 47588/3, t. 1, l. 272, 273.

SSR Aukščiausiojo teismo baudžiamųjų bylų teisminė kolegija tų metų gruodžio 22 d. nuteisė jį 10 metų laisvės atėmimo bausme griežtojo režimo pataisos darbų kolonijoje⁸⁰⁸.

Dalis Austrijoje į anglų nelaisvę patekusių lietuvių karių buvo išvežti į Italiją ir atsidūrė šalia Riminio esančioje stovykloje. Belaisviai gyveno palapinėse, miegojo ant žemės ir gaudavo labai skurdų maisto daavinį – 900 gramų duonos kepaliuką keturiems žmonėms. Dirbantiems skirdavo papildomą maisto daavinį. Stovykloje gyvenančius lietuvius kartais aplankydavo kunigas Jatulis, vienuolis Grauslys ir buvęs Lietuvos ambasadorius Londone Bronius Kazys Balutis. 1946 m. rudenį lietuvių belaisviai iš Riminio buvo išvežti į Miunsterio (Vokietija) stovyklą, o iš ten pateko į vadinamąsias perkeltųjų asmenų stovyklas. Iš jų dauguma buvusių belaisvių emigravo į JAV, Australiją ir kitas šalis⁸⁰⁹.

Išformavus 255-ąją batalioną, 7 ar 8 karininkai, tarp jų ir j. ltn. J. Ralys, 1944 m. vasarą buvo pasiųsti į Karaliaučių. Apie 20 km nuo šio miesto būrėsi daug lietuvių pabėgėlių – civilių ir kariškių. Iš jų vokiečiai formavo darbo kuopas ir kitus pagalbinius dalinius. Iš Dresdeno atsiųsti lietuvių karininkai turėjo padėti juos sudaryti. Iš pradžių J. Ralys buvo paskirtas vokiečių 714-ojo inžinerijos (pionierių) bataliono (jį sudarė trys vokiečių kuopos ir viena lietuvių kuopa), o po 3–4 mėnesių – 783-iojo inžinerijos bataliono kuopos būrio vadu. Lietuvių kuopa kautynėse nedalyvavo, o tik statė gynybinius įtvirtinimus vokiečių armijai. Priartėjus frontui, lietuviai traukėsi kartu su vokiečiais. 783-iasis batalionas atsidūrė prie Pucko miestelio Helio pusiasalyje (apie 60 km nuo Gdynės). Čia dauguma bataliono kariškių 1945 m. gegužės 9 d. pateko sovietams į nelaisvę⁸¹⁰.

Bataliono nuostoliai. 1942 m. spalio 1 d. Borisovo apylinkėse kaudamasis su partizanais žuvo bene pirmasis bataliono karys – j. psk. Juozas Sakalauskas⁸¹¹, 1942 (1943?) m. Staryj Bychovo apylinkėse – 3-iosios kuopos karys Jonas Sapijonas (g. 1913 m.)⁸¹², 1943 m. gegužės 1 d. Mogiliovo srityje – grnd. Kazys Mildažys (g. 1912 m.)⁸¹³, liepos 30 d. Mogiliove – eil. Bronius Leonas (g. 1916 m.)⁸¹⁴. Kaip tvirtino buvęs bataliono karys Jonas Stankevičius, sovietiniams partizanams Mogiliovo srityje puolant 2-osios kuopos štabą, per atkaklias kautynes žuvo 9 kariai. Archyviniai šaltiniai ir karo metų spauda patvirtina šį faktą, bet nurodo šešis 1943 m. rugsėjo 5 d. žuvusius

808 Lietuvos SSR Aukščiausiojo teismo baudžiamųjų bylų teisminės kolegijos 1967 12 22 nuosprendis, *ibid.*, b. 47532/3, l. 370–374.

809 A. Martinionis, *op. cit.*, p. 77, 78.

810 J. Ralio 1953 04 24 ir 1953 06 15 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 26739/3, l. 28–29, 78–79.

811 R. Zizas, „Lietuvių savisaugos (apsaugos) batalionų karių nuostoliai Vokietijos–SSRS karo metu (1941–1945)“, p. 321.

812 *Ibid.*, p. 322.

813 Žuvusiojo kortelė, LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 147, l. 135.

814 *Ibid.*, l. 5.

karius: grnd. Joną Urbanavičių (g. 1913 m.), eilinius Antaną Navicką, Juozą Pauliukonį, Vitolių Rūtelioną, Antaną Taputį ir Vytautą Venclovą⁸¹⁵. Rugsėjo 10 d. Mogiliovo srityje žuvo 3-iosios kuopos karys Jonas Šakys (g. 1915 m.)⁸¹⁶, rugsėjo 27 d. ten pat sovietiniai partizanai sušaudė bataliono karį Jurgį Dudonį (g. 1922 m.)⁸¹⁷. 1944 m. balandžio 14 d. kautynėse su sovietiniais partizanais Starobino apylinkėse žuvo grnd. Andrius Gutauskas, kilęs iš Marijampolės apskrities Grybinės kaimo, už kovinius nuopelnus buvęs apdovanotas antrosios klasės Geležinio kryžiaus ordinu⁸¹⁸.

Didžiausi bataliono personalinės sudėties nuostoliai – bėgliai. Tokių ypač padaugėjo 1943 m. pabaigoje. Pagrindinės dezertyravimo priežastys: sunkios tarnybos sąlygos, nuolatinė rizika žūti arba būti sužeistam, netikėjimas Vokietijos pergale ir kovos idealo neturėjimas. Karo pabaigoje vis daugiau karių suvokė tarnybos policijos batalionuose beprasmybę. Jų kova nedavė naudos Lietuvai, jie tapo patrankų mėsa kare už svetimus sau nacių Vokietijos interesus.

Dažnai iš tarnybos batalione pasišalindavo atostogų paleisti kariai. Parvykę namo, jie apsisprendavo atgal nebegrįžti. Vokiečių tvarkos policijos vadas Lietuvoje 1943 m. rugsėjo 9 d. įsakyme paskelbė, kad iš atostogų į tarnybą negrįžo 255-ojo bataliono kariai Pranas Eglickas (?), Stasys Eicinas, Kostas Raudonis, Jonas Vaičiulis ir Kazys Vari-nauskas, įsakė šiuos karius surasti, suimti ir pristatyti į Kauno arba Vilniaus kalėjimus. 1943 m. rugsėjo pradžioje iš atostogų negrįžo bataliono kariai Vladas Mironas ir Vincas Vaišnora⁸¹⁹, rugsėjo 20 d. iš bataliono pasišalino grnd. Vladas Brazaitis, spalio 17 d. – eil. Zenonas Valauskas, lapkričio 21 d. – eil. Juozas Breizeris, lapkričio 27 d. – eil. Jonas Barkauskas, gruodžio 21 d. – eil. Vladas Petravičius ir j. psk. Jonas Burskys, 1944 m. sausio 30 d. – Vladas Mileckis, vasario 24 d. – Vincas Zuikis ir j. psk. Juozas Budrys, kovo 19 d. – eiliniai Ipolitas Adomavičius, Pranas Pilibaitis ir grnd. Jonas Jonytis⁸²⁰.

Vokiečių SS ir policijos XVI teismas Kaune 1943 m. balandžio 9 d. nuteisė du 255-ojo bataliono eilinius: Jurgį Čeponą už nepaklusnumą 6 mėnesiams, o Stasį Vištartą už nepaklusnumą ir kariško turto vagystę – 9 mėnesiams kalėjimo⁸²¹. 1943 m. liepos 22 d. tas pat teismas nuteisė eil. Kazį Gečionį 6 mėnesiams kalėjimo už vėlavimą grįžti po atostogų į dalinį⁸²². Kareivis Modestas Brazys vokiečių buvo suimtas ir 3 mėnesius

815 Ibid., l. 101; R. Zizas, op. cit., p. 308, 312, 320, 333, 337; A. Martinionis, op. cit., p. 75.

816 R. Zizas, op. cit., p. 328.

817 Ibid., p. 279.

818 Ibid., p. 284; A. Martinionis, op. cit., p. 75.

819 Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 09 04 ir 1943 09 05 raštai, LCVA, f. R-689, ap. 1, b. 49, l. 308, 310.

820 Vokiečių policijos įsakymai dėl dezertyrų suėmimo, *ibid.*, f. R-691, ap. 1, b. 80, l. 2, 28, 43, 46, 149; *ibid.*, b. 78, l. 27; b. 79, l. 354; b. 81, l. 11, 80, 138, 299.

821 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 04 19 įsakymas, *ibid.*, f. R-689, ap. 1, b. 49, l. 141.

822 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 07 22 įsakymas, *ibid.*, b. 50, l. 189.

kalintas Mogiliovo kalėjime už tai, kad 1943 m. balandžio mėn. viename Baltarusijos kaime, neatsargiai elgdamasis su ginklu, netyčia sužeidė merginą. Atlikęs bausmę, M. Brazys buvo grąžintas į dalinį ir toliau saugojo geležinkelį. 1943 m. gruodžio mėn. M. Brazį sužeidė granata, jis buvo išleistas gydytis namo į Liudvinavo valsčių ir į batalioną nebegrižo⁸²³.

Dėl žūčių, sužeidimų, savavališko pasišalinimo (dezertyravimo) iš tarnybos, sunkių ligų ir kitų priežasčių 255-ojo bataliono karių skaičius tarnybos Baltarusijoje metu smarkiai sumažėjo: prieš išvykstant į Baltarusiją jame buvo 496, o 1944 m. vasario mėn. – tik apie 200 karių⁸²⁴.

823 M. Brazio 1947 03 17 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-19921, l. 14–15.

824 J. Ralio 1953 06 15 tardymo protokolas, ibid., b. 26739/3, l. 76.